

Tóth Kinga Dóra

**Magyarországi és angliai kiemelkedett cigányok
identitástípusainak összehasonlító elemzése**

Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem
Szociológia és Szociálpolitika Tanszék

Témavezető: Gyenei Márta

Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem
Szociológia Ph.D. program

Magyarországi és angliai kiemelkedett cigányok
identitástípusainak összehasonlító elemzése

Ph.D. értekezés

Tóth Kinga Dóra

Budapest, 2004

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton szeretnék köszönetet mondani elsősorban témavezetőmnek, Gyenei Mártának, aki a disszertáció elkészítése során éveken keresztül figyelemmel kísérte munkámat és hasznos tanácsaival, ötleteivel járult hozzá annak megírásához.

Köszönet illeti munkahelyi vezetőimet, Pankucsi Mártát és Loss Sándort, akik biztosították számomra a dolgozat megírásához szükséges időt és ösztönöztek annak elkészítésére.

Hálával gondolok Edward Fieldhouse-ra és Mark Brown-ra (Cathie Marsh Centre for Census and Survey Research, Manchester), akik angliai tartózkodásom ideje alatt mindvégig segítettek kutatómunkámat hasznos tanácsaikkal és nem utolsósorban bátorításukkal.

Ezúton szeretném megköszönni Loss Sándornak, Szepessy Péternek és Sólyom Enikőnek azt, hogy a disszertáció korábbi változataihoz megjegyzéseket fűztek, ezzel is segítve annak végső formába öntését.

Nagy segítséget jelentett számomra Berkes Tímea, Horváth Katalin, Nagy Tímea és Váraljai Gáborné munkája, akik az interjúk gépelésében közreműködtek.

Végezetül szeretném megköszönni családomnak – elsősorban szüleimnek – azt, hogy a disszertáció megírása során mindvégig számíthattam rájuk. Munkájuk iránt érzett alázatuk, szorgalmuk és odaadásuk gyermekkorom óta nagy hatással van rám. Nélkülük ez a dolgozat biztosan nem készült volna el.

ÁTTEKINTŐ TARTALOMJEGYZÉK

I. BEVEZETÉS	1
II. ELMÉLETI KERETEK	6
II. 1. AZ IDENTITÁS FOGALMÁNAK MEGKÖZELÍTÉSEI	6
II. 2. AZ ETNIKAI IDENTITÁS FOGALMÁNAK MEGKÖZELÍTÉSEI	9
II. 3. ASSZIMILÁCIÓ, KETTŐS IDENTITÁS ÉS DISSZOCIATÍV „STRATÉGIA”	12
II. 4. „REJTETT” IDENTITÁS	20
II. 5. AZ „ÚJRA FELFEDEZETT” IDENTITÁS	21
II. 6. LEHETSÉGES IDENTITÁSTÍPUSOK	22
II. 7. A CIGÁNY, A ROMA, ILLETVE A GYPSY ÉS A TRAVELLERS FOGALMÁNAK ÉRTELMEZÉSI LEHETŐSÉGEI	23
III. KUTATÁSI TERV	30
III. 1. A KUTATÁS HIPOTÉZISEINEK ÖSSZEFOGLALÁSA	30
III. 2. A VIZSGÁLAT ONTOLÓGIAI ÉS EPISZTEMOLÓGIAI KIINDULÓPONTJA	33
III. 3. AZ ADATGENERALIZÁLÁS MÓDSZERÉNEK BEMUTATÁSA	34
III. 4. A KUTATÁS ALANYAI	38
III. 5. A MINTAVÉTEL FŐBB MEGFONTOLÁSAI	41
III. 6. AZ ADATELEMZÉS MÓDSZERE	42
IV. EMPIRIKUS ELEMZÉSEK	47
IV. 1. AZ ANGLIAI ÉS MAGYARORSZÁGI ALAPSOKASÁG ÉS MINTA SZOCIOLÓGIAI SZEMPONTÚ JELLEMZÉSE	47
IV. 2. A CIGÁNY MIVOLT VIZSGÁLATA	96

IV. 3. ÖNJELLEMZÉS, SZUBJEKTÍV ELKÖTELEZŐDÉS KONTRA „CSELEKEDETEK”	110
IV. 4. AZ IDENTITÁS ELREJTÉSÉNEK ÉS FELFEDÉSÉNEK KÉRDÉSEI	145
IV. 5. AZ „ÚJRA FELFEDEZETT” IDENTITÁS VIZSGÁLATA	157
V. ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK	164
VI. BIBLIOGRÁFIA	175
VII. MELLÉKLET	186
VII. 1. HÁTTÉRVÁLTOZÓK	186
VII. 2. INTERJÚ VÁZLAT	194
VII. 3. AZ INTERJÚALANYOK JELLEMZÉSE	197

RÉSZLETES TARTALOMJEGYZÉK

I. BEVEZETÉS	1
II. ELMÉLETI KERETEK	6
II. 1. AZ IDENTITÁS FOGALMÁNAK MEGKÖZELÍTÉSEI	6
II. 2. AZ ETNIKAI IDENTITÁS FOGALMÁNAK MEGKÖZELÍTÉSEI	9
II. 3. ASSZIMILÁCIÓ, KETTŐS IDENTITÁS ÉS DISSZOCIATÍV „STRATÉGIA”	12
II. 4. „REJTETT” IDENTITÁS	20
II. 5. AZ „ÚJRA FELFEDEZETT” IDENTITÁS	21
II. 6. LEHETSÉGES IDENTITÁSTÍPUSOK	22
II. 7. A CIGÁNY, A ROMA, ILLETVE A GYPSY ÉS A TRAVELLERS FOGALMÁNAK ÉRTELMEZÉSI LEHETŐSÉGEI	23
III. KUTATÁSI TERV	30
III. 1. A KUTATÁS HIPOTÉZISEINEK ÖSSZEFOGLALÁSA	30
III. 2. A VIZSGÁLAT ONTOLÓGIAI ÉS EPISZTEMOLÓGIAI KIINDULÓPONTJA	33
III. 3. AZ ADATGENERALIZÁLÁS MÓDSZERÉNEK BEMUTATÁSA	34
III. 4. A KUTATÁS ALANYAI	38
III. 5. A MINTAVÉTEL FŐBB MEGFONTOLÁSAI	41
III. 6. AZ ADATELEMZÉS MÓDSZERE	42
IV. EMPIRIKUS ELEMZÉSEK	47
IV. 1. AZ ANGLIAI ÉS MAGYARORSZÁGI ALAPSOKASÁG ÉS MINTA SZOCIOLÓGIAI SZEMPONTÚ JELLEMZÉSE	47
IV. 1. 1. <i>Az angliai és a magyarországi alapsokaság</i>	47
IV. 1. 1. 1. <i>Történetük és a velük kapcsolatos igazgatás-rendészeti szabályok Angliában és Magyarországon</i>	60

IV. 1. 1. 2. A cigányság csoportjai Angliában és Magyarországon	68
IV. 1. 1. 3. Kísérlet a cigány csoporthoz tartozók számának meghatározására a két országban	71
IV. 1. 1. 4. Az angliai és hazai cigányság többségi társadalomtól eltérő kulturális sajátosságai	75
IV. 1. 1. 5. Nyelvhasználat Angliában és Magyarországon a cigányság körében	80
IV. 1. 1. 6. Munka, foglalkozások, megélhetési stratégiák a cigányság körében a két országban	81
IV. 1. 1. 7. Egészségi állapotuk Angliában és Magyarországon	84
IV. 1. 1. 8. Oktatási helyzetük a két országban	85
IV. 1. 1. 9. Az angliai és hazai cigányság érdekképviselése	92
IV. 1. 2. Az angliai és a magyarországi minta	94
IV. 1. 2. 1. Az angliai interjúalanyok bemutatása	94
IV. 1. 2. 2. A magyarországi interjúalanyok bemutatása	95
IV. 2. A CIGÁNY MIVOLT VIZSGÁLATA	96
IV. 2. 1. A cigány identitás elemei Magyarországon	97
IV. 2. 2. A cigány kultúra elemei Magyarországon	100
IV. 2. 3. A magyar és cigány kultúra kapcsolata	102
IV. 2. 4. Az „igazi cigány” képének vizsgálata a magyar almintában	103
IV. 2. 5. A cigány identitás elemei Angliában	104
IV. 2. 6. Az „igazi”, „valódi” cigány képe az angol interjúalanyok körében	106
IV. 2. 7. A cigány mivolta vonatkozó hipotézisek vizsgálata	108
IV. 3. ÖNJELLEMZÉS, SZUBJEKTÍV ELKÖTELEZŐDÉS KONTRA „CSELEKEDETEK”	110
IV. 3. 1. Önjellemzés, szubjektív elköteleződés kontra „cselekedetek” viszonya Magyarországon	114
IV. 3. 1. 1. Önjellemzés a magyar almintában	114
IV. 3. 1. 2. A cigány csoport felé való szubjektív (verbális) elköteleződés, (illetve annak bizonytalansága, hiánya) és a csoporttal való interakciók (illetve azok hiányának) vizsgálata a magyar almintában	126
IV. 3. 2. Önjellemzés, szubjektív elköteleződés kontra „cselekedetek” viszonya Angliában	130
IV. 3. 2. 1. Önjellemzés az angol almintában	130
IV. 3. 2. 2. A cigány csoport felé való szubjektív (verbális) elköteleződés, (illetve annak bizonytalansága, hiánya) és a csoporttal való interakciók (illetve azok hiányának) vizsgálata az angol almintában	141
IV. 3. 3. Az „önjellemzés, szubjektív elköteleződés kontra cselekedetek” kutatási problémára vonatkozó hipotézisek vizsgálata	143
IV. 4. AZ IDENTITÁS ELREJTÉSÉNEK ÉS FELFEDÉSÉNEK KÉRDÉSEI	145
IV. 4. 1. Az identitás elrejtésének és felfedésének kérdése Magyarországon	146
IV. 4. 2. Az identitás elrejtésének és felfedésének kérdése Angliában	150

<i>IV. 4. 3. Az identitás elrejtésére és felfedésére vonatkozó hipotézisek vizsgálata</i>	<i>154</i>
IV. 5. AZ „ÚJRA FELFEDEZETT” IDENTITÁS VIZSGÁLATA	157
<i>IV. 5. 1. „Újra felfedezett” identitás a hazai mintában</i>	<i>158</i>
<i>IV. 5. 2. „Újra felfedezett” identitás az angol mintában</i>	<i>160</i>
<i>IV. 5. 3. Az „újra felfedezett” identitásra vonatkozó hipotézisek vizsgálata</i>	<i>162</i>
V. ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK	164
VI. BIBLIOGRÁFIA	175
VII. MELLÉKLET	186
VII. 1. HÁTTÉRVÁLTOZÓK	186
VII. 2. INTERJÚ VÁZLAT	194
VII. 3. AZ INTERJÚALANYOK JELLEMZÉSE	197

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE¹

1. táblázat: Identitástípusok	22
2. táblázat: Az Egyesült Királyságban (ezen belül Angliában) és a Magyarországon élő cigányság összehasonlítása néhány dimenzió mentén	48
3. táblázat: Nagy-Britannia rasszok szerinti összetétele, 2001	70
4. táblázat: A nemzetiséghez tartozást vallók számának alakulása Magyarországon, 2001	72
5. táblázat: Az 1. 1. hipotézis vizsgálata	108
6. táblázat: Az 1. 2. hipotézis vizsgálata	108
7. táblázat: Az 1. 3. hipotézis vizsgálata	109
8. táblázat: Az 1. 4. hipotézis vizsgálata	109
9. táblázat: Az 1. 5. hipotézis vizsgálata	109
10. táblázat: Az 1. 6. hipotézis vizsgálata	110
11. táblázat: A 2. 1. hipotézis vizsgálata	143
12. táblázat: A 2. 2. hipotézis vizsgálata	143
13. táblázat: A 2. 3. hipotézis vizsgálata	144
14. táblázat: A 3. 1. hipotézis vizsgálata	154
15. táblázat: A 3. 2. hipotézis vizsgálata	155
16. táblázat: A 3. 3. hipotézis vizsgálata	155
17. táblázat: A 3. 4. hipotézis vizsgálata	156
18. táblázat: A 3. 5. hipotézis vizsgálata	156
19. táblázat: A 4. 1. hipotézis vizsgálata	162
20. táblázat: A 4. 2. hipotézis vizsgálata	162

¹ A jegyzék nem tartalmazza a mellékletben lévő táblázatokat.

ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. ábra: A cigány identitás lefedettsége a magyar identitás által a magyar almintában	115
2. ábra: A magyar identitás lefedettsége a cigány identitás által a magyar almintában	116
3. ábra: A cigány identitás lefedettsége az angol identitás által az angol almintában	131
4. ábra: Az angol identitás lefedettsége a cigány identitás által az angol almintában	132

I. BEVEZETÉS

„De hogy ez egy olyan dolog tudja, azt szoktam mondani, hogy mihelyst megfogja az ember, elrepül. A cigány, az attól cigány, hogy nem lehet megfogni ezt az identitást. Mert ez olyan, mint egy...- hogy is mondják ezt az irodalomban? Hát amikor azt mondják, hogy „lepkeszárnnyakon szállt”....

Egyrészt a szabadság szimbóluma, vagy az elnyomatottságnak, kirekesztettségnek a szimbóluma...”

(Horváth Aladár)

A cigányság helyzetével, társadalmi beilleszkedésük lehetőségeivel, a velük kapcsolatos társadalmi előítéletekkel és sztereotípiákkal számos kutató foglalkozott mind Angliában, mind Magyarországon. E népcsoport létszámát a különböző becslések különbözőképpen határozzák meg, attól függően, hogy hogyan közelítik meg azt a - cigánykutatók számára ismerősen csengő - kérdést, hogy „ki is a cigány” (Kenrick - Clark 2001, Ladányi - Szelényi 2000, Havas - Kemény - Kertesi 2000).

Ma már Angliában és Magyarországon is hivatalosan etnikai csoportként tartják nyilván őket, bár arról a kutatók körében vita folyik, hogy mennyiben tekinthető etnikai kultúrának vagy szegénységkultúrának életformájuk (Okely 1983, Szuhay 1999).

Kutatásomban *etnikai csoportként kezelem a cigányságot*. A csoport tagjai közül azokat veszem górcső alá, akik „kiemelkedtek” a cigány társadalomból (hatalmi vagy kulturális tőkét szerezve) sikereket elérve a többségi társadalomban.

Disszertációmban annak feltérképezésére vállalkozom, hogy lehet-e tisztán a cigány identitást megőrizve kiemelkedni vagy a sikerhez vezető út szükségképpen kettős identitással esetleg asszimilációval jár.

*A kutatásom interjúk adatgyűjtésre épülve két országot érint: Angliát és Magyarországot.*¹ A két helyszín lehetővé teszi annak vizsgálatát, hogy eltérő

¹ Az angliai adatgyűjtés (22 interjúalany) 2002 januárjától szeptemberig, a hazai (25 interjúalany) 2003. márciusától 2004. januárjáig tartott.

kulturális, társadalmi és politikai közegben milyen hasonlóságok és különbségek figyelhetők meg a cigány identitás megtartásának/megtarthatóságának szempontjából.

Disszertációmban az identitás fogalmát úgy tekintem, mint amely komplex, szituatív jelenség (pl. Pataki 1986, Csepeli 1997, Garai 1993). Az adott helyzettől függ, hogy mely elemei lesznek fontosak, mely elemei tűnnek hangsúlyosabbnak, illetve mely elemek azok, amik adott pillanatban, időszakban inkább „elrejtőznek”. Az identitás fogalmának ilyen felfogása teszi lehetővé *a kettős identitás problémakörének* bevezetését, vagyis annak vizsgálatát, hogy a kiemelkedett cigányok identitása, mint komplex jelenség, milyen arányban tartalmaz többségi és kisebbségi elemeket. Lehet-e ezeket az elemeket sikeresen egyensúlyozni, vagy sem.

A cigány identitást úgy kezelem kutatásom során, mint ami szabad elhatározás, választás eredménye (Bindorffer 2001, Niedermüller 1989, Turner 1975). Vizsgálatomban tehát *azt tekintem cigánynak, aki önmaga annak vallja magát*. Emellett felhasználva Niedermüller (1989) elméletét azt is megvizsgálom, hogy a cigány csoport melletti szubjektív elköteleződés mennyiben nyilvánul meg a csoporttal folytatott napi interakciók során, azok gyakoriságában, jellegében.

Az elméleti keretek sorában tárgyalom azt is, hogy milyen lehetséges stratégiái vannak egy kisebbségnek az adott többségi társadalomban élése során. Ennek kapcsán - korábbi elméleti koncepciók (pl. Korzeny 1997, Horowitz 1975, Rose 1956) fényében és azokat értelmezve - *öt lehetséges stratégiát vázlok fel a többség/kisebbség viszonyában*: asszimiláció, kettős identitás, marginális identitás, disszociativitás és identitásválság. Ez az ötös elméleti keret teszi lehetővé annak vizsgálatát, hogy a magyar és angol sikeres cigányok melyik stratégiát követik, hol tartanak az asszimiláció - disszociativitás által kijelölt keretben.

Az ötös kategóriarendszert *kiegészítem a „rejtett”* (Kwiek 1998, Hancock 1997, Okely 1983, Silvermann 1988, Sutherland 1975) és az *„újra felfedezett” identitás* (Bindorffer 2001) fogalmának beépítésével. Így válik komplexé az az elméleti keret, melyben a kettős identitást, a disszociatív identitást és az identitásválságot úgy tekintetem, mint ami lehet „újra felfedezett” identitás eredménye, illetve időnként megnyilvánulhat „rejtett” identitás formájában.

Kutatásom központi kérdése tehát az, hogy hogyan identifikálja magát a vizsgálat célcsoportja.

A vizsgálat *központi hipotézise* szerint, a felemelkedett cigányok pozíciójukból fakadóan napi kapcsolatban állnak a többségi társadalom tagjaival, ami feltételezi azt, hogy annak érték és normarendszerét el kell sajátítaniuk valamilyen szinten. Ennek következményeként identitásuk összetett. A hazai kiemelkedett cigányok lehetséges „stratégiája” feltételezhetően a kettős identitás, a marginális identitás és esetenként a tartós identitásválság. Az angliai almintán belül inkább az asszimiláció vagy a kettős identitás lesz a gyakoribb, bár ott is lehetnek példák a marginalizáltságra vagy az identitásválságra.

A kutatás központi kérdését - annak alaposabb vizsgálata érdekében - további részkérdésekre bontom. Ezek a részkérdések a következők:

- Mit gondolnak az interjúalanyok arról, hogy mi teszi a cigányt cigánnyá? Mi különbözteti meg a cigányokat a nem cigányoktól? És ki az „igazi” cigány?
- Mennyiben tartják magukat a felemelkedett cigányok a cigány etnikai csoporthoz tartozónak és ez a szubjektív elkötelezettség megnyilvánul-e a cselekedetek szintjén (például interakcióban állnak-e a roma csoport tagjaival napi szinten)?
- Vannak-e jelei a vizsgált személyek életében a cigány identitás elrejtésének, illetve ha vannak, milyen körülmények között történik ez meg?
- Vannak-e jelei az „újra felfedezett” identitásnak a vizsgálati alanyok körében?

A dolgozat új vonásai részint magában a témaválasztásban rejlenek

A kiemelkedett cigányok életútját, identitását előzőleg egy kutatás során vizsgálták Magyarországon (Csepeli és társai 2001). Csepeli és társainak vizsgálata kérdőíves adatfelvételre épülve a legalább szakmunkásképző iskolai végzettséggel rendelkező cigányokat kutatta. Kutatásom ettől a vizsgálattól az alkalmazott módszereket, a kutatás alanyait és a kutatás fókuszát tekintve is eltér.

Angliában a Gypsy/Travellers csoportot érintő vizsgálatok fókuszában általában a csoporttal kapcsolatos diszkrimináció, a „site”-okért folytatott harcok állnak illetve annak kimutatása, hogy ez a közösség nem fér hozzá megfelelően az oktatási és egészségügyi rendszerhez. A Gypsy/Traveller-ek „sikeres” tagjairól szinte semmit nem lehet tudni. Nemcsak a kutatások, hanem a társadalompolitika szintjén sem.

Másrészt a dolgozat az identitás problémájának tárgyaláskor abban haladja meg a korábbi, hasonló kutatásokat és elképzeléseket, hogy *szintetizálni próbálja azokat*, kialakítva az említett ötös identitástipológiát, együttesen kezelve azokat a „rejtett” és „újra felfedezett” identitással.

Disszertációm harmadik új eleme az, hogy az interjúk feldolgozása az ATLAS.ti nevű interjúelemző program segítségével történt. A vizsgálat során arra is lehetőség nyílt, hogy az interjúelemző software-t teszteljem abból a szempontból, hogy mennyiben könnyíti meg az elemző munkát az interjúk manuális feldolgozásával szemben.

Disszertációm a következőképpen épül fel:

A dolgozat bevezető része után a II. fejezetben (*II. Elméleti keretek*) a kutatás során használt fogalmakat, koncepciókat tisztázom.

Az ezt követő *III. fejezetben* bemutatom kutatási tervemet. Ebben a részben összefoglalom a kutatás hipotéziseit, bemutatom a kutatás ontológiai és episztemológiai kiindulópontját, az adatgeneralizálás módszerét, a kutatás alanyait és mintavételi logikáját majd az adatelemzés módszerét.

Az „*empirikus elemzések*” című *IV. fejezet* két fő részből áll: egyrészt szociológiai paraméterek mentén jellemzem az angliai és magyarországi alapsokaságot és a kutatás

mintáját. Másrészt a fejezet tartalmazza az interjúk segítségével nyert anyag elemzését, a négy kutatási kérdésre fókuszálva, azokat sorban tárgyalva.

Végül *az ötödik fejezetben* összegzem a kutatás legfontosabb megállapításait és kitérek a további lehetséges kutatási irányok felvázolására.

II. ELMÉLETI KERETEK

A disszertációnak ebben a fejezetében *a dolgozat fogalmi apparátusát képező terminusokat mutatom be*, úgymint identitás, etnikai identitás, asszimiláció, kettős identitás, disszociatív stratégia, „rejtett” identitás, „újra felfedezett” identitás. Ezek mellett bemutatom a cigány, a roma illetve a Gypsy és a Traveller fogalmának értelmezési lehetőségeit. Az egyes terminusok bemutatásakor kitérek arra, hogy kutatásomban hogyan használtam azokat.

II. 1. Az identitás fogalmának megközelítései

Az *identitást* és ezen belül az etnikai identitást a fogalom Erikson-i „felfedezése” (1950) óta számos kutató vizsgálta. Az identitással foglalkozó irodalom azonban korántsem egységes magának a fogalomnak a meghatározásában sem.

Több szerző kiemeli azt, hogy *a hagyományos közösségekben az identitás kizárólag stabil, készen kapott elemekből állt* (Pataki 1998, Csepeli 1997). Az egyén számára nem volt lehetőség arra, hogy megválassza identitását, az teljesen magától értetődő, természetes volt. A modern ember számára a növekvő individualizációval párhuzamosan lehetővé válik az, hogy egyszerre több csoport tagjaként éljen (Csepeli 1997) és identitását személyes erőfeszítések árán maga alakítsa. Ahogyan Pataki kiemeli (1998), a személyes identitás hangsúlyai eltolódnak a választott és teljesítmények által megszerzett, egyéni erőfeszítésekkel kidolgozott kategóriák felé.

A szociológiai és szociálpszichológiai identitásirodalomban gyakori, hogy *a személyes, vagy én-identitást megkülönböztetik az úgynevezett szociális/társadalmi identitástól*. Lényegét tekintve mindkettő abban segíti az egyént, hogy „bizonyossággá” fordítsa át az „ontológiai bizonytalanságot” (Csepeli 1997), azaz szavatolja az egyén számára, hogy a társadalmi/történelmi változások közepette legyenek az életének viszonylag állandó és stabil sarkkövei.

Pataki (1998) az én-rendszeren belül helyezi el a személyes identitást és a társadalmi identitást. Az előbbi alapját a személyes élettörténet képezi, és ebben nyilvánul meg a személy egyszerűsége. Az utóbbi azt jeleníti meg, hogy az egyén osztozik bizonyos

tulajdonságokban másokkal, de azt is a „maga egyedi módján teszi” (Pataki 1998). A hazai identitás-kutatók közül Garai (1993) szintén kiemeli azt, hogy az egyén a társadalmi identifikáció során kihangsúlyozza, eltúlozza azokat a tulajdonságait, amik hasonlatossá teszik egy adott társadalmi csoport tagjaihoz annak érdekében, hogy minél jobban besimuljon ebbe a csoportba, ugyanakkor nem adja fel saját egyediségét sem. Ez a fajta „használni és különbözni” kettőssége jelenik meg Mead (idézi Krappmann 1980) elképzelésében is a „reaktív” és „felépített én” koncepcióban.

Többen (Pataki 1998, Krappmann 1980) hangsúlyozzák az identitással kapcsolatban azt, hogy *összetevőkből, különböző elemekből áll*. A szerzők egyik csoportja szerint ezek az összetevők a különféle szerepek, amelyeket az egyes embernek élete során be kell töltenie (szimbolikus interakcionista), míg mások úgy gondolják, hogy az identitás különböző csoport-hovatartozásokból áll. Pataki szerint (1998) az *identitáselemek* öt csoportba sorolhatók: (1) antropológiai, (2) pozicionális, (3) társadalmi minősítési műveletek és beszédaktusok révén előállított, (4) ideologikus és (5) embléma-jellegűek.

Arra vonatkozóan, hogy *az identitás-elemek mennyiben stabilak vagy mennyiben rugalmasak*, háromféle elképzelés található meg az identitással kapcsolatos irodalomban.

A skála egyik végpontján az az elképzelés áll, hogy az identitás-elemek nem változnak, az identitás stabil képződmény (Berger-Luckmann), amely a szocializáció során szilárdul meg.

A skála másik oldalán Krappman (1980) elképzelése áll, aki az identitást, mint állandóan alakuló és újraképződő folyamatot írja le. Egyetértve Goffman szereptávoltásra vonatkozó elképzelésével, azt hangsúlyozza, hogy az egyén mindig védekezik az ellen, hogy mások által viselkedése teljesen kiszámítható legyen és elzárkózik attól, hogy saját személyes énjét ne jelenhessen meg egy adott társadalmi szituációban. Az egyének éppen ezért mindig távolságot tartanak önmaguk (személyes identitás) és aközött, amivel a többiek szerint nekik azonosulniuk kellene (társadalmi identitás). Krappman álláspontja szerint az egyénnek minden szituációban egyensúlyoznia kell a személyes és szociális identitás által kijelölt kettős keretben. Az egyensúly fenntartása esetén beszélhetünk identitásról. Az identitás elvesztése két esetben történhet meg: ha ez egyén átadva magát a többiek elvárásainak (társadalmi

identitás) teljesen elveszíti személyes identitását, vagy ha teljességgel feloldódik a személyes identitásában, elutasítva társadalmi identitását.

Pataki (1986) elképzelése a két szélsőséges álláspont közötti arany középutat képviseli. Az aktualizált identitás általa használt kifejezése arra utal, hogy egy adott szituációban az identitás-elemek csak egy része él, a többiek lappanganak. Az identitás tehát szituatív; az adott helyzetnek megfelelő identitás-elemek kerülnek aktív állapotba. Ez az elképzelés tehát egy áthidaló megoldás az előbb ismertetett két álláspont között, mivel megtartja a Krappman-i elméletből az identitás rugalmasságára vonatkozó elképzelést, ugyanakkor elismeri azt is, hogy az identitás-elemek tartósan megmaradhatnak annak ellenére, hogy adott szituációban nem kerül mind aktivált állapotba.

Mi következik a fent ismertetett koncepciókból kutatásomra nézve?

Kutatásom szempontjából az az alapvető kérdés, hogy hogyan identifikálják magukat a kiemelkedett cigányok Angliában és itthon. Feltételezem, hogy számukra nem működnek a készen kapott tradicionális identitásminták, hiszen a többségi társadalomban megszerzett pozíciójukból fakadóan kilépnek saját etnikai közösségükből, többféle társadalmi szerepnek kell megfelelniük, ami új elemekkel bővíti identitásukat (Csepeli 1997), identitásukban fontos szerepe lesz az egyéni erőfeszítések által megszerzett és kidolgozott elemeknek (Pataki 1986).

Elfogadva Pataki álláspontját, feltételezem, hogy identitásuk rendkívül összetett. Azon kívül, hogy feltételezhetően jelen vannak benne etnikai csoportjukra jellemző úgynevezett antropológiai elemek, megtalálhatóak benne azon kulturális közeg jegyei, amelyben élnek (magyar, illetve angol nemzeti identitás). Emellett identitásuk összetettségét fokozva, a többségi társadalom által is elismert pozíciójukból fakadóan jelen vannak identitásukban az úgynevezett pozicionális identitáselemek is.

A kérdés az, hogy valójában milyen mértékben vannak jelen identitásukban az előbb említett nemzeti, etnikai és pozicionális elemek, és hogyan tudják ezen elemeket összeegyeztetni, mennyiben tekinthető identitásuk egyensúlyban lévőnek, vagy esetleg mennyiben okoz konfliktust a többféle csoporthoz való tartozás, a többféle társadalmi szerepnek való megfelelés. A kérdés úgy is feltehető, hogy vannak-e jelei a kettős

identitásnak életükben, azaz, hogy egyformán érzik-e magukat a nemzeti és etnikai kultúrához tartozónak (erről még később részletesen lesz szó), vagy pedig kizárólag saját etnikai csoportjukhoz kötődnek.

Kutatásom során az identitást úgy tekintem, mint ami komplex és szituatív, azaz mindig az adott helyzettől függ, hogy mely elemei lesznek fontosak, mely elemei tűnnek hangsúlyosabbnak. Így válik elemezhetővé a „rejtett” identitás problémaköre, vagyis az, hogy bizonyos szituációban az egyén dönthet úgy, hogy adott identitását, identitáselemét felfüggeszti, elrejt, míg egy másikban azt hangsúlyozza (lásd ennek bővebb kifejtését a „rejtett” identitásról szóló részben).

A következő részben áttekintem az etnikai identitással kapcsolatos elméleteket és kutatásokat annak érdekében, hogy kutatási kérdéseimet és hipotéziseimet még árnyaltabbá tegyem.

II. 2. Az etnikai identitás fogalmának megközelítései

Az etnikai identitás az adott etnikai csoporthoz tartozásként jelenik meg (Csepeli 1997, Bindorffer 2001, Turner 1975, Váriné 1989), tehát egyfajta társadalmi identitásként értelmezhető. Az etnikai csoport fogalmát leggyakrabban úgy határozzák meg, mint olyan emberek csoportját, akik közös eredettel, közös vallással, közös történelmi múlttal, hasonló kulturális és pszichológiai jegyekkel, közös nyelvvel és viselkedési mintákkal, értékekkel és normákkal rendelkeznek.

Az etnikai identitás (amelyet általában az etnicitás szinonimájaként használnak) leggyakrabban mint *egy adott etnikai csoporthoz tartozás szubjektív érzése* jelenik meg (Bindorffer 2001, Niedermüller 1989, Turner 1975). Egyfajta csoportlojalitást feltételez az egyén részéről, amelyet „azon kisebbségi csoport iránt érez, amelybe beleszületett, s ahol elsődleges szocializációja során speciális, csak a csoportra jellemző és a másokkal való összehasonlítás alapját képező kategoriális elemkészletet tartalmazó, az etnikai identitás bázisát képező etnikai tudásanyagot sajátít el” (Bindorffer 2001: p. 27.).

Az etnikai identitás amellett, hogy szubjektív érzésként fogható fel, *abban is manifesztálódik, hogy mennyire intenzíven vesz részt valaki az etnikai csoport interakcióiban* (Niedermüller 1989). Lényegében az etnikai identitást/etnicitást értelmezhetjük úgy, mint egyfajta pszichés azonosulást az adott etnikai csoporttal, míg az etnikai csoport objektív megkülönböztető jegyeken nyugszik (mint a korábban említett közös nyelv, kultúra, eredet stb.). Ebből következik az, hogy egy illető az etnikai csoportra jellemző jegyeket hordozhatja ugyan, de ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy ezzel az etnikai csoporttal azonosul is. Más szóval lehet, hogy valakit a környezete valamely etnikai csoport tagjaként tart számon, de az illető nem identifikálódik ezzel a csoporttal. (Ezért van az, hogy az önminősítés, és a mások általi minősítés határai nem esnek egybe. Vö.: Ki a cigány?- vita Magyarországon.)

Az etnikai identitás felvállalását meghatározó tény az is, hogy milyen előnyökkel illetve hátrányokkal jár az egyén számára. Ha az adott etnikai csoportot a társadalom pejoratív jelzőkkel illeti, az egyén inkább dönthet amellett, hogy csoporttagságát megszünteti vagy felfüggeszti. Természetesen nem mindig egyszerű a tagság felfüggesztése vagy a csoport elhagyása. Ha a csoporthoz tartozásnak látható jelei vannak (nyelv, öltözködés, rasszjegyek, akcentus stb.) nem könnyű az azzal való szakítás. Ez eredményezheti azt, hogy az egyén „szubjektíve” nem kötődne etnikai csoportjához, de csoporttagságát nem tudja „levetközni”. Ez a kettőesség esetenként disszonáns érzéseket szülve identitásválsághoz vezethet (az identitásválságról részletesen az asszimilációt, kettős identitást illetve disszociatív stratégiát tárgyaló részben lesz még szó).

Kutatásomban ezért szeretném azt is megnézni, hogy maguk a vizsgálati alanyok mit tekintenek a cigány kultúra fontos részének, mit jelent számukra a cigányság, mint etnikai csoport, hogyan jellemzik azt. Vannak-e különbségek és hasonlóságok a cigányságnak a többség és a vizsgálati alanyok által tulajdonított megkülönböztető jegyekben? (Általában ugyanis az a tapasztalat, hogy a többség máshogy látja a kisebbségi csoportokat, mint ők magukat.) Érdekes megvizsgálni, hogy hogyan élik meg a vizsgálat alanyai azt a diszkrepanciát, ami az általuk megélt cigány identitás és az általánosan a cigányságnak tulajdonított vonások között fennáll. Gondolok itt arra,

hogy Angliában a vándorlás, mint életforma például nemcsak „hivatalosan” (az 1960-ból származó „Caravan Site Act” szerint a nomád életforma a cigányság fontos vonása) az egyik legfontosabb karakterjegye a cigányságnak, hanem a vizsgálatok tanúsága szerint a cigányok maguk is fontosnak tartják azt. Feltételezhetően a kiemelkedett cigányok letelepedettek, és ráadásul többnyire alkalmazotti státuszban vannak, ami pedig elvileg „nem fér össze” a szabadságot és függetlenséget hangsúlyozó cigány mentalitással. Hogyan élik meg ezt a letelepedett angol „sikeres” cigányok? Feltételezhetően egyrészt azt gondolhatják, hogy valamit elveszítettek eredeti életformájukból azáltal, hogy a többségi társadalom kritériumai szerinti sikerességet választották. Ebben az esetben gondolhatják azt, hogy már nem „igazi” cigányok (ahogyan más kutatások is beszámolnak róla, azokat akik nem vándorolnak, nem feltétlenül tartják az angliai cigányok e kisebbséghez tartozónak – lásd ehhez Okely 1983). Lehetséges, hogy találnak letelepedett életükben valamiféle „vándorláhelyettesítőt” például szellemi szabad-foglalkozásúak lesznek stb. Esetleg elképzelhető, hogy az egész „vándorlást” mint a cigány etnikai csoport egyik megkülönböztető karakterjét elvetik, nem tartják fontosnak.

Feltételezem továbbá, hogy mind az angol, mind a magyar al minta esetén találkozhatunk majd az „igazi cigány” elmélet felvetésével. Úgy gondolom, hogy Angliában, ahol a cigányság nagyon „felhígult” a vándorlások során (Okely 1983), újra és újra felmerül az, hogy kik is a cigányok, van-e olyan, hogy „tisztá” („pure”) cigány származás vagy sem.

Magyarországon ismert, hogy a különféle cigány csoportokhoz (oláh, beás és romungró) tartozók saját csoportjuk tagjait tekintik „valódi romáknak”, esetenként pedig inkább az oláh cigányokat. Vajon megtalálható-e ez a nézet a hazai felemelkedett cigányok körében?

Mind Angliában, mind Magyarországon feltételezhető, hogy a vegyes házasságból (cigány-nem cigány) származó kutatási alanyok nem fogják olyan fontosnak tartani a tiszta cigány származást a csoporttagság szempontjából, mint azok, akik etnikailag homogén közegből jöttek.

Vizsgálatomban az etnikai identitást úgy közelítem meg, mint az egyén elhatározását, szabad választását arra vonatkozóan, hogy mennyiben akarja magát, mint az adott

etnikai csoporthoz tartozót artikulálni. Kutatásomban tehát azt vizsgálom meg, hogy az interjúalanyok mennyiben tekintik önmagukat a cigány kisebbséghez tartozónak és mennyiben a nemzeti kultúra részeseinek. Emellett annak kutatására is lehetőség nyílik, hogy megvizsgáljam azt, hogy vajon az önjellemzés szintjén megjelenő etnikai csoporttal való azonosulás hogyan valósul meg a mindennapok során. Ahogyan az imént kifejtett elméletében Niedermüller hangsúlyozta (1989), az etnikai identitás/ethnicitás abban manifesztálódik, hogy az illető interakcióban áll az adott etnikai csoporttal. Tehát valaki kifejezhet elkötelezettséget adott csoporttal szemben, de ez nem feltétlenül jár együtt azzal, hogy ennek megfelelően viselkedik, azaz részt vesz az etnikai csoport életében napi szinten. Úgy gondolom, hogy az etnikai identitás annál stabilabbnak tekinthető, minél inkább megjelenik nemcsak az önjellemzés, hanem a viselkedés szintjén is. (A kisebbségi csoporthoz való kötődést a „viselkedés” szintjén úgy vizsgálom, hogy rákérdezek a kutatásban a cigány kultúra ismeretére, az illető kapcsolati hálójára, stb.)

A következő részben az asszimiláció, a *kettős identitás és disszociatív „stratégia” fogalmait járom körül*. A három fogalom úgy kapcsolható össze, hogy egy képzeletbeli skálán az asszimiláció állhat a skála egyik végpontján, a másikon pedig a disszociatív stratégia. A kettő között félúton helyezhetjük el a kettős identitást.

II. 3. Asszimiláció, kettős identitás és disszociatív „stratégia”

Az *asszimilációval* kapcsolatos irodalomban a *fogalom kétféle meghatározásával találkozhatunk*: (a) az asszimilációt lehet úgy tekinteni, mint egy egyén vagy csoport eredeti kultúrájának teljes feladását egy másik kultúra kedvéért (Rose 1956, Gordon 1964, Kende - Szilassy 1999, Korzenny 1997, Horowitz 1975); (b) felfogható úgy, mint egy kölcsönös folyamat, amelynek eredményeképpen két vagy több kultúra egybeolvad és egy új keletkezik (Park - Burgess 1961, Fichter 1957).

Gordon szerint (1964) az asszimiláció *több lépcsőben zajlik és értelmezhető egyéni és csoportszinten*. Az első lépcsőt *akkulturációnak* nevezi el és azzal jár, hogy az egyén vagy csoport átveszi a befogadó társadalom érték- és normarendszerét, attitűdjeit, nyelvi és tárgyi világát (öltözék, berendezési tárgyak stb.). Az, hogy ez mennyiben

egyszerű attól függ, hogy az új elemek mennyiben építhetők be az eredeti kultúrába. Az akkulturáció folyamatként fogható fel és nem végződik szükségszerűen asszimilációban. Korzenny (1998) és Benez-Martinez (1997) megközelítése is azt hangsúlyozza, hogy az akkulturáció valójában nem más, mint egy második kultúra elsajátításának folyamata, mely ily módon gazdagíthatja az eredeti identitást. Annak érzékeltetésére, hogy az akkulturáció mértéke különböző lehet Bindorffer (2001) használja az „akkulturációs szint” elnevezést. Ha az akkulturáció magas szintű, akkor beszélhetünk kulturális asszimilációról, mely esetén az egyén vagy csoport eredeti kulturális jegyeit teljesen feladja.

A második lépcső Gordon szerint a *strukturális asszimiláció*, melyre akkor van lehetőség, ha a befogadó társadalom nyitott és rugalmas. Ha ez megvalósul, akkor beszélhetünk arról, hogy a kisebbségi csoporthoz tartozók számára a felfelé való mobilitásra van lehetőség. A strukturális asszimiláció jelei a befogadó társadalom intézményeibe, csoportjaiba való belépés lehetősége.

A harmadik lépcső a *maritális asszimiláció*, mely a vegyes házasságok megjelenését jelenti. A negyedik, az *identifikációs asszimiláció* esetén kialakul a kisebbségben a többséggel való összetartozás élménye. Az ötödik fokozat, az *úgynevezett attitűd és viselkedéselfogadási asszimiláció*, amely akkor valósul meg, ha a többség befogadóan viszonyul a kisebbséghez. Végül a *civil asszimiláció* esetén a kisebbség érdekképvisellete megoldott, úgy jelenik meg, mint politikai csoport és képviselteti magát országos szinten. Gordon azt hangsúlyozza, hogy ezek a lépcsők nem feltétlenül épülnek egymásra (tehát elképzelhető a maritális asszimiláció anélkül, hogy a strukturális megvalósulna).

Hutnik (idézi Modood 1997) a kisebbségi csoportok többséghez való viszonyában *négy lehetséges stratégiát emel ki*. Az *asszimiláns mellett megkülönböztet disszociatívot*, melynek az a lényege, hogy a kisebbség teljes mértékben megtartja eredeti kultúráját és elzárkózik a többségi átvételétől. Az *akkulturatív esetén*, az egyén identitásában egyenlő mértékben vannak jelen többségi és kisebbségi elemek. Ha sem a kisebbségi, sem a többségi elem nem fontos az egyén számára és önleírása nélkülözi mindkét dimenziót, akkor *marginális stratégiáról* van szó. Ebben az esetben az egyén egyéb kategóriák alapján jellemzi magát.

A *kettős identitást* az egyes szerzők bikulturalizmusként (Erős 1998), kultúrák egyensúlyozásaként (Benez-Martinez 1997), mások poliidentitásként vagy rétegzett identitásként (Niedermüller 1989) emlegetik, esetenként - mint ahogyan azt az előbb láttuk -, akkulturációként merül fel. Felfogható sikeres integrációnak is.

Általában *a modern társadalmakkal összefüggésben tárgyalják* azt hangsúlyozva, hogy a modern ember több társadalmi csoportba tartozhat, többféle társadalmi szerepben kell megfelelnie, ami együtt jár azzal, hogy identitása összetett. Emellett az emberek nagyfokú földrajzi- társadalmi mobilitása is arra készíti az egyént, hogy az új környezetben, új társadalmi szerepben „feltalálja magát”, sikeresen adaptálódjon és rugalmasan alakítsa személyiségét. Szerencsés esetben ezek az identitások jól megférnek egymás mellett, vagy ha nem is összeegyeztethetők, akkor is egyensúlyban tarthatók annak segítségével, hogy egy adott szituációban a megfelelőt képes az egyén aktivizálni, míg a többi identitás-elem lappang (Pataki 1998).

A *kettős identitás vizsgálata* általában menekültek, bevándorlók (Benez-Martinez 1997, Hazuda 1988) vendégmunkások identitásának vizsgálatával összefüggésben (idézi Erős 1998), illetve nemzeti és etnikai kisebbségeknek a többségi társadalomban való boldogulásával kapcsolatosan merül fel (Silverman 1988, Erős – Kovács - Lévai, 1985, Bindorffer 2001).

Menekültek és bevándorlók esetén a kutatások azt igazolják, hogy az eredeti nemzeti identitás kizárólagos megtartása nehézségekkel jár és egy-két generációt követő – esetenként az identitás krízisbe átcsapó - keresgélés után kialakul a kettős identitás, mely lehetővé teszi a befogadó ország kultúrájának átvételét az anyaország kulturális jegyeinek megőrzésével.

A vendégmunkásokkal kapcsolatos munkák elsősorban azt emelik ki, hogy sokszor a befogadó ország kultúrájától való izoláció (disszociatív stratégia) figyelhető meg.

A nemzeti és etnikai kisebbségek többségi társadalomhoz való viszonyának vizsgálata arra világít rá, hogy a kisebbség identitásának alakulását több tényező befolyásolja. Bindorffer (2001) kutatása során a sváb kisebbség magyarországi beilleszkedését vizsgálva azt találja, hogy nemzedékről nemzedékre változik az eredeti identitás megőrzésének, megtarthatóságának mértéke. Kiemeli, hogy az „etnikai és nemzeti szocializáció nem áll ellentétben” (p. 182.), az egyén mindkettőt az elsődleges

szocializáció során sajátítja el. Ehhez arra van szükség, hogy a többség támogassa, elfogadja az adott etnikai csoport létét, illetve az etnikai kultúra beépíthető legyen az egyén identitástudatába. Ebben az esetben az identitás-elemek kompatibilisek, az egyén „kisebbségként elismerve érzi magát a társadalomban” (p. 182.).

Kutatásom szempontjából érdekes lehet az a vizsgálat, amely a Magyarországon élő zsidók identitásának alakulásával foglalkozott (Erős - Kovács - Lévai 1985). A zsidóság és cigányság helyzete annyiban hasonló, hogy mindkét csoport egy adott országban, mint etnikai kisebbség jelenik meg. Erős Ferenc (1998) szerint a kényszerasszimiláció egyik alternatívájaként jelenik meg a zsidók esetén az úgynevezett poliidentitáson alapuló integráció (Hutniknál ez az akkulturatív stratégia). Ez gyakorlatilag pozitív identitásként fogható fel (Csepeli 1997). Ugyancsak pozitív identitásként értékelhető a Magyarországon élő zsidók esetében egyfajta közép-európai identitás hangsúlyozása (Hutniknál ez a marginális stratégia), vagy pedig az, ha valaki a zsidó hagyományokon nevelkedve kissé elzárkózik a többségi társadalom kulturális értékeinek átvételétől, kizárólagosan fenntartva zsidó kultúrájához való ragaszkodását (ez utóbbi Hutnik kategorizációjában a disszociatív stratégia). Az említett zsidó élettörténetekből esetenként kirajzolódik az úgynevezett negatív identitás, melyről akkor beszélhetünk, ha valaki annak mentén határozza meg magát, hogy ő mi nem (Erős 1998, Csepeli 1997). Erős Ferenc szerint ebben az esetben identitásválságról van szó.

A cigányság identitásának különféle kulturális közegben való alakulására vonatkozóan kevés tudományos elemzés született. Magyarországon az egyetlen olyan kutatást, amely a legalább szakmunkásképző iskolát végzett romák identitásának feltárására irányul Csepeli - Örkény - Székelyi készítette 2001-ben. A kutatók azt vizsgálták, hogy a romák sikeres felfelé irányuló mobilitásában milyen szerepe van a családnak, barátoknak és az iskolának. A válaszok alapján háromféle mobilitási típust alakítottak ki. Az elsőhöz tartozókra az jellemző, hogy hisznek a romák társadalmi mobilitásában és ezen belül fontosnak tartják azokat a lehetőségeket, amelyeket a társadalom biztosít ehhez. A „sikeres” romák másik csoportja szerint a romák számára esélytelen kiemelkedés, elsősorban a társadalom előítéletei miatt (a „reménytelenség-modellje”). A harmadik csoporthoz tartozók az etnikai identitásuk feladásával tartják csak lehetségesnek a mobilizációt (konfliktusos mobilitás).

A kutatók vizsgálták az apák iskolai végzettsége és a megkérdezettek mobilitási típusa közti kapcsolatot. Azt találták, hogy akik alacsony társadalmi státuszú rétegből

származnak főleg a konfliktusos mobilitást illetve a „reménytelenség” modelljét valósították meg. A gyerekkori baráti kapcsolati hálót is beemelve elemzésükbe a szerzők megállapították, hogy a „kibocsátó család magas státusza és a romák elenyésző aránya a gyermekkori baráti kapcsolati hálóban tehát nem kedvez a felnőttkori roma identitás megőrzésének és ápolásának. A felnőttkori roma identitást viszont erősíti, ha a kibocsátó család státusza alacsonyabb és a gyermekkori baráti kapcsolati hálóban roma és nem roma gyerekek egyaránt voltak” (Csepli - Örkény - Székelyi 2001: p. 12.). Ez esetben a megmaradt roma identitás diszharmóniát okozhat a személyiségnek.

A vizsgálat további fontos megállapítása a megkérdezettek gyermekeik jövőjével kapcsolatos vélekedéseire vonatkozik. Ezzel összefüggésben a kutatók háromféle identitás-stratégiát vázoltak. A megkérdezettek egyik csoportját az úgynevezett tudatos asszimilánsok képezték. Ezek az emberek kíváncsiaknak tartották, hogy gyermekeik ne őrizzék meg etnikai identitásukat. Az úgynevezett „beletörődő asszimilánsok”-ra az volt jellemző, hogy nem örültek annak, hogy gyermekük nem fogja etnikai identitását megőrizni. A disszimiláns stratégia követőinek véleménye az volt, hogy gyermekeik tudatosan meg fogják őrizni a roma kultúrát.

Silverman (1988) az USA-ban élő cigányok vizsgálatánál kimutatta, hogy - ellentétben más kutatási eredményekkel melyek a cigányság talajvesztését mutatják be az amerikai urbanizált kultúra keretei között - *a cigányok identitása gazdagodik az amerikai nagyvárosokban. A cigányság megőrzi kultúráját, annak ellenére, hogy adaptálnia kell az idegen környezethez. Az általa vizsgált nagyvárosi romák nem házasodnak nem romákkal, megtartják intézményeiket és hagyományaikat, ahogyan Silverman fogalmaz (p. 274.) „nem kevésbé cigányok amiért amerikaiak is; poliidentitásuk azt a célt szolgálja, hogy tárolja és a megfelelő szituációban aktualizálja az adekvát viselkedést”. Silverman Barth (1970) etnikai csoportokkal kapcsolatos teóriáját használja fel annak vizsgálatára, hogy mennyiben őrzik meg a romák identitásukat az idegen környezetben. Barth szerint egy etnikai csoport létezésének nem az a legfontosabb feltétele, hogy milyen belső tartalommal bír, hanem az, hogy mennyiben határolódik el környezetétől. A határmegvonás abban nyilvánul meg, hogy a csoport nem házasodik más csoport tagjaival, fenntartja intézményeit. Interakcióban ugyan állhat más csoportokkal, azok azonban nem lépik át a formális kereteket (tehát például üzletfelek lehetnek, de nem szoros barátok).*

Silverman kimutatja, hogy az általa vizsgált romák ezeket a határokat betartják annak ellenére, hogy interakcióban állnak nem cigány környezetükkel.

Összegezve: az egyén vagy csoport számára idegen kulturális közegbe kerülve vagy ott élve, öt lehetséges stratégia kínálkozik. Ezen stratégiák mindegyike más-más összetételű identitást eredményez. Az asszimiláció esetén az egyén vagy csoport elveszíti eredeti kulturális jegyeit, kizárólag többségi terminusokban határozza meg magát. Kettős identitás esetén az egyén vagy csoport az eredeti kultúráját megtartva átveszi a befogadó társadalom kultúráját is, egyenlő mértékben vannak jelen identitásában többségi és kisebbségi elemek, a kettő egymást harmonikusan kiegészíti.

Az asszimiláció ellenpólusaként felléphet a disszociatív stratégia, melyet az jellemez, hogy kizárólag a kisebbségi elemek dominálnak az egyén vagy csoport önjellemezésében.

A marginális stratégia felfogható úgy, mint az egyensúlyozó identitás ellentettje, melynek lényege az, hogy az egyén vagy csoport sem a kisebbségi, sem a többségi dimenzió mentén nem határozza meg magát, hanem más releváns kategóriákat választ (például a foglalkozása mentén definiálja magát). Ez a négy stratégia lényegében pozitív identitásként fogható fel, mivel nem azon alapul (még a marginális sem), hogy „mi nem vagyok”, hanem, hogy „mi vagyok”.

Az ötödik fogható fel egyfajta negatív identitásként, amely arról szól, hogy az egyén nem tudja semmilyen dimenzióban identifikálni magát, Erős (1998) szavaival élve „identitásmodellé emelt, tartós identitásválságban” van. Ennek háttérében többnyire az áll, hogy az egyén számára a személyiségét alkotó identitás-elemei nem kompatibilisek, és ekkor kognitív disszonancia léphet fel. Ennek feloldása vagy sikeres (ekkor az egyén valamelyik pozitív stratégia mellett dönt) vagy sikertelen (ez utóbbi esetén tartós diszharmonia keletkezhet).

Kutatásomban feltételezem, hogy a hazai kiemelkedett romák lehetséges stratégiája feltételezhetően a „kettős identitás”, a marginális identitás, illetve a tartós identitásválság. Ennek oka az lehet, hogy itthon a roma kisebbség nagy létszáma és

rossz szociális helyzete „kikényszerít” bizonyos állami fellépést. A vizsgálat célcsoportját ez annyiban érinti, hogy feltételezhetően többen közülük különféle ösztöndíjakat (pl. Soros Alapítvány) kaptak tanulmányaik során, vagy az állam más módon támogatta kiemelkedésüket. A támogatások, pályázatok, ösztöndíjak megléte felerősítheti a kiemelkedett romák identitásának vállalását. A „sikeres” romák identitásának őrzése irányába hathat az is, hogy rasszjegyeik megnehezítik a roma etnikai csoporthoz tartozás elrejtését és ezáltal a teljes asszimilációt. Valószínűleg nem lesz domináns a disszociatív stratégia körükben, mivel a többségi társadalom kritériumai mentén „sikeresek”, ami már magában foglalja azt, hogy ezek az emberek elfogadják és elismerik a „befogadó” társadalom értékeit és normáit. A kiemelkedett romák hazai helyzete annyiban speciális, hogy az előbb említett támogatások, ösztöndíjak formájában felemelkedésüket gyakran az állam ösztönzi. Ez hatással van arra, hogy úgy tekintik magukat illetve a társadalom is hajlamos úgy nézni rájuk, mint akik a romák „megváltói”, egy újfajta és társadalmilag elismert roma identitás letéteményesei, akiknek „kötelessége” akár mediátori szerepben, akár a „roma nép tanítójaként” utat mutatni kisebbségi csoportjuk számára, „életüket és vérüket” mintegy a cigány ügy oltárán feláldozni. Ezt a „kötelezően vállalt” szerepet felerősítik a már említett rasszjegyek is, amelyek miatt a társadalom nem úgy tekint ezekre az emberekre, mint értelmiségiekre, hanem mint roma értelmiségiekre.

Kétségtelen, hogy vannak a felemelkedett romák közül olyanok, akik ezt a szerepet szívesen vállalják. Feltételezhetően azonban vannak olyanok is, akik ezt teherként élik meg. Ez utóbbi csoport „választhatja” a marginális stratégiát, vagy esetleg tartósan identitásválságba kerülhetnek.

A marginalizáltság illetve a tartós identitásválság oka ezen kívül az is lehet, hogy a tanulás nem minden esetben egyeztethető össze a tradicionális romaképpel. Angliai vizsgálatok bizonyítják (Kenrick - Clark, 2001), hogy az iskola sokszor félelemmel tölti el a cigányokat. Attól tartanak, hogy ki lesznek gyerekeik téve a drogozásnak és egyéb „nem cigányokra jellemző” viselkedéseknek.

Az is feltételezhető, hogy a cigány származási család egyes tagjai nem fogadják be esetenként a tőlük eltávolodott, a többségi társadalom normái és értékei szerint élő embereket. Ebben az esetben identitásuk modellezhető a Pataki által leírtaknak megfelelően oly módon, hogy az antropológiai (cigány származás) identitás-elemek nem kompatibilisek a pozícionális elemekkel (szakma). Ez a fajta magatartás a

származási család részéről törést okozhat életükben, ami a marginális identitás, vagy identitásválság felé sodorhatja őket. Erre bizonyítékot szolgáltat Csepeliék említett kutatása (2001), akik kimutatták, hogy minél nagyobb a társadalmi mobilitás a „sikeres” romák életében, annál valószínűbb, hogy identitásuk konfliktusokkal telített lesz.

Ami az angliai kiemelkedett cigányokat érinti, feltételezhető, hogy identitásukra inkább az asszimiláció, vagy a kettős identitás vállalása lesz jellemző. Esetenként itt is felmerülhet a marginális stratégia alkalmazása, vagy a tartós identitásválság. Ahogyan említettem korábban, az angliai cigányoknak nincsenek megkülönböztető rasszjegyeik, így ha kiemelkednek, nem „látszik rajtuk” hogy ezen etnikai kisebbség tagjai, ezért elsősorban értelmiségiek lesznek és nem cigányok. Tehát Angliában a cigányok között aki akarja vállalni etnikai hovatartozását, az vállalja, aki nem, az erre nincs „rákényszerítve” abban az esetben, ha megfelelő iskolai végzettséggel rendelkezik. Az angliai kiemelkedett cigányok asszimilációjának irányába hat az a tényező is, hogy a letelepedettség nagy szakítást jelent az eredeti életformához képest. Kérdéses, hogy mennyiben egyeztethető össze a vizsgálat alanyainál a vándorlással való szakítás és az etnikai identitás vállalása.

A következő két részben a kutatás még két alapfogalmát tanulmányozom: *a „rejtett” és az „újra felfedezett” identitást*. Erre azért van szükség, hogy a felépüljön a vizsgálat fogalmi hálóját az eddigiekben felvázolt öt identitástípusra és e két fogalomra épülve.

II. 4. „Rejtett” identitás

„Rejtett” identitásról akkor beszélhetünk, ha az egyén vagy csoport bár nem „dobja el” identitását, bizonyos szituációban úgy dönt, hogy nem fedi azt fel környezete számára. A „rejtett” identitás jelensége tehát *semmit nem mond arról, hogy valójában az egyén vagy csoport mennyiben azonosul eredeti kultúrájával*. Az elrejtés hátterében több tényező állhat. Általában a diszkriminációtól való félelem (Kwiek 1998), vagy az, hogy a társadalomban olyan sztereotípiák élnek adott csoportra vonatkozóan, amelyek nem engedik láttatni a csoport valódi tagjait, mivel azok „nem férnek bele” ezen kategóriákba. Amikor például a cigányokkal kapcsolatban az a sztereotípia, hogy rengeteg ékszert hordanak, és nagy szoknyákban járnak, a kisebbségi csoport azon tagjai, akik nem így tesznek, nem is tűnnek a többség szemében „igazi” cigánynak.

Lényegében tehát *háromféleképpen történhet meg az, hogy az identitás rejtett marad*. Lehetséges, hogy valaki tudatosan el akarja rejteni identitását (1), vagy az elrejtés nem tudatos. Ez utóbbi vagy azért történhet meg, mert a kisebbségi csoport tagjai „ránézésre” nem ismerhetők fel (2), vagy azért mert a többség gondolkodásában élő sztereotípiák miatt egyszerűen „nem látszanak” (3).

A cigánysággal kapcsolatos kutatások *mindhárom típusra vonatkozóan mutatnak példákat*. Hancock (1997) megállapítja, hogy az angliai cigányok minden további nélkül könnyedén beolvadhatnak a társadalomba, mivel nincsenek megkülönböztető külső vonásaik. Ezt Okely (1983) kutatásai is megerősítik, aki szerint az identitás elrejtése, mint stratégia a túlélés eszköze a cigányok számára. Silverman (1988) már említett kutatásában rávilágít arra, hogy a cigányok az USA-ban megváltoztatják a ruházatukat, nyelvüket és nevüket annak érdekében, hogy adaptálódjanak az idegen kultúrához. Ezáltal úgy tűnik, hogy asszimilálódnak, de mégsem erről van szó; a cigány etnikai csoport határait nem lépik át. Sutherland (1975) vizsgálata hasonló trendet mutatott ki szintén az USA-ban élő cigányok között. Az ő megfogalmazása szerint a cigányok a „köz” számára rejtve maradnak. Abban az esetben, ha a cigányság rasszjegyek alapján felismerhető, a romák gyakran választják azt a stratégiát, hogy spanyoloknak vagy olaszoknak mondják magukat.

Kutatásom során az etnikai identitás elrejtése, mint vizsgálati probléma azért merül fel, mert az identitást úgy tekintem mint komplex jelenséget. Különböző elemekből, összetevőkből áll. Mindig az adott szituációtól függ, hogy mely elemeit hangsúlyozza az illető és melyek elemek azok, amelyek rejtve maradnak.

Feltételezésem szerint az etnikai identitás elrejtése időnként a társadalomban való boldogulás sikeres eszköze lehet. Így mint stratégia merülhet fel a vizsgálat célcsoportját képező cigányok esetében is.

Úgy vélem, hogy *Angliában ez inkább megfigyelhető, mint Magyarországon*, elsősorban amiatt, hogy ott nincsenek a cigányságnak megkülönböztető külső vonásai. Ez azonban persze nem jelenti azt, hogy Magyarországon esetenként „nem jönne kapóra” a cigány identitás elrejtése.

Érdekes kutatási téma az is, hogy vajon bizonyíthatóan a diszkriminációtól való félelem áll-e mögötte, mint ahogyan azt más vizsgálatok mutatják (Kwiek 1998). Talán Magyarországon a vegyes házasságból származók nagyobb eséllyel rejtik el identitásukat, mert a rasszjegyek már nem annyira tipikusak.

Feltételezhető továbbá, hogy az etnikai identitás felfedésének, annak hangsúlyozásának esélye akkor nagyobb, ha előnyök (pozitív diszkrimináció) társulnak hozzá.

II. 5. Az „újra felfedezett” identitás

Az *„újra felfedezett” identitás* jelenségével kisebbségi identitással foglalkozó kutatásnál, Bindorffer Györgyinél találkoztam (2001). Az ő kutatásában az úgy jelenik meg, mint az etnikai tradíció újraélesztése, új, fogyasztható összetevőkkel való telítése annak érdekében, hogy könnyebben vállalható legyen a kisebbségi származás és felvétele pozitív érzésekkel töltse el az egyéneket.

Vizsgálatomban az „újra felfedezett” identitás másfajta értelemben szerepel. Arra utal, hogy a kisebbségi származással bíró emberek életében lehetnek olyan szakaszok,

amikor az etnicitás nem dominál, sőt azt megtagadják valamilyen oknál fogva. Életük más periódusaiban azonban felfedezhetik, újra fogalmazhatják maguk számára és újra szubjektíve átélik, megélik kisebbségi identitásukat. Ez megnyilvánulhat a gyökerek keresésében, (mint például a zsidóság esetén) vagy nyelvtanulásban, a roma kultúra iránti fokozott fogékonyságban, romákkal kapcsolatos kurzusok felvételében stb.

Az etnikai identitás „újra felfedezését” koncepcionálisan azért tartom lehetségesnek, mert az identitást úgy tekintem, mint ami állandóan fejlődik, változik, alakul, formálódik. Feltételezem, hogy egyes vizsgálati alanyok esetleg gyermekkorukban nem álltak a roma kultúra hatása alatt annak ellenére, hogy roma őstől/ősöktől származnak. Ennek oka a szülők asszimilációs törekvése lehetett. A kutatás alanyai azonban serdülőkorukban, illetve felnőttkorukban, az identitás tudatosabb megélésekor elkezdheték kutatni roma gyökereiket, mely eredményezheti azt, hogy tudatosan próbálják pótolni gyermekkori szocializációjukból kimaradt etnikus kultúrájuk hiányosságait. Ez megnyilvánulhat a roma nyelv iránti fogékonyságban, a roma kultúrával kapcsolatos ismeretek megszerzésében. (Ez utóbbira elvileg mindkét országban van lehetőség egyetemi szinten is.) Talán Angliában nagyobb a cigány identitásukat újra felfedező aránya tekintettel arra, hogy a szülők asszimilációs törekvése az interjúalanyok gyermekkorában sikeres lehetett, hiszen probléma nélkül beolvadhattak a nem cigányok közé (külső rasszjegyek hiányában).

II. 6. Lehetséges identitástípusok

Az identitás-fogalmak és elméletek összefoglalása képpen az alábbi, általam kialakított táblázatban ábrázolom az öt lehetséges identitástípust illetve azok és a „rejtett”/”újra felfedezett” identitás kapcsolatát:

1. Táblázat: Identitástípusok

IDENTITÁSTÍPUSOK	TÖBBSÉGI ELEMEEK	KISEBBSÉGI ELEMEEK
1. Asszimiláns	jellemző	nem jellemző
2. Kettős identitás (poliidentitás, rétegzett identitás, bikulturalizmus, egyensúlyozó identitás)	jellemző	nem jellemző

IDENTITÁSTÍPUSOK	TÖBBSÉGI ELEMÉK	KISEBBSÉGI ELEMÉK
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Megnyilvánulhat (időnként vagy folyamatosan) úgynevezett „rejtett” identitás formájában ➤ Lehet „újra felfedezett” identitás eredménye 		
3. Marginális identitás	nem jellemző (egyéb identifikációs pontokat keres az egyén)	nem jellemző (egyéb identifikációs pontokat keres az egyén)
4. Identitásválság <ul style="list-style-type: none"> ➤ Megnyilvánulhat (időnként vagy folyamatosan) úgynevezett „rejtett” identitás formájában ➤ Lehet „újra felfedezett” identitás eredménye 	kérdéses	kérdéses
5. Disszociatív identitás <ul style="list-style-type: none"> ➤ Megnyilvánulhat (időnként vagy folyamatosan) úgynevezett „rejtett” identitás formájában ➤ Lehet „újra felfedezett” identitás eredménye 	nem jellemző	jellemző

A kutatás elméleti keretén belül az utolsó részben ismertetem a cigány, a roma, a Gypsy és a Traveller fogalmának lehetséges megközelítéseit.

II. 7. A cigány, a roma, illetve a Gypsy és a Travellers fogalmának értelmezési lehetőségei

Mind Angliában, mind Magyarországon problematikus az, hogy kiket, milyen szempontok alapján lehet cigánynak tekinteni, illetve kik, milyen szempontok alapján tekintik magukat cigánynak. *A kérdés úgy is feltehető, hogy vajon etnikai csoport vagy társadalmi réteg/csoport-e a cigányság?* Az is izgalmas vizsgálati terület, hogy mit mond mindezekről a tudomány, mi a „hivatalos álláspont”, azaz a társadalompolitika/politika hogyan közelíti meg a kérdést, és mi a társadalom tagjainak (a laikusoknak) a véleménye erről a csoportról. A másik oldalon talán ennél is fontosabb annak a vizsgálata, hogy mások által cigánynak tartott emberek hogyan tekintenek önmagukra.

A címben szereplő fogalmak értelmezési lehetőségeit tovább bonyolítja az is, hogy e csoportra vonatkozóan különböző elnevezések élnek. *Cigány vagy roma, Gypsy vagy Traveller? - merül fel egy másik fontos kérdés.*

A fenti két kérdést Magyarországon tovább árnyalja egy harmadik. Nevezetesen az, hogy vajon ki a cigány. *Ki dönti el, hogy egy adott illető cigány-e? Ő maga, vagy a körülötte élő nem cigányok?*

Először áttekintem a fenti három kérdéssel kapcsolatos **magyarországi állásfoglalásokat.**

A hazai kutatók, elemzők, antropológusok, szociológusok, etnográfusok évtizedek óta vizsgálják a fentebb feltett kérdéseket, de megnyugtató, mindenki számára kielégítő válasz ezideig nem született. A cigánysággal kapcsolatos korai kutatásokban (például Fleischmann, 1912-ből származó elemzése - lásd később a cigányság csoportjait bemutató résznél) megjelenik a cigányság, mint önálló rassz megközelítés. Ezekben a korai elemzésekben gyakori az idealizált, romantikus cigányképhez való viszonyulás. Egy későbbi munkában (1939) Heiczinger János már etnikai csoportként tekint rájuk. Erdős Kamill ismert rendszere szintén ezt az etnikai vonulatot viszi tovább (1958).

Kemény István 1971-es vizsgálatában inkább a szociális dimenzió domborodott ki. Kutatási záró-tanulmányában szerepelt, hogy nincs cigány kultúra, csupán a magyar szegény csoporton belül vannak a cigányoknak szubkultúrái (Havas Gábor 2002).

Csalog Zsolt egy 1973-ból származó írásában azt a kérdést feszegeti, hogy vajon a cigányság etnikum, faj vagy réteg-e. Ő arra a konklúzióra jut, hogy: "... a kép rendkívül bonyolult és sokértelmű. A való helyzet magában rejti mindhárom tényező elemeit. Cigányságunk, e tudatkivetülés útján valósággá realizálódó kategória tudományos leírásánál operálnunk kell mind etnikai, mind faji, mindpedig szociális fogalmakkal. Fontos azonban hangsúlyozni azt, hogy egyik sem abszolutizálható" (Csalog 1973: p. 41).

A Harangoson² kutatásokat végzett Michael Stewart etnikai csoportként kezelte az általa elemzett oláh cigány közösséget a 80-as években, hangsúlyozva a közösség sajátos szokásait, tisztasági rituáléit, a női és férfi szerepek elkülönülését.

² Stewart Harangosnak nevezte azt a magyarországi települést, amelyen terepmunkáját végezte.

A kutatók jelenleg is hajlanak arra, hogy etnikai csoportként/csoportokként kezeljék a cigányságot (például Szuhay 1999, Forray R. 2000, Diósi 2002). Abban is egyetértés van, hogy nem egyetlen etnikai csoportnak lehet tekinteni a hazai cigányságot, hanem minimum három (oláh, beás és romungró) és ezeken belül is további etnikai és életmódcsoportokat lehet megkülönböztetni.

Hivatalosan a cigányság volt már szociális kategória (társadalmi réteg vagy csoport) és etnikai csoport. Hazánkban való megjelenésük kezdetén - a menlevelek tanúságai alapján (Mezei - Pomogyi - Tauber 1986) - inkább a „cigányság, mint etnikai csoport” elképzelés dominált. Később, a XVIII. századtól kezdődően, mint szociális csoportot kezelték őket, azaz úgy gondolták, hogy ha letelepednek, gyerekeiket iskolába járatják és felhagynak életmódjukkal, a „cigány probléma” megoldódik. A 1950-es, 60-as években is szociális problémának tekintették a cigány kérdést (például az 1961-es párhatarozat, lásd később). Az 1980-as évektől kezdődően azonban a politikai vezetés is etnikai kérdésként közelítette meg a cigányságot, elismerve azt, hogy a cigányság magát is főképp így határozza meg.

Lényegében ez a hivatalos álláspont ma is tartja magát, hiszen az 1993-as kisebbségi törvény is etnikai kisebbségként fogadja el ezt a közösséget, elismerve azt, hogy joguk van kultúrájukat őrizni, nyelvüket, hagyományaikat gyakorolni.

A többségi társadalom szemében a cigányság általában, mint faji és/vagy mint szociális kategória jelenik meg (Hann - Tomka - Pártos 1979). A nem cigányok - mint ahogyan azt Csalog (1973) megfogalmazza - „faji, illetőleg fajinak elképzelt kritériumok” mentén gondolkodnak a cigányságról. Emellett megtalálható még a szociális kritériumok mentén történő meghatározás (a cigányok szegények, telepeken élnek stb.). Egyes - elsősorban humán - értelmiségiek között él a cigányság, mint etnikai csoport meghatározása.

A cigányság körében sincs egységes álláspont arra vonatkozóan, hogy hogyan viszonyuljanak saját magukhoz (Szuhay 1999). Egyesek közülük etnikai csoportként határozzák meg magukat (elsősorban a cigány értelmiség). Másoknál inkább a szociális jelleggel találkozunk, elsősorban akkor, amikor a már kiemelkedő, polgárosodó városi réteg azt mondja: „mi már nem vagyunk cigányok, már máshogy élünk”. Olyannal is

találkoztam interjúim során (cigány politikus), aki akképp vélekedett, hogy ő már nem cigány, hanem roma – utalva arra, hogy már másképp él, másképp gondolkodik.

Arra vonatkozóan, hogy *vajon a cigány vagy a roma elnevezés* a megfelelőbb erre a közösségre nézve azt lehet mondani, hogy ebben a kérdésben nincs konszenzus³. Magyarországon a politikában és a médiában a rendszerváltás óta egyre inkább terjed az az elképzelés „a politikailag helyes beszéd” alapelve alapján a roma kifejezés használandó. A cigány származású értelmiség is általában ezt az elnevezést tartja megfelelőnek. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy a különböző - cigány ügyet képviselő - szervezetek nem egységesek a cigány kontra roma elnevezést illetően (pl. Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzat, Magyarországi Cigányokért Közalapítvány, vagy Országos Cigány Módszertani és Információs Központ illetve Roma Parlament, Roma Polgárjogi Alapítvány).

A harmadik kérdés (ki dönti el, hogy kit lehet cigánynak tekinteni) kapcsán lényegében a „ki a cigány? - vita” néven elhíresült polémiát kell megemlíteni.

A vita akörül zajlott, hogy a szociológiai kutatásokban van-e objektív mérce arra vonatkozóan, hogy kit lehet cigányként meghatározni. A vita kiobbantója Ladányi János és Szelényi Iván voltak egy a Kritikában megjelent cikkükkel 1997-ben. A cikk azt fejtette ki, hogy a cigányság meghatározásához nincs egyetlen objektív mérce. Tehát lehet úgy közelíteni a kérdéshez, hogy az a cigány, akit a nem cigány környezete annak tart (lásd Kemény 1971- es, és 1993/94- es vizsgálatában is), vagy az, aki annak vallja magát. Egy harmadik lehetséges megközelítési mód az, ha a nyelvhasználat alapján sorolnak be valakit cigánynak (ezt ritkán használják). Erre válaszul Havas - Kemény - Kertesi (1998) illetve Kertesi (1998) két cikkben is leírták, hogy a cigányság meghatározásához általuk használt környezet általi minősítés a legjobb (miközben lényegében korábban maga Kemény is azt írta a második kutatásáról készült beszámolóban, hogy ő tisztában van vele, hogy az általa használt kritérium csak egy többé-kevésbé jó megközelítést adja a kérdésnek, de nem a legjobb, az egyedüli üdvöztető megoldás, Kemény 1997). Erre jött egy viszontválasz Ladányi és Szelényi részéről (1998), melyben megvédték álláspontjukat, hangsúlyozva azt, hogy „ attól függően, hogyan definiáljuk azt, hogy kit tekintünk cigánynak, magyarnak, horvátnak

³ A Mária Terézia által kiadott második dekrétum (1761-ben) a cigány terminus helyett az „újmagyar” elnevezést használta.

stb., erősen eltérő nagyságú és társadalmi összetételű népességet fogunk lehatárolni; hogy tudományos igénygel végigvihetetlen törekvés a cigányság lehatárolására abszolút definíciót találni, és hogy ehelyett azt kellene vizsgálnunk, milyen társadalmi meghatározói vannak az etnikai klasszifikációs folyamatnak” (Ladányi - Szelényi 1998: p. 34.).

Angliában a kutatók egy része etnikai, másik része életmód-csoportként tekinti a Gypsy/Travellers csoportot. Turner (2002) az előbbi állásponton van. Szerinte a cigányság mint csoport speciális identitással jellemezhető. Ez az etnikus identitás a csoport tagjai által osztott közös kultúrában, szokás és hagyományrendszerben gyökerezik, amely a nomád életmódban, az önfoglalkoztatásban, a saját nyelvben és speciális tisztálkodási rituálékban nyilvánul meg. Hennink és társai (2000) illetve Kenrick és Clark (2001) szintén az előbbi szerzőhöz hasonló állásponton vannak. A téma egy következő angol kutatójának, Judit Okely-nak más a véleménye (1983). Könyvében kifejti azt az álláspontját, hogy az angliai cigányok nem képeznek önálló etnikai csoportot. Vándorlásaik során különféle népekkel keveredve alakítottak ki egyfajta önálló, kollektív identitást.

Hivatalosan, igazgatás-rendészetileg is igen ellentmondásos a cigányság megítélése.

Az 1968-as Táborhely Biztosító Törvényben (Caravan Site Act) a Gypsy/Travellers, mint nomád életmódot folytató népcsoport szerepel. A törvény maga azt sugallta, hogy ez a fajta életmód az egyetlen megkülönböztető jellemvonása a cigányságnak.⁴ Lényegében tehát cigány az, aki nomád életmódot él, függetlenül attól, hogy mi a származása, vagy az etnikuma. „Így az, hogy valakit cigánynak kell-e tekinteni, vagy sem, kizárólag az illető életmódján múlik, és ebből a szempontból teljességgel érdektelenek kulturális vagy etnikai gyökerei”- összegzi Fraser az angol jog cigányokkal kapcsolatos felfogását (Fraser 1996: p. 11). A Caravan Site Act azt is hangsúlyozta, hogy a cigány státusz elveszíthető azáltal, ha valaki felhagy a vándorló életformával.

Ezzel szemben az 1976-os „a Rasszok Közötti Kapcsolatok”-ról szóló törvény (Race Relation Act) értelmében a Gypsy/Travellers csoport egy etnikai és nem társadalmi

⁴ A törvénynek ez a kitétele vezette arra a Gypsy Council-t, hogy kiemelje a nomád életforma fontosságát a cigány státusz megőrzése érdekében és erre buzdítsa híveit.

csoport (azaz nem csak a nomád életforma az, ami jellemző rájuk, hanem sajátos történelmi hagyományokkal, kultúrával, nyelvvel rendelkező csoportról van szó).

A többségi társadalom tagjainak körében a Gypsy/Travellers csoport sokszor, mint egy nem kívánatos szociális csoport jelenik meg.

A csoport tagjainak körében sincs egységes álláspont arra vonatkozóan, hogy etnikai vagy szociális, esetleg mint életmódbeli csoport tagjai jelenjenek meg. A cigány értelmiségiek inkább az etnikai kategóriát választják. Ugyanakkor megfigyeltem azt, hogy egyes interjúalanyok inkább az életmód kategória mellett foglalnak állást (pl. úgy nyilatkoztak, hogy az az igazi cigány, aki vándorló életet él).

A Gypsy vagy Travellers dichotómia kapcsán szintén nehéz bármilyen általánosan elfogadott álláspontot felmutatni.

A kutatók között vannak olyanok, akik a cigányokat (Gypsy) a Travellers gyűjtőfogalom alá sorolják (Hennink et al 2000). A Travellers csoporton belül megkülönböztetnek két alcsoportot: A cigányokat (Gypsies) és az úgynevezett New Age Traveller-eket. Ebből következően az ő olvasatukban, azok, akik nem New Age Traveller-ek, azok Gypsy-k. Kutatási beszámolójukban viszont már a *Traveller Gypsy* elnevezést használják.

Kenrick és Clark (2001) az előbbivel ellentétben a Travellers populációt a „Gypsy” kategória alá sorolja.

Néhány szerző (Okely 1997; Acton és Mundy 1997) azt javasolja, hogy a *Gypsy/Tarveller* kettős elnevezést alkalmazzuk, amikor a cigányságra utalunk. Ezt a fajta kettős fogalomhasználatot az indokolja, hogy szerintük a két kifejezés egymás szinonimája.

Joyce Turner (2002) kimutatta, hogy *az ehhez a csoporthoz tartozók maguk* is némiképpen bizonytalannak tűnnek a tekintetben, hogyan is határozzák meg magukat. Egyrészt a Traveller-ek nem kedvelik a „Gypsy” elnevezést, merthogy diszkriminatívnak tartják. Másrészt viszont érdekes módon egy jelentős cigány szervezet, a „Gypsy Council for Education, Culture, Welfare and Civil Rights” a „Gypsy” terminust foglalja bele elnevezésébe. Úgy tűnik tehát, hogy a Travellers kategória kicsit elegánsabb elnevezés, és mint önmeghatározás kedvelt a cigányság körében. Ugyanakkor amikor inkább az etnikai színezetnek kell kidomborodnia (pl.

támogatásoknál, ösztöndíjaknál) akkor a Gypsy elnevezés lesz az elfogadottabb a népcsoport körében.

Egy másik érdekesség azonban az, hogy a Gypsy-k egyöntetűen elhatárolódnak a New Travellers vagy New Age Travellers-nek (NAT) nevezetett csoporttól arra hivatkozva, hogy azok nem igazi cigányok, nem tekinthetők a cigány, mint etnikai csoport fogalmába tartozóknak.

Kutatásomban a magyarországi cigányokra utalva a cigány és a roma elnevezést felváltva, egymás szinonimájaként használom. Az angliai cigányokra utalva a Gypsy/Travellers kettős elnevezéssel élek. Amikor általában írok az angliai és a hazai cigányságról, akkor az egyszerűség kedvéért a cigány közös elnevezést alkalmazom.

III. KUTATÁSI TERV

A disszertáció ezen fejezetében összefoglalom a kutatás hipotéziseit, ismertetem a vizsgálat ontológiai és episztemológiai kiindulópontját, bemutatom az adatgeneralizálás módszerét, a kutatás alanyait, a mintavétel logikáját és kitérek az adatelemzés módszerére.

III. 1. A kutatás hipotéziseinek összefoglalása

Ebben a részben összefoglalom kutatásom hipotéziseit az előző elméleti részben leírtakra építve.

A vizsgálat *központi kérdése* az, hogy hogyan identifikálja magát a kutatás célcsoportja, itthon és Angliában, hol helyezkednek el a vizsgálat alanyai az asszimiláció-disszociatív stratégia által kijelölt keretben? Vannak-e jelei az úgynevezett kettős identitásnak életükben?

A vizsgálat *központi hipotézise* szerint a felemelkedett cigányok pozíciójukból fakadóan napi kapcsolatban állnak a többségi társadalom tagjaival, ami feltételezi azt, hogy annak érték és normarendszerét el kell sajátítaniuk valamilyen szinten. Ennek következményeként identitásuk összetett. A hazai kiemelkedett romák lehetséges „stratégiája” a kettős identitás, a marginális identitás és esetenként a tartós identitásválság. Az angliai almintán belül inkább az asszimiláció vagy a kettős identitás lesz a gyakoribb, bár ott is lehetnek példák a marginalizáltságra vagy az identitásválságra.

A vizsgálat részkérdései és az azokhoz kapcsolódó hipotézisek az alábbiak:

1. Mit gondolnak az interjúalanyok arról, hogy mi teszi a cigányt cigánnyá? Mi különbözteti meg a cigányt a nem cigányoktól? És ki az igazi cigány?

1. 1. Feltételezhetően mindkét csoport inkább etnikai kategória (és nem szociális vagy faji) mentén kezeli a cigányságot.
 1. 2. Feltételezhetően mindkét csoport bizonyos cigány, vagy annak gondolt vonást fog hangsúlyozni. A vonások országonként eltérőek lesznek, reflektálva a helyi cigányság jellegzetességeire.
 1. 3. Feltételezhetően a magyar alminta esetén megjelenik egyrészt a magyar kultúrához való tartozás hangsúlyozása („szimbolikus határtalanságok”), másrészt a magyaroktól való elkülönülés is megfogalmazódhat.
 1. 4. Az angol alminta esetén dominálni fog az angol kultúrától való markánsabb határmegvonás („szimbolikus határok”).
 1. 5. Mindkét alminta esetén megjelenhet a cigány csoportok közötti rivalizálás, a „ki az igazi cigány?” – kérdése. A magyarban a három csoport (oláh, beás, és romungró) közötti rivalizálás, az angolban inkább a kelet-európai cigányokkal illetve a New Age Travellers csoporttal való rivalizálás kerül előtérbe.
 1. 6. Reflektálnak valószínűleg a külső karakterjegyei meglétének/hiányának kérdésére.
2. Mennyiben tartják magukat a felemelkedett cigányok a cigány etnikai csoporthoz tartozónak és ez a szubjektív elkötelezettség megnyilvánul-e a cselekedetek szintjén (például interakcióban állnak-e a roma csoport tagjaival napi szinten)?
2. 1. Feltételezem, hogy a hazai kiemelkedett romák önjellemzésében (szubjektív elkötelezettség) a „kettős identitás”, a marginális identitás, illetve a tartós identitásválság jelenik meg.
 2. 2. Ami az angliai kiemelkedett cigányokat érinti, feltételezhető, hogy önjellemzésükre inkább az asszimiláció, vagy a kettős identitás vállalása lesz jellemző. Esetenként itt is felmerülhet a marginális stratégia alkalmazása, vagy a tartós identitásválság.
 2. 3. Feltételezésem szerint a szubjektív és „objektív, cselekedeti szint” nem minden esetben esik egybe, tehát lesznek olyan interjúalanyok, akik bár önmagukat a cigány csoporthoz tartozónak vélik, nem folytatnak interakciót annak tagjaival.

3. Vannak-e jelei a vizsgált személyek életében a cigány identitás elrejtésének, illetve ha vannak, milyen körülmények között történik ez meg?

3. 1. Feltételezem, hogy mivel a cigány etnikai csoporthoz tartozás általában nem jár pozitív reakciókkal a nem cigányok részéről, a kiemelkedett cigányok arra kényszerülnek időnként, hogy származásukat elrejtsék, titkolják.

3. 2. Feltételezhető, hogy az etnikai identitás elrejtésére Angliában inkább van lehetőség, mint Magyarországon tekintettel arra, hogy ott nincsenek a cigányságnak megkülönböztető külső vonásai.

3. 3. A magyar alminta esetén az identitás akkor rejthető el nagyobb „sikerrel”, ha az illető vegyes házasságból származik, így a hazai cigányságra jellemző rasszjegyek már nem annyira karakteresek.

3. 4. Valószínűsíthetően általában a negatív diszkriminációtól való félelem motiválhatja az identitás elrejtését.

3. 5. Az etnikai identitás felfedésének esélye akkor nagyobb, ha előnyökkel jár az egyén számára (vagy legalább is nem jár hátrányokkal). Azaz a pozitív diszkriminációnak lehet ilyen hatása. Korábban már bemutattam, hogy Magyarországon vannak ösztöndíjak, támogatások, pályázatok cigány származású fiataloknak. Emellett vannak cigány származáshoz kötődő munkahelyek. Feltételezhetően ez is arra az eredményre vezet, hogy többen vállalják származásukat.

4. Vannak-e jelei az „újra felfedezett” identitásnak a vizsgálati alanyok körében?

4. 1. Feltételezem, hogy egyes vizsgálati alanyok gyermekkorukban nem álltak a cigány kultúra hatása alatt annak ellenére, hogy cigány őstől/ősöktől származtak. Ezek az alanyok életük későbbi szakaszában, identitásuk tudatos megélésakor elkezdtek gyökereiket kutatni, pótolják gyermekkori szocializációjukból kimaradt etnikus kultúrájuk hiányosságait.

4. 2. Talán az angliai alminta esetén az identitás újrafelfedezése gyakrabban előfordulhat, hiszen az alanyok szülei, asszimilációs törekvésüket - a rasszjegyek hiánya miatt - sikerebben tudták végrehajtani.

III. 2. A vizsgálat ontológiai és episztemológiai kiindulópontja

Mason (2001) útmutatásait követve az első alapvető módszertani megfontolás *a kutatás ontológiai és episztemológiai kiindulópontjára vonatkozik*. A döntés meghozatala a vizsgálat egész menetére befolyással van. Tekintettel arra, hogy az identitás társadalmi konstrukcióként való felfogása a szakirodalomban elterjedt (Bindorffer 1997, Fichter 1957) kutatásom ontológiai pozíciója a konstruktivizmusra épít. Ennek alapján az identitást egy olyan jelenségnek tekintem, amely társadalmilag megkonstruált és szituatív. Adott szituációban és interakcióban az identitást alkotó identitás-elemek (Pataki 1986) közül csak néhánynak lesz fontos szerepe, míg egy másik alkalommal más elemek kerülnek előtérbe. Azt, hogy éppen mely összetevők a fontosak és vállalhatók, társadalmi, gazdasági és kulturális tényezők befolyásolják (Bindorffer 2001), illetve nem utolsósorban az asszimiláció mértéke, a negatív diszkriminációtól való félelem (vagy éppen ellenkezőleg: pozitív diszkrimináció esetén a megkülönböztettség vágya). Az identitást ebben a kutatásban úgy tekintem, mint szubjektív döntés eredményeképpen létrejövő azonosulást (Bindorffer 2001).

A kutatás episztemológiai kiindulópontját az interpretivista paradigma képezi, mivel a felemelkedett cigányok identitását a saját interpretációjukon keresztül szeretném megérteni.

III. 3. Az adatgeneralizálás⁵ módszerének bemutatása

Disszertációm ebben a részében arra keresek választ, hogy *vajon a két alapvető megközelítési mód, a kvalitatív vagy kvantitatív közül miért tartom alkalmasabbnak az előbbit* a kutatásban felvetett kérdések vizsgálatára.

Többen, többféleképpen próbálták meg a kvalitatív interjúkra épülő kutatás előnyeit és hátrányait összehasonlítani a kérdőíves vizsgálattal szemben. Ahogyan arra Bryman (2001) utal, kvalitatív interjúkra épülő kutatás esetén a hangsúly azon van, hogy a valóságot annak résztvevői általi interpretációin keresztül értsük meg. Spradley (idézi Kvale 1996: p. 125.) megfogalmazásában: „A világot a te nézőpontodból akarom megérteni. Akarom tudni, amit te tudsz, úgy, ahogyan te tudod. Meg akarom érteni tapasztalataid jelentését, a te cipődben akarok járni, úgy akarom érezni a dolgokat, ahogy te érzed, és úgy magyarázni, ahogy te magyarázod.”

Guba és Lincoln (1998) szerint a kvalitatív kutatás az emberi viselkedés gazdag elemzését adja. Silvermann (2001) szerint az említett két módszer közötti különbség abban rejlik, hogy míg a kvantitatív módszer a különböző változók közti kapcsolatra kíváncsi, addig a kvalitatív a jelentésadásra helyezi a hangsúlyt. Mason (2001) szerint a kvalitatív kutatás interpretivista filozófiai tradícióba ágyazott és olyan kérdéseket feszeget, mint: hogyan interpretálják a résztvevők a társadalmi valóságot, hogyan állítják elő és tapasztalják meg. Halfpenny (idézi Silvermann, 2001) kimutatja, hogy a kvalitatív előnyei a kvantitatívval szemben a rugalmassága, és „lágysága”, ugyanakkor szubjektív, és spekulatív.

A fentieket figyelembe véve, illetve nem utolsósorban a kutatás ontológiai és episztemológiai kiindulópontjából következően *interjúkra épülő, kvalitatív módszert alkalmaztam*. Az alkalmazott módszer kiválasztását az indokolta, hogy használatával a kiemelkedett cigányok etnikai identitását a saját szavaikkal, a saját interpretációjuk

⁵ Mason (2001) könyvében adatgyűjtési módszerek helyett adatgeneralizálásról beszél abból a megfontolásból, hogy úgy tekint a kvalitatív kutatást végzőre mint olyanra, aki nem független attól a társadalmi valóságtól, amiről informálódni akar, hanem ő is szervesen hozzájárul annak megalkotásához. Ezért tehát nincsenek kész adatok a világban, amelyeket csak össze kellene gyűjteni. Ebből a szempontból a kutató feladata az, hogy megnézzé, hogyan lehet a legjobban adatot előállítani azon források segítségével, amiket kiválasztott.

segítségével ragadhattam meg. Így valósulhatott meg a kutatás azon célkitűzése, hogy az etnicitás, identitás, asszimiláció és akkulturáció folyamataiba betekintést nyerjünk a kiemelkedett cigányok saját véleményén, élményén keresztül. Úgy gondolom, hogy kvalitatív interjúk segítségével egy gazdagabb és színesebb képet kaptam az előbb említett jelenségekről. Emellett arra is lehetőségem volt, hogy az identitáskonstrukciójuk hátterében megbúvó jelenségeket jobban megérthessem.

Továbbá az sem mellékes tény, hogy a disszertációban vizsgálni kívánt jelenség viszonylag feltáratlan, (a már említett Csepeli - Örkény - Székelyi vizsgálatot nem számítva nem volt még ilyen célú felmérés Magyarországon, Angliában meg egyáltalán nem) ezért az interjúkra épülő kutatás adalékul szolgálhat későbbi, esetleg kérdőívre épülő vizsgálatokhoz.

Az adatgeneralizálás módszerének ismertetése után bemutatom, hogy az *interjúnak mely formája* bizonyult a legalkalmasabbnak a vizsgálni kívánt jelenség és a kutatás céljának megvalósulása szempontjából.

Elöljáróban érdemes talán megjegyezni, hogy a szakirodalom nem egységes az egyes interjútipusok elnevezését tekintve. Bryman (2001) *félig strukturáltnak* nevezi azt a típust, amely egy sor előre meghatározott kérdést tartalmaz, de az interjúvolónak megvan a lehetősége arra, hogy megváltoztassa a kérdések sorrendjét és feltegyen további kérdéseket, ahol az szükséges⁶. Kvale (1996) szerint a félig strukturált interjúban a kérdések nincsenek előre rögzítve, csupán témák vannak, amiket az interjú során érinteni kell és az interjúvolónak megvan ahhoz a joga, hogy a kérdéseket olyan formában és sorrendben tegye fel, ahogyan jónak látja.

Zdravomislov (1973) felosztása szerint az interjúknak alapvetően két típusa van, a standard-interjú és a szabad interjú. Ez utóbbival jelöli lényegében a Kvale-féle félig strukturált interjút, melyben a kérdések sorrendjén illetve azok szövegezésén is lehet alakítani a beszélgetés során.

⁶ Ebből a szempontból - ahogyan azt majd látni fogjuk - az általam alkalmazott interjútypust is lehet félig-strukturáltnak tekinteni.

Silvermann (2001) amellett érvel, hogy *kvalitatív interjúnak a mélyinterjú* tekinthető, amelynek csak annyi kötöttsége van, hogy egy téma adott előre, amit az interjú során körül kell járni. Patton (1987) és Berry (1999) a mélyinterjúnak három típusát különbözteti meg: interjú-vázlatra épülő, informális-párbeszéd-jellegű és standardizált nyitott kérdéseket tartalmazó. Az ő tematizálásuk szerint, az *interjú-vázlatra* épülő típusjellemzője az, hogy felsorolja azon témákat, amiket az interjúnak érintenie kell. Az interjút készítőjének azonban szabad keze van abból a szempontból, hogy a téma szempontjából releváns további kérdéseket is feltegyen. Az *informális interjú* egy kötetlen beszélgetéshez hasonlít, ahol a kérdések magából az interjú-szituációból fakadnak. Végül a harmadik, *standardizált interjú* esetén a kutató egy sor, gondosan megfogalmazott nyitott kérdésből álló kérdéssor segítségével végzi az interjúvolást. Itt fontos szabály az, hogy a kérdések sorrendjén és azok szövegezésén se változtasson az interjút készítő. Erre a típusú interjúra általában akkor van szükség, ha több kérdező van egy kutatás során. Ebben az esetben az elkészült interjúk összehasonlíthatóságát az szavatolja, hogy az interjúvázlat teljes mértékben standardizált.

A Fielding és Thomas (2001) által javasolt hármas típus is az előbbi ismertetett elvekre épül. Az általuk preferált elnevezés - standardizált, félig-standardizált és nem-standardizált - megfelel az előző standardizált, interjúvázlatra épülő és informális-párbeszéd jellegű interjúnak.

Ahogy arra Patton (1987) figyelmeztet, a kutatás során tetszőlegesen lehet kombinálni a különböző interjútypusokat.

Vizsgálatomban a Patton (1987) és Berry (1999) által javasolt tematizálást követve, a standardizált nyitott kérdésekre épülő és az interjú-vázlaton alapuló interjútypusokat kombináltam (az interjú vázlata a Mellékletben található). Ezt az indokolta, hogy a vizsgálat jellegéből fakadóan szavatolni kellett az interjúk összehasonlíthatóságát (ennek biztosítéka a standardizáltság) ugyanakkor kellő rugalmasságra is szükség volt (ezt az interjú-vázlatra épülés biztosítja) ahhoz, hogy ne sikkadjanak el azok - a kutatás szempontjából releváns - témák, amiket az interjúalany esetleg felvetett, de az eredeti interjú-vázlatban nem szerepeltek. Az említett rugalmasság abból a szempontból is

fontos volt, hogy a kérdések sorrendjében lehessenek változtatások, ha az interjú menete azt megkívánta.

Az interjúk során *kilenc témakört jártunk körül*. Ezek a következők: gyermekkortól a felnőttkorig terjedő időszak (1), házasság/párválasztás (2), az interjúalany gyermekeinek jövőjével kapcsolatos elképzelései (3), a cigány kultúrához való viszony (4), cigányokkal kapcsolatos politikai szervezetekben való részvétel (5), cigány dialektusokhoz, nyelvhez való viszony (6), kapcsolati háló (barátokkal, munkatársakkal való viszony) (7), előítéletes megnyilvánulásokkal kapcsolatos tapasztalatok (8) és végül az interjúalanyok önjellemzésének kérdésblokkja (9).

Az *első kérdésblokk* azt a célt szolgálta, hogy megvizsgáljam az interjúalanyok motivációit, életútját, családi indíttatását. A *második blokkban* a párkapcsolatok/házasság kérdésköre kapcsán érdekelt az interjúalany véleménye az etnikailag vegyes illetve etnikailag homogén kapcsolatok vonatkozásában, illetve információt szereztem ezek elterjedtségével kapcsolatosan a mintában. Lényegében ez a blokk a maritális asszimiláció kérdéskörét járta körül. A *harmadik blokkban* azt a kérdést vettem nagyító alá, hogy vajon az interjúalanyok hogyan képzelik el gyermekeik jövőjét. Milyen sorsot szánnak nekik és ebben milyen hangsúlyt helyeznek majd a cigánysághoz való tartozásra vagy az attól való elhatárolódásra. A *negyedik blokk* azt a célt szolgálta, hogy az alanyok és a cigány kultúra kapcsolatára fényt derítsen. Arra tehát, hogy az mennyire van jelen az interjúalanyok életében, milyen szerepet játszik napi cselekedeteik során. Az *ötödik blokk* a cigányság érdekeit képviselő politikai szervezetekhez való viszonyulást vizsgálta. Eredetileg úgy gondoltam, hogy az ezekhez a szervezetekhez való tartozás indikátora lehet a cigány csoport iránti elkötelezettségnek vagy az elkötelezettség hiányának. A kutatás során azonban az derült ki, hogy önmagában a szervezetekhez való „nem tartozás” még nem jelenti a cigány ügyekkel szembeni neutralitást, sokszor csupán abból fakad, hogy sokszor igen „kaotikusnak” és éppen ezért vállalhatatlannak tűntek ezek a szerveződések az interjúalanyok számára. A *hatodik kérdéscsoportban* az interjúalanyok és a cigány nyelv(ek) kapcsolatát vizsgáltam. Rákérdeztem a nyelvtudásra, a nyelvhasználatra. A *hetedik kérdéscsoportban* az interjúalany kapcsolati hálóját, annak etnikai jellegét kérdeztem meg. Érdekelt az, hogy a közvetlen barátságok szintjén realizálódik-e a cigánysággal kapcsolatos rokon/ellenszenv az interjúalanyok

részéről, azaz vannak-e és milyen arányban cigány/nem cigány barátaik, ismerőseik, példaképeik. A *nyolcadik blokk* szolgálta azt a célt, hogy megtudakoljam: az interjúalanyoknak voltak-e, vannak-e előítéletes megnyilvánulásokkal kapcsolatos tapasztalataik, és ha igen, hogyan befolyásolja ez a cigány identitás vállalását. *Végül az utolsó blokkban* tettem fel az önjellemzéssel kapcsolatos kérdéseket. Közvetlenül rákérdeztem arra, hogy az egyes alanyok hogyan jellemeznék magukat, büszkék-e arra, hogy cigányok, mennyire érzik a cigánysághoz tartozónak magukat, milyen értékeket látnak a cigány és a magyar/angol kultúrában, mi tesz valakit cigánnyá. Itt kaptak helyet a cigány identitás elrejtésére/felfedezésére vonatkozó kérdések is.

Az interjúkat minden esetben kiegészítette egy háttérváltozóknak nevezett kérdéssor (lásd a Mellékletet). Ez interjúalany demográfiai háttérére vonatkozóan tartalmazott kérdéseket és fontos adalékul szolgált később az interjúk során nyert információ értelmezéséhez. A kérdéssor a demográfiai részen kívül néhány - az alany identitásával kapcsolatos - zárt kérdést is tartalmazott. (A zárt kérdések közül végül csak kettőt használtam fel - erről részletesebben a IV. 3-as fejezetben lesz szó).

III. 4. A kutatás alanyai

Ahogy arról már a bevezetőben írtam, a kutatás nem érintette az egész cigány populációt a két országban, hanem csak azokat, *akik kiemelkedtek valamilyen szempontból a többi cigányhoz képest*. A kiemelkedést „nem-cigány kritériumok” alapján mértem. Tehát nem azt vizsgáltam, hogy a cigány társadalom kritériumai mentén sikeres cigányok identitása milyen, hanem éppen ellenkezőleg: arra voltam kíváncsi, hogy azon cigányok, akik a nem-cigány társadalomban érnek el sikereket, meg tudják-e, meg akarják-e őrizni etnikai identitásukat, etnikai csoportjukhoz való kötődésüket.

Miért érdekesebb etnikai identitás szempontjából ez utóbbi csoport?

Azért mert ez utóbbi csoport napi kapcsolatban áll a többségi társadalom tagjaival, ismerik annak kulturális értékeit és normáit. Ahhoz, hogy a többség elfogadja őket, a

viselkedésüket bizonyos mértékben hozzá kell igazítaniuk a többségi társadalom kívánalmaihoz. Ez magában hordozza bizonyos normák és értékek internalizációját e felemelkedett kisebbségi csoporthoz tartozó emberek részéről. Fogalmazhatunk úgy is, hogy ezek az emberek a többségi társadalomban értek el valamilyen elismert pozíciót. Társadalmi státuszukból fakadóan lehetséges, hogy akkulturálódnak, illetve asszimilálódnak. Feltételezhetően kettős identitással jellemezhetőek, amelyben többé-kevésbé egyenlő arányban vannak cigány és nem cigány elemek - szem előtt tartva, hogy bizonyos szituációkban az egyik vagy a másik hangsúlyosabb (mivel az identitást itt társadalmi konstrukcióként kezeljük, illetve számolunk azzal, hogy szituatív).

A kutatás a felemelkedett cigányok két csoportját érintette közvetlenül mindkét országban: politikai vezetők/ aktivisták és cigányügyi köztisztviselők (valamilyen politikai szervezetet vezetnek, létrehoztak, vagy politikai pályán vezető tisztséget töltenek be, például miniszteri biztосként), és egyetemi/főiskolai diplomával rendelkezők csoportja⁷. Az első csoport a Bourdieu-féle kategorizálás szerint (1978) hatalmi vagy más néven szimbolikus tőkét birtokol. A diplomával rendelkezők csoportja bourdieu-i értelemben kulturális tőkével rendelkezik. Tekintettel arra, hogy összességében az általános iskoláskorú angliai cigányság 50%-a jár csak alapfokú iskolába és a középiskolás korú cigánygyerekek 5%-a vesz részt ilyen képzésben (az OFSTED 1996-os adatai alapján) az egyetemi/főiskolai végzettség (degree-level qualification) megszerzése nagyon ritka és sok erőfeszítést követel meg az illetőtől. Annak az esélye, hogy egy cigánygyerek diplomát szerezzen minimális. Ezért talán nem túlzás azt feltételezni, hogy a diplomával rendelkezés már önmagában is tekinthető egyfajta asszimilációs mutatónak. Magyarországon a 20 évesnél idősebb roma népesség 0.5%-a rendelkezett felsőfokú végzettséggel 1993-ban (Kertesi - Kézdi, MTA, 1998), a nem romák 10%-a. A mutatók nálunk is azt jelzik, hogy a diploma megléte nem tipikus a cigányság körében, így úgy gondolom, hogy ez a csoport mindenképpen figyelemre méltó az identitásvizsgálat szempontjából.

⁷ A magyar értelmiségi interjúalanyok közül kettő nem rendelkezett ugyan diplomával, de mivel művészek voltak, úgy gondoltam, hogy a diploma hiánya esetükben nem gátja a mintavételi keretbe való bekerülésnek.

Bourdieu elemzéséből nem hiányzik a gazdasági tőke leírása sem. Ezt figyelembe véve érdemes lett volna talán vizsgálni a cigányok egy harmadik csoportját, azokat, akik gazdaságilag vannak jobb pozícióban, mint az átlagos cigány népesség (például alkalmazottat is foglalkoztató vállalkozók vagy üzletemberek, akik legálisan vagy féllegálisan folytatnak gazdasági tevékenységet). Terepmunkám tapasztalatai azt mutatták azonban, hogy ezt a csoportot szinte lehetetlen megtalálni. Ennek oka abban keresendő, hogy Angliában és nálunk is működnek a cigánysággal kapcsolatos sztereotípiák, előítéletek, és aki egyszer gazdasági pozíciót szerzett nem szeretné, ha cigány származása esetleg további üzletek kerékkötője lenne a többségi társadalomban. Másrészt pedig az is elképzelhető, hogy ezek az emberek saját etnikumukon belül „mozognak”, így szintén nem találhatók meg.

Megkockáztatom azt a kijelentést is, hogy *a cigányság körében a sikeresség mutatója a gazdagság*. Ahogyan egyik angliai interjúalanyom fogalmazott:

„...miközben a nem roma társadalomban a státuszod azon alapul, hogy mennyire vagy sikeres egy adott szakmában... a cigány tradicionális kultúra materiális, valószínűleg azon alapul, hogy mekkora az autód, mennyi arany van az ujjadon, ez az ő kategóriájuk a sikerre vonatkozóan....Szóval az, a tény, hogy én író vagyok, nem nyugtázza le őket.” (J. B. 29 éves English Gypsy férfi, újságíró)

Tehát a cigányságon belül a vagyonnal rendelkezők státusza magasabb. Ez azt jelenti számunkra, hogy a gazdasági siker a cigány kritériumok mentén is sikernek számít. Ennek következtében, aki gazdaságilag sikeres, nem feltétlenül szakít a cigány tradíciókkal, hiszen közösségében élve is sikeres lehet ilyen módon. A gazdasági siker tehát nem csak a nem cigány kritériumok alapján lehet a felemelkedés egyik mutatója, sőt. Ezért kisebb a valószínűsége annak, hogy a gazdaságilag sikeres ember asszimiláns, vagy kettős identitással rendelkezik. Ez is indokolja, hogy nem veszíték sokat a kutatás célját tekintve, ha mintába ez a csoport nem kerül be.

III. 5. A mintavétel főbb megfontolásai

Kutatásom során *azokat tekintettem cigánynak, akik saját magukat annak tartották* (ez következik abból, hogy az etnikai identitást úgy közelítettem meg, mint az adott csoporthoz tartozás szubjektív érzését - lásd az elméleti háttér bemutatató fejezetben).

Mivel nem áll rendelkezésre lista ezekről az emberekről, *hólabda módszerrel* találtam meg őket. A hólabda módszerrel történő kiválasztást több szerző is kimerítően tárgyalja (Faguier és társai 1997, Atkinson és Flint 2001) és javasolja abban az esetben, ha a vizsgálat alanyai nehezen érhetőek el más módon vagy rejtőzködnek valamilyen okból. (Lásd a hazai deviancia-kutatásokat, ahol azért kedvelt ez a kiválasztási mód, mert a vizsgálat alanyai „rejtőzködnek”, illetve az előfordulási esélyük még nagy minta esetén is kicsi.)

Annak érdekében, hogy *kialakíthassak valamiféle mintavételi keretet, találnom kellett néhány kontaktszemélyt.*

Ennél a mintavétel módszernél alapvetően fontos, hogy többféle csatorna (cigány szervezet, internetes oldal stb.) segítségével találjuk meg az embereket, hogy *csökkentsük az úgynevezett izoláltakból és kapuőrökből eredő mintavételi torzításokat.* Az „izoláltak” azok az emberek, akik nem tagjai egyetlen roma szervezetnek sem, ezért megtalálásuk nehézkes, mert a többiek nem tudnak róluk. A „kapuőrök” („gatekeeper”) azok a személyek, akik kontaktemberek és pozíciójukból fakadóan védhetik a vizsgálat célcsoportját a kutatótól abból a szempontból, hogy nem engednek bizonyos, - a kutatás célját tekintve megfelelő - emberhez hozzájutni. Faguier és társai (1997) rámutattak arra, hogy mennyire fontos néhány olyan, hatalommal bíró ember bizalmát megnyerni, akik a vizsgálat célcsoportjához tartoznak. Megtalálásuk különösen fontos annak érdekében, hogy az ő közreműködésükkel eljuthassunk a vizsgálati alanyokhoz.

A fentieket figyelembe véve több szervezettel vettem fel a kapcsolatot Angliában és itthon egyaránt. Több csatorna (internet, barátok, ismerősök stb.) segítségével találtam interjúalanyokat, akik aztán tovább irányítottak másokhoz. Az alanyok megtalálása érdekében több olyan gyűlésen is részt vettem (különösen Angliában), ahol különféle cigány szervezetek vezetői voltak jelen.

Végül 22 alannyal sikerült interjút készítenem Angliában és 25-tel Magyarországon.

A kvalitatív interjúk készítésével foglalkozó szerzők (Kvale 1996, Bryman 2001) rámutatnak arra, hogy nem valószínűségi mintavétel esetén addig kell folytatni az alanyok megkérdezését, ameddig úgy tűnik, hogy az újabb alany fontos adalékkal szolgál a vizsgálat hipotéziseit és célját tekintve. Amennyiben már az újabb alany meginterjúvolásával nem jutunk további információhoz, további emberek megkeresése felesleges. Úgy gondolom, hogy az általam megkeresett és meginterjúvolt, összességében 47 ember életútja bőséges anyaggal szolgált mind a vizsgálat futamidejét, mind célját tekintve.

Természetesen nyilvánvaló, hogy vizsgálatom nem reprezentatív. A hasonló témában végzett kutatások (Székely - Csepeli - Örkény 2001) mindegyikének ez a korlátja, hiszen a vizsgálat jellegéből fakadóan a reprezentativitást nem lehet biztosítani.

III. 6. Az adatelemzés módszere

Disszertációm ebben a részében *bemutatom, hogy az interjúk segítségével generált anyagot hogyan elemeztem*. Az elemzési szempontok mellett kitérek annak tárgyalására is, hogy az elemzéshez általam használt software, az *ATLAS.ti* hogyan segítette ezt a munkát.

A kvalitatív kutatásokban az elemzés célja az, hogy az adatokat kódolás segítségével „rekonstruáljuk”, újra rendezzük oly módon, hogy az „jelentés-teli,” értelmes, komprehenzív egésszé álljon össze (Seidel 1998, Montgomery és Crittenden 1977, Weston és tsai 2001). A kódolás során a kutató tulajdonképpen „rendet rak” az általa generált anyagban oly módon, hogy a kódok (kategóriák vagy változók) között kapcsolatokat, alá-fölérendeltségi viszonyokat állapít meg.

Az elemzés az összegyűjtött szöveg - jelen esetben interjúanyag - különböző rétegeit érintheti. Az általam alkalmazott elemzési eljárás során az úgynevezett jelentés

kondenzációs illetve jelentés interpretációs módszert használtam (Kvale 1996, Burton 2000). Az előbbi azt jelenti, hogy az interjú anyagot az adott kód alá helyezve „besűrítjük”, lerövidítjük. A jelentés interpretáció során azt vizsgáljuk, hogy mit jelenthet az, amit az interjúalany mondott. Ez tulajdonképpen arra utal, hogy értelmezzük az általa elmondottakat, felszínre hozzuk annak rejtett üzeneteit (Antal Z. 1976).

Kvalitatív interjúkra épülő kutatás esetén az *elemzéshez szervesen kapcsolódik egy úgynevezett kódlista* (Kelle 1997). Az említett lista elkészülhet az elemzés elején, illetve folyamán/végére (Burton 2000). Azt, hogy a lista az elemzési eljárás melyik fázisában készül el az befolyásolja, hogy vannak-e hipotézisei a kutatónak a vizsgált jelenség működésére vonatkozóan⁸. Merton (2002) megfogalmazásával élve a kvalitatív vizsgálatokban úgynevezett „orientációs hipotéziseket” állít fel a kutató. Ezen hipotézisek három típusa ismert: úgynevezett „nagy elméletekből” fakadóak (Kelle 1997), „common sense”-re épülők és végül a kvantitatív vizsgálatokban is használt, „szakértőktől” származó előfeltevések. A hipotézisek típusától függetlenül, azok megléte esetén és azokat szem előtt tartva, a kódlista az elemzési eljárás elején elkészül ezekben az esetekben.

Ha a kutatás célja nem elmélet tesztelése, hanem elmélet előállítása (mint ahogyan az úgynevezett „grounded theory” esetén), akkor a kódok az elemzés során jönnek létre és a kódokból összeálló séma az eljárás végére lesz teljes.

Reflektálva az előbb megfogalmazottakra, *vizsgálatom kódlistájának bizonyos elemei már az elemzési eljárás előtt rendelkezésre álltak*, de kutatásom során a kódoknak ezt a kezdeti listáját bővítettem. Az alkalmazott eljárás oka az, hogy bár kutatásom célja a már ismertetett hipotézisek tesztelése (ez indokolja a kódlista egyes elemeinek összeállítását az elemzés elején), nyitott voltam esetleges újabb elméleteknek, koncepcióknak az interjúanyagból történő kikristályosítására is. Ez utóbbi miatt az elemzés során újabb, tesztelésre váró hipotézisek bukkantak fel, amik maguk után vonták újabb kódok és azok közötti újabb kapcsolatok létrehozását.

⁸ Érdemes megemlíteni, hogy a kvalitatív kutatók körében elterjedt vélemény szerint a kutatás elején általában nem rendelkezik hipotézissel a kutató az adott jelenségről. Az elemzés célja inkább az, hogy elméletet hozzunk létre, nem pedig az, hogy egy adott elméletet teszteljünk. Ez az elméleti hagyomány az úgynevezett „grounded-theory” elképzelésből fakad (Glaser - Strauss 1967).

Talán érdemes ennek működését szemléltetni egy olyan példán keresztül, amely angliai interjúim elemzéséből származik. Azt a hipotézist vizsgálva, hogy a felemelkedett cigányok (Gypsy/Traveller-ek) kettős identitással rendelkeznek, egy érdekes jelenségre bukkantam. Az általam vizsgált felemelkedett cigányok letelepedettek voltak, jórészt saját tulajdonú nem mobil lakásokban laktak. Mégis számtalanszor találkoztam azzal a megfogalmazással, hogy bár ők nem mobilak a szó hagyományos értelmében, mobilak abból a szempontból, hogy rugalmasak, szellemi szabadfoglalkozásúak, egyik napról a másikra élnek. Számukra az utazás egy gondolkodási formát jelent, nem pedig csak egy életstílust. Ebből fakadóan az is lehet mobil, aki helyhez kötött. Véleményem szerint a vándorlásnak és mobilitásnak ezzel a koncepciójával az interjúalanyok meg akartak valamit menteni cigány identitásukból, annál is inkább, mivel maga a vándorlás annak fontos elemét képezi. Az „úton levés” ezen elképzelése (amely mint új kód jelent meg listámon) az interjúk elemzése során „bukkant fel”, kristályosodott ki, így árnyalva a felemelkedett cigányok kettős identitásáról alkotott képet.

A fent említetteken túl még érdemes megjegyezni, hogy *úgynevezett „keresztmetszeti kódolást” alkalmaztam az interjúk elemzésére* (Mason 2001). Ennek az eljárásnak az a lényege, hogy az összes interjút ugyanazon kódlista alapján kódolom, figyelembe véve azt is, hogy esetlegesen újabb kódok merülhetnek fel interjúról-interjúra.

A kódolás során többféle technikát alkalmazhatunk. Az *egyik az úgynevezett nyitott kódolás*, amelynek során a kutató az elemzésre váró szöveget elolvasva kialakít egy új kódot, ami alá behelyezi az adott szövegrészt. A kódolás *másik típusa az „in-vivo” kódolás*, amikor a kutató az interjúalany saját kifejezését használja fel az adott kód elnevezéséhez. (Erre egy példa az előbb említett angliai anyagból: egy interjúalany használta azt a kifejezést, hogy ő „etnikai árva”, utalva arra, hogy sehova nem tartozik. Ezután ezt a kifejezést, mint kódot használtam minden olyan esetben, amikor az interjúalany hasonló érzéseket fejezett ki). A kódolás *harmadik fajtája az axiális kódolás*. Ez azt jelenti, hogy a kutató az elemzés során nem pusztán csak kódol, hanem a kódok között kapcsolatokat, alá-fölérendeltségi viszonyokat állapít meg. A kódolás *lehet szelektív*. Ebben az esetben a kutató kiválaszt egy kódot és az ahhoz tartozó idézeteket elemzi, illetve ezt a kódot mint viszonyítási alapot kezeli és az összes többi

ezzel való kapcsolatát vizsgálja. Végül *történhet olyan kódlista alapján*, amely az elemzés során használt összes kódot tartalmazza. Az előbb említett típusok közül a nyitott, és az „in-vivo” kódolást kizárólag abban az esetben lehet alkalmazni, ha nem ragaszkodunk mereven egy adott kódlistához, tehát kellően rugalmasak vagyunk olyan koncepciókra, amelyek a vizsgálati anyagból „bukkannak fel” és listánkon új kódok formájában jelennek meg.

Elemzésem során *az említett kódolási típusokat együttesen alkalmaztam*. Ezt az indokolta, hogy az analízis során két szempont vezérelt: szem előtt tartani vizsgálati hipotéziseimet (és az ezekhez kapcsolódó előzetes kódlistát) illetve az interjúkat kellően rugalmasan kezelni ahhoz, hogy megengedjük újabb koncepciók kialakítását (aminek biztosítéka újabb kódok felvétele az előbb említett módszerek segítségével a listára).

Végül érdemes még röviden kitérni arra, hogy *hogyan biztosította mindezen elemzési szempontok megvalósulását az ATLAS.ti alkalmazása* (anélkül, hogy részletezném a program működését).

A program hatékonyságát elemzők az ATLAS.ti fő előnyének tekintik azt, hogy lerövidíti az elemzéshez szükséges időt (Ford, Oberski és Higgins 2000; Barry 1998, Kelle 1997). Másrészt a program segítségével könnyen és egyszerűen kódolhatunk, alkalmazva az említett kódolási típusokat. A program alkalmas arra is, hogy bizonyos kulcskifejezésekre keressünk rá. Nagyon hasznos az a lehetőség, hogy készíthetünk úgynevezett „memo-kat”, amik tulajdonképpen rövid leírások, emlékeztetők például arról, hogy hova jutottunk el az elemzés során az adott napon, vagy milyen kapcsolatokra bukkantunk kódok között. Az ATLAS.ti alkalmazása jelentősen megkönnyíti azt, hogy az elemzés írása közben szabadon „ugráljunk” a programban tárolt és elemzett interjúk és maga az elemzés során találtak megfogalmazása között. Az interjúkból nagyon egyszerűen „vághatunk ki” idézeteket és illeszthetjük be tanulmányunkba. Bármikor tetszés szerinti újabb interjúkat tudunk elemezni, a már meglévő interjúkhoz és azok kódjaihoz illeszteni.

Az elemzés egyik fő célja, az, hogy kapcsolatokat tudjunk kialakítani kódok között. Ezt segíti a program által felajánlott „hyperlink-ek” alkalmazása. Az elemzési munka bármelyik fázisában megszüntethető egy olyan kód, ami haszontalannak bizonyul, vagy

megszüntethető egy adott kód és a hozzá tartozó idézet közötti kapcsolat. A kódokhoz megjegyzéseket lehet írni, illetve definiálni lehet őket a program segítségével. A kódok közötti kapcsolatot szemléltetni lehet úgynevezett „network-ök” alkalmazásával. Az elemzési munka bármikor megszakítható és folytatható; a program tárolja az addig elért eredményeket. Az ATLAS.ti nagy előnye az is, hogy nem szabja meg az idézetek terjedelmét, amelyek ily módon tetszőleges hosszúságban kerülhetnek egy (vagy több) adott kód alá. Kialakíthatóak úgynevezett kódcsaládok is, amelyek abban segítenek, hogy egymással kapcsolatban álló kódokat együtt lehessen kezelni.

Összességében az ATLAS.ti alkalmas volt az elemzés során prioritást élvező két fontos szempont megvalósítására, nevezetesen, hogy mind a kutatás hipotéziseit tesztelje, mind pedig kellő rugalmasságot biztosítson újabb koncepciók, összefüggések feltárására. (Emellett szinte kiaknázhatatlanok a program által nyújtott egyéb lehetőségek.)

IV. EMPIRIKUS ELEMZÉSEK

Ez a fejezet *két fő részből áll*. Az első részben egyrészt az angliai és magyarországi alapsokaságot jellemzem, másrészt az angol és magyar interjúalanyokat mutatom be különböző szociológiai paraméterek mentén.

Ezt követően - a fejezet második részében - rátérek a négy kutatási kérdés és az azokhoz kapcsolódó hipotézisek vizsgálatára.

IV. 1. Az angliai és a magyarországi alapsokaság és minta szociológiai szempontú jellemzése

IV. 1. 1. Az angliai és a magyarországi alapsokaság

Ebben a részben bemutatom a két ország cigányságának helyzetét, jellemzőit azzal a céllal, hogy rávilágítsak a köztük lévő hasonlóságokra és különbségekre⁹. Ez a kutatás szempontjából azért indokolt, mert az ebben a részben bemutatottak fényében lehet majd az identitásra vonatkozó az eredményeket értelmezni.

Az alábbi táblázat szemlélteti az angliai és hazai cigányság néhány jellegzetességét. Az egyes dimenziók részletes kifejtésére a táblázat után térek ki.

⁹ Az angliai cigányságról keveset lehet tudni, ezért fontos ennek a csoportnak a bemutatása. A magyarországi cigányokat bemutató rész talán feleslegesnek tűnik, mégis úgy vélem, hogy szükséges annak érdekében, hogy láthatóvá váljanak az említett hasonlóságok és különbségek a két ország között.

2. táblázat: Az Egyesült Királyságban (ezen belül Angliában) és a Magyarországon élő cigányság összehasonlítása néhány dimenzió mentén

DIMENZIÓK		EGYESÜLT KIRÁLYSÁG (ANGLIA)	MAGYARORSZÁG
1. MEGJELENÉS		XVI. század	XV. század
2. A CIGÁNYSÁGHOZ VALÓ HOZZÁLLÁS	2. 1. KUTATÓK, KUTATÁSOK CIGÁNYSÁGHOZ VALÓ HOZZÁLLÁSA	<p>- Az 1900-as években főképp a cigányság, mint rassz elképzelés élt (Mayall 1998).</p> <p>-A kutatók egy része jelenleg etnikai csoportként kezeli a cigányságot (Turner 2002, Hennink és társai 2000, Kenrick és Clark 2001).</p> <p>-Ugyanakkor van olyan szerző (Okely 1983), aki amellett érvel, hogy a Gypsy nem etnikai, hanem szociális kategória.</p>	<p>-Az 1910-es években a cigányság mint rassz elképzelés élt (Fleischmann 1912).</p> <p>-Az 1930-as évek végétől a 70-as évek elejéig mint etnikai csoport szerepetl (Heiczinger, Erdős).</p> <p>-Az 1970-es évek elején mint szociális kategória jelenik meg (Kemény 1974).</p> <p>-Ugyanakkor 1973-ban úgy jelennek meg, mint amely csoport lehet etnikum, faj, réteg is egyben (Csalog 1973).</p> <p>-Jelenleg inkább a cigányság, mint etnikum elképzelés dominál (Szuhay 1999, Forray R. 2000, Diósi 2002 stb.).</p>
	2. 2. IGAZGATÁS- RENDÉSZETI ÁLLÁSFOGLALÁS	<p>-A XVI. századi megjelenésüktől kezdődően a szociális dimenzió domborodott ki (Fraser 2002).</p> <p>-Az 1968-as Táborhelyet Biztosító Törvényben szintén mint szociális kategória jelenik meg a cigányság.</p> <p>-Ezzel szemben, 1976-ban a Rasszok Közötti</p>	<p>-A XV. században a cigányság, mint etnikum jelent meg.</p> <p>-A XVIII. századtól, mint szociális csoport kezelték őket.</p> <p>-Az államszocializmusban szintén szociális kategóriaként definiálták a cigányságot.</p> <p>-A 80-as évek elején kezdődött el etnikai</p>

DIMENZIÓK		EGYESÜLT KIRÁLYSÁG (ANGLIA)	MAGYARORSZÁG
		<p>Kapcsolatokról szóló törvényben (Race Relation Act) már mint etnikai csoportra történik rájuk utalás.</p> <p>-Jelenleg is mint etnikai csoport vannak számon tartva .</p>	<p>csoportként való megjelenítésük.</p> <p>-Jelenleg is, mint etnikai csoport szerepel, 1993-ban a Kisebbségi törvény is ekként definiálja őket, illetve a 2001-es népszámlálás során is lehetett választani, mint etnikai csoporthoz való tartozást.</p>
	2. 3. A TÖBBSÉGI TÁRSADALOM CIGÁNYSÁGGAL KAPCSOLATOS ÁLLÁSPONTJA	-Általában a többség szemében a cigányság mint nem kívánatos szociális csoport jelenik meg (Kenrick - Clark 2001).	-Általában a cigányságról a többség, faji és szociális dimenzió mentén gondolkodik (Hann - Tomka - Pártos 1979).
	2. 4. A CIGÁNYSÁG ÖNMAGÁHOZ VALÓ VISZONYULÁSA	<p>-Nincsen egységes állásfoglalásuk.</p> <p>-A cigány értelmiség sem képvisel egységes álláspontot (vannak olyanok, akik mint etnikumot, vannak, akik mint életmódbeli csoportot látják a cigányságot).</p>	<p>-Maguknak a cigányoknak a körében nincs egységes álláspont (Szuhay 1999).</p> <p>-Egyeseknél, mint etnikai csoport (főképp a roma értelmiség), míg másoknál, mint szociális kategória jelenik meg.</p>

DIMENZIÓK		EGYESÜLT KIRÁLYSÁG (ANGLIA)	MAGYARORSZÁG
3. ELNEVEZÉSÜK	3. 1. KUTATÁSOK FOGALOMHASZNÁLATA	-Vannak olyan kutatók, akik a Gypsy-ket a Travellers gyűjtőfogalom alá sorolják (Hennink és társai 2000). -Vannak olyanok, akik a Travellers csoportot a Gypsy kategória alá (Kenrick - Clark 2001). -Egyesek a két fogalom együttes használatát tartják megfelelőnek (Okely 1983, Acton - Mundy 1997).	-Nincsen konszenzus. Hol a cigány (pl. Diósi 2002, Forray R. - Hegedűs 1998), hol a roma elnevezést találjuk meg (Ladányi - Szelényi 2001).
	3. 2. IGAZGATÁS- RENDESZETI FOGALOMHASZNÁLAT	-Általában a Travellers gyűjtőfogalomba tartozónak vélik a Gypsy-ket. A jogszabályok sem a Gypsy csoportról szólnak, hanem általában a Travellers csoportról.	-A politikában terjedőben van mint „politikailag korrekt beszéd” a roma szó használata. Ugyanakkor a 2001-es népszámlálásban, mint cigány szerepelt.
	3. 3. ÖNMEGHATÁROZÁS	-A csoport tagjai hol Gypsy-ként (ezen belül Angliában English Gypsy-ként vagy Romani chals-ként), hol Travellers-ként határozzák meg magukat (Turner 2002). A Gypsy elnevezést inkább tartják pejoratívnak. Ugyanakkor élesen elhatárolódnak a New Travellers csoporttól, akik nem „igazi cigányok”.	-Nincs egységes álláspont. A cigány értelmiség inkább a roma elnevezést kedveli. A különböző cigány ügyet képviselő szervezetek hol cigányként, hol romaként jelenítik meg magukat, de a cigány elnevezést sokan tartják sértőnek.
	4. FŐBB CSOPORTJAİK	-Angliában (és Wales egyes részein) Romani chals-ok vagy más néven English Gypsy-k élnek. -Az Egyesült Királyság más területein Kale, Roma,	-Három csoportot lehet megkülönböztetni, nevezetesen oláh (11%), beás (12%) és romungró (77%) csoportot, melyeken belül további alcsoportok

DIMENZIÓK		EGYESÜLT KIRÁLYSÁG (ANGLIA)	MAGYARORSZÁG
		Irish Travellers és Scottish Travellers csoportokat lehet megkülönböztetni.	léteznek.
5. LÉTSZÁMUK		-Angliában: kevesebb, mint 63 ezer English Gypsy vagy Romani chals él. -A soknemzetiségű Egyesült Királyságban a Gypsy/Travellers csoportba tartozók száma 120 ezer (a teljes népesség 0,15 - 0,2%-a).	-Magyarországon: a 2001-es népszámlálás szerint (önbevallásra építve) körülbelül 200 ezer cigány él (a lakosság 2%-a). -Kemény és Janky (2003) felmérésükben számukat körülbelül 600 ezerre teszik. -A legnagyobb létszámú kisebbségi csoport.
6. EREDETÜKRE VONATKOZÓ ELKÉPZELÉSEK		-Él a közös indiai eredet elképzelés. Emellett megjelenik az „underclass” elképzelés: a szegény, nomád életet élő emberek is a Gypsy/Travellers csoporthoz csapódnak.	-Él a közös indiai eredetre vonatkozó elképzelés. Emellett megjelenik az „underclass” felfogás is.
7. A TÖBBSÉGI TÁRSADALOMTÓL ELTÉRŐ KULTURÁLIS JEGYEIK	7. 1. KÜLSŐ MEGJELENÉS	-Nincsenek külső rasszjegyek.	-Külső rasszjegyek megléte.
	7. 2. HÁZASODÁS	-Főleg endogámia, de lehet exogámia (nem cigányokkal - Okely 1983).	-Főleg endogámia (a három csoporton belül is), de lehet exogámia (Szuhay 1999).
	7. 3. ÉLETMÓD	-Vándorló, időszakosan vándorló és teljesen letelepedett életformát élnek (Kenrick – Clark 2001).	-Letelepedett életformát élnek, a szegényebbek különálló cigány telepeken, illetve CS- lakásokban, slumos jellegű

DIMENZIÓK		EGYESÜLT KIRÁLYSÁG (ANGLIA)	MAGYARORSZÁG
			városrészekben.
	7. 4. TÁRSADALMI RÉTEGZÖDÉS	-A differenciálódás nem olyan nagy mértékű, mint nálunk (de a szegénység sem).	-Erőteljesen differenciálódnak: nagyarányú szegény réteggel, növekvő közép és felső, gazdag réteggel.
	7. 5. HIEDELMEK, SZOKÁSOK	-Tisztasági rítusok, alsó-felső szimbolika. -Halottakkal kapcsolatos hiedelmek (pl. ruhaégetés egyebek). -Bizonyos állatokkal kapcsolatos hiedelmek (macskák, sünök, lovak).	-Egyes tisztasági rítusok (főképp az oláh cigányoknál). -Halottakkal kapcsolatos hiedelmek (főképp az oláh cigányoknál). -A ló nagy tiszteletnek örvend(ett) körükben, különösen az oláh cigányoknál (Stewart 1997).
	7. 6. NEM CIGÁNYOKHOZ VALÓ VISZONY	-Főképp szimbolikus határok működtetése a nem cigány társadalomtól való elkülönülés hangsúlyozása érdekében (Okely 1983).	-Értékrendjüket egyrészt a „magyarokkal” való hasonlóságok, a velük való sorsközösség vállalásának hangsúlyozása, másrészt a tőlük való különállás kettőssége jellemzi (szimbolikus határok és „határtalanságok”).
8. NYELV		-Az angliai cigányok lényegében nem	-Önálló nyelvvél, annak számtalan dialektusával

DIMENZIÓK		EGYESÜLT KIRÁLYSÁG (ANGLIA)	MAGYARORSZÁG
		rendelkeznek önálló nyelvvél (Okely 1983).	rendelkeznek (oláh és beás cigányok). Körülbelül 22- 23%-uk beszéli valamely dialektust (Kemény - Janky 2003).
9. MUNKA, FOGLALKOZÁS, MEGÉLHETÉSI STRATÉGIÁK	9. 1. MÖGÖTTES IDEOLOGIA	-A nem cigányoktól teljes mértékben függetlenek szeretnének maradni (Kenrick - Clark 2001). Ugyanakkor a velük való kereskedés, üzlet lebonyolítása fontos. -Igen nagy jelentősége van a szabadságnak, a flexibilis időbeosztásnak.	-A nem cigányoktól (történelmi, politikai okok miatt) nem tudnak függetlenedni. Egyes kutatók megfigyelték, hogy szeretnek nem cigány alkalmazottakat foglalkoztatni, annak érdekében, hogy kifejezzék a gádzsók feletti hatalmukat (Stewart 1997, Szuhay 1999).
	9. 2. A MUKAERŐPIAC FŐÁRAMÁHOZ VALÓ VISZONY	-Főleg a munkaerőpiac főáramán kívül szeretnének boldogulni, azaz nem szeretnek alkalmazottakká válni. -Családi egységekben szeretnek dolgozni. A nem cigányokkal „üzletelni” szeretnek (Kenrick – Bakewell 1990).	-Az 50-es évektől a munkaerőpiac főáramán belül dolgoznak (részben a szocialista ideológia hatására, részben pedig azért, mert a tradicionális foglalkozásokra nem volt igény). A 80-as évek végétől 90-as évek végéig növekvő munkanélküliség jellemző körükben (Kemény 2003, Kertesi 1995).

DIMENZIÓK		EGYESÜLT KIRÁLYSÁG (ANGLIA)	MAGYARORSZÁG
	9. 3. FŐBB TEVÉNYSÉGEK	-Főképp idénymunkák és alkalmi munkák végzése jellemző rájuk (gyűjtögetés, mezerelés, szüret, fémgyűjtés, fafeldolgozás, kereskedelem lóval és autóval, szórakoztatás, jóslás stb.).	-Az 50-es évekig tradicionális foglalkozások jellemzőek. Később a gyárparban, illetve az építőiparban és részben a mezőgazdaságban kapnak munkát (Gyenei 1995b). Ezek mellett kiegészítő tevékenységeket is folytatnak (mezerelés, fa-, fémgyűjtés egyebek).
	9. 4. SZÜRKE, FEKETEGA ZDASÁGBAN VALÓ MEGJELENÉSÜK	-Esetenként nem legálisan tevékenykednek (jóslás, szórakoztatás, kereskedelem egyebek).	-A szürke és feketegazdaságban is dolgoznak (tehetősebbek kereskednek, főképp régiséggel, munkaerő közvetítésből, fémkereskedésből élnek, a szegényebbek az építőiparban találnak alkalmi munkát - Szuhay 1999).
10. EGÉSZSÉGÜGYI HYLEZETÜK	10. 1. SZÜLETÉSKOR VÁRHATÓ ÁTLAGOS ÉLETTARTAM	-A születéskor várható átlagos élettartam 10 évvel kevesebb, mint a teljes népességen belül (Kenrick - Clark 2001).	-A születéskor várható átlagos élettartam 10 évvel kevesebb, mint a teljes népességen belül (Kemény - Janky 2003).
	10. 2. TERMÉKENYSÉG	-Nem találtam erre vonatkozó hiteles adatot.	-Magas a gyerekszám, körülbelül kétszer akkora a termékenységi arányszám mint a teljes népességben (bár Kemény 2003-as felmérésében az utóbbi évekre nézve a gyermekszám csökkenéséről számol be).

DIMENZIÓK		EGYESÜLT KIRÁLYSÁG (ANGLIA)	MAGYARORSZÁG
	10. 3. CSECSEMŐHALANDÓSÁG	-Magas a csecsemőhalandóság (a nem cigány csecsemőkéhez viszonyítva négyeszer magasabb).	-A csecsemőhalandóság magas arányát több kutatás is megerősítette (Kemény 1997, Kállay és társai 2002). A romák körében 1990-ben 30%-kal.
	10. 4. ORVOSHOZ FORDULÁS MOTIVÁCIÓI	-Kutatások szerint csak végszükség esetén fordulnak orvoshoz (Kenrick – Clark 2001).	-Kutatások szerint csak végszükség esetén fordulnak orvoshoz (Gyukits 2000).
11. ISKOLÁZOTTSÁG, SZABÁYOZÁSOK	11. 1. INTEGRÁCIÓ VAGY SZEGREGÁCIÓ	-A 60-as és 70-es években főleg szegregáció (külön iskolák a Gypsy/Travellers gyerekeknek, illetve külön tantermek - Waterson 1999). -A 80-as évektől inkább integrációs törekvések de a szegregált oktatás továbbra is jelen van (Acton 1997).	-A 60-as évektől kezdve szegregált és integrált oktatás együtt van jelen (néhány helyen külön tantermek, külön osztályok, kisegítő iskolák főleg cigány gyerekeknek – Havas 2002). -Jelenleg sincs egységes szemlélet. Az oktatáspolitikát most az integrált oktatást támogatja. Ugyanakkor a felzárkóztató és tehetséggondozó programok általában szegregációt alkalmaznak.

DIMENZIÓK		EGYESÜLT KIRÁLYSÁG (ANGLIA)	MAGYARORSZÁG
	11. 2. POZITÍV DISZKRIMINÁCIÓ MEGLÉTE/HIÁNYA	<p>-A törvények kiemelten kezelik a Gypsy/Travellers gyerekek oktatását, iskolákhoz való hozzáférését.</p> <p>-A pozitív diszkrimináció ugyanakkor nem a Gypsy-csoportnak - mint sajátos etnikai csoportnak - szól, hanem a Travellers csoportnak, mint vándorló életet élő csoportnak.</p> <p>Tehát addig élvez plusz támogatást egy gyerek, ameddig családja vándorló életformát folytat.</p>	<p>-A törvények kiemelten kezelik a cigány gyerekek oktatását.</p> <p>-Pozitív diszkrimináció figyelhető meg különösen középiskolai, egyetemi/főiskolai szinten, tehetséges cigány gyerekek ösztöndíj-rendszerének formájában.</p>

DIMENZIÓK		EGYESÜLT KIRÁLYSÁG (ANGLIA)	MAGYARORSZÁG
	11. 2. ELÉRT EREDMÉNYEK	<p>-A megfelelő életkorú Gypsy/Travellers gyerekek 80%-a jár alsó tagozatba, 15-20%-uk felső tagozatba. Középiskolába 5%-uk jut el Angliában (OFSTED jelentés, 1996).</p> <p>-Számos önkéntes szervezet jött létre a Gypsy/Travellers gyerekek hatékonyabb iskoláztatásának érdekében.</p> <p>-A Gypsy/Travellers gyerekek számára működik egyfajta államilag finanszírozott támogatási rendszer.</p> <p>-Arra való törekvés, hogy az Egyesült Királyság egész területén egységes, számon kérhető gyakorlat alakuljon ki a Gypsy/Travellers gyerekek oktatásával kapcsolatban.</p>	<p>-A megfelelő életkorú cigány gyerekek körülbelül 80%-85%-a elvégzi az általános iskolát. Középiskolába körülbelül 20%-uk jut be. A teljes cigány népesség 0,2%-a felsőfokú, 1,5%-a középfokú végzettséggel rendelkezik. Szakmunkás és szakiskolai végzettséggel a teljes cigány népesség 10,4%-a, 8 osztályos végzettséggel 45,5%-a, az 1-7 osztállyal rendelkezők aránya 33%). A fennmaradó 9,4%-nem rendelkezik a fent említett egyik végzettséggel sem (Kemény 1997).</p>

DIMENZIÓK		EGYESÜLT KIRÁLYSÁG (ANGLIA)	MAGYARORSZÁG
12. ÉRDEKVÉNYESÍTÉS	12. 1. ÉRDEKVÉNYESÍTŐ SZERVEZETEK	<p>-A 60-as években (1963) alakult meg az első cigányokat képviselő szervezet, melyet cigányok hozták létre (Acton 1999).</p> <p>-Jelenleg Nagy-Britanniában körülbelül 20 (főleg érdekvédelem, esélyegyenlőség a céljuk az oktatás, munkavállalás stb. területén, illetve site-okért küzdenek).</p> <p>-A Gypsy Council for Education, Culture, Welfare and Civil Rights a legjelentősebb.</p> <p>-Cigányok és nem cigányok egyaránt vannak a tagok között illetve a vezetőségben.</p> <p>-Több cigány vezető analfabéta vagy csak néhány osztályos végzettséggel rendelkezik.</p>	<p>-Az 50-es évek végén (1957-ben) alakult meg az első szervezet, Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége címmel (Mezei - Pomogyi – Tauber 1986).</p> <p>-Jelenleg nincs pontos adat. Több mint 200 olyan szervezet, intézmény, alapítvány, amely kapcsolatba hozható a cigányság érdekérvényesítésével.</p> <p>-A szervezetek vezetőségében cigányok és nem cigányok egyaránt vannak.</p> <p>-Több cigány érdekérvényesítő nem rendelkezik megfelelő iskolai végzettséggel.</p>
	12. 2. POLITIKAI ÉRDEKVÉNYESÍTÉS	<p>-Nincsen önkormányzati képvisletük.</p> <p>-Nincsen parlamenti képvisletük.</p>	<p>-1994-től vannak cigány kisebbségi önkormányzatok.</p> <p>-Parlamenti képvisletük nincs.</p>

DIMENZIÓK		EGYESÜLT KIRÁLYSÁG (ANGLIA)	MAGYARORSZÁG
	12. 3. „ETNOBIZNISZ” LÉTE/HIÁNYA	-Több olyan szervezet van, melyhez valódi tagság nem kötődik.	-Több olyan szervezet van, melyhez valódi tagság nem kötődik. -Több olyan eset ismert, amelyek során adott illető cigány származásúnak adja ki magát, ezzel előnyöket szerezve.
	13. CIGÁNY MŰVÉSZETI ÉLET JELENLÉTE/HIÁNYA	-Hivatalosan erről semmit nem lehet tudni, így véltetően nincs, illetve ha van is, periférikusnak mondható.	-A cigány értelmiség művészek egy csoportjaként jelentkezett a 60-as években (Kerékgyártó 2002). -A cigány művészek a magyar kultúra integráns részét képezik. Európa- szerte ismert cigány származású művészeink vannak. A cigány zenét sokáig a magyar népzeneként azonosították.

A következő részben e fenti táblázat dimenzióinak kifejtésére térek rá, ügyelve az angol/magyar összehasonlításra.

IV. 1. 1. 1. Történetük és a velük kapcsolatos igazgatás-rendészeti szabályok Angliában és Magyarországon

A cigányok, mint népcsoport 500 évvel ezelőtt *jelentek meg Angliában* különböző források szerint. Liégois és Gheorge (2004) elemzésében megjelenésüket az országban 1533-ra teszi, Fraser (1996) pedig 1505-re. Sem az eredetükre, sem az egyes cigány csoportok elnevezésére, de még a csoportosításukra vonatkozóan sem alakult ki egy egységes fogalom rendszer a szigetországban. Fraser (1996) is kiemeli, hogy „A definíció nehézsége különösen súlyosnak mutatkozik Nagy-Britanniában, ahol a cigányság tekintélyes mértékben nem roma eredetű. Nagy-Britanniában ráadásul számos vándorló csoport létezett már jóval a cigányok bejövetele előtt is, amelyek életformájuk és megélhetésük tekintetében sok közös jegyet mutattak a cigányokkal” (Fraser 2002: p. 15).

Fraser szerint IV. Jakab uralkodásának időszakában a cigányok különféle szolgáltatásokat (zene, tánc, mulattatás, egyebek) nyújtottak az uralkodónak Skóciában. Emiatt jelenlétüket nem elleneztek egy ideig. V. Jakab idejére azonban már „fordult a kocka”; ekkor már üldözték a cigányokat, sőt sor került Skóciából való kiutasításukra is (1541-ben).

Angliában *1514-ben található meg a legkorábbi feljegyzés, mely a cigányok jelenlétére utal.* Az 1520-as évektől kezdődően egyre nagyobb számmal telepedtek le a szigetországban. Ez a népességnövekedés vezetett el ahhoz, hogy 1530-ban (egyres források - pl. Liégois és Gheorge - szerint 1531-ben) Angliában meghozzák az első, a cigányok további - a szigetországba való - bevándorlásának megakadályozásáról szóló törvényt. 1540-től több olyan intézkedésről is tudunk, melyek során cigányokat deportáltak (Kenrick - Bakewell 1990). 1547-ben születik meg a csavargók ellen szóló törvény, mely arról rendelkezett, hogy „minden egészséges csavargónak égessenek a mellére egy V betűt, és két évre adják el szolgának bárkinek, aki tetszése szerint veréssel, kikötéssel, vagy más módon hasznukat tudja venni bárminő (akár lealacsonyító) munkában” (Fraser 2002: p. 117). A törvényt nem tudták végrehajtani, és két évvel később vissza is vonták.

Kenrick és Clark (1995) hívja fel arra a figyelmet, hogy 1780 után a szigetországban nem voltak kifejezetten cigány ellenes törvények. Lényegében abban az esetben, ha a

társadalom számára hasznos tevékenységeket űztek (pl. szórakoztatás, farmok művelése), toleránsan viselkedtek velük szemben. Ellenkező esetben általában egy adott terület elhagyására kényszerültek.

A II. Világháborúban a cigány férfiakat is behívták a hadseregbe. 1945 után egy rövid ideig békében élhettek, sőt még vándorló életmódjuk sem „szúrt szemet” a hatóságoknak tekintettel arra, hogy - lakásuk nem lévén - sok nem cigány család is erre az életformára kényszerült ebben az időben.

A háború után terjedt el egyre inkább az a szokás az angliai cigányok körében, hogy lakókocsikban éljenek¹⁰. Ez indította el azt a - mai napig tartó - lavinát, amely az úgynevezett „site”-okért, azaz olyan helyekért folyik, melyeken a cigányok szabadon megállhatnak, letáborozhatnak mobil otthonaikkal (Acton - Mundy 1999).

1968-ban született meg a *Táborhelyet Biztosító Törvény* (Caravan Site Act), mely kötelezte a helyi hatóságokat arra, hogy site-okat, azaz megfelelő infrastruktúrával kiépített táborhelyeket biztosítsanak hatósági területükön. Hivatalosan az 1968-as törvény célja az volt, hogy „kialakítsa a táborhelyeknek egy olyan hálózatát, melyeken a cigányok folytathatják tradicionális életformájukat” (Kenrick és Clark 1995: p. 95)¹¹.

Valójában azonban kevesebb táborhelyet biztosítottak az egyes megyékben, mint ahány cigány ott tartózkodott, így a létszám felettiek a terület elhagyására kényszerültek. Másrészt pedig, - bár az említett törvény rendelkezett róla -, nem maradt úgynevezett „tranzit site” azaz olyan, amelyik azt a célt szolgálta volna, hogy a vándorló cigány családok útjaik során azt bármikor igénybe vegyék. Ez azt eredményezte, hogy sok család állandóan az adott site-on való tartózkodásra kényszerült, felhagyva a vándorlással annak érdekében, hogy ne maradjon táborhely nélkül (Clark 1994). A Törvényt 1994-ben helyezték hatályon kívül.

1986-ban módosították a *Közrendről Szóló Törvényt* (Public Order Act). A törvénymódosítás eredeti célja az volt, hogy az úgynevezett New Travellers csoport elleni állami védekezés megvalósulhasson.

¹⁰ Meg kell azonban jegyezni, hogy a lakókocsis életforma az angoloktól sem idegen. A II. Világháború után terjedt el a szegényebb angolok körében, mint valós alternatíva a hajléktalan léttel szemben.

¹¹ A törvény kapcsán tetten érhető az angliai - cigányokkal kapcsolatos - igazgatás-rendészeti szabályok kettőssége. Ez abban nyilvánul meg, hogy egyrészt törvényi szinten ugyan deklarálják a cigányság nomád, vándorló életformához való jogát, másrészt azonban - a többségi társadalom részéről tapasztalható ellenállás miatt - nem tartják és tartatják be ezzel kapcsolatos jogait.

1994-ben a Környezetvédelmi Hivatal (*Department of Environment*) kiadott egy körlevelet (1/94), amely azt fogalmazta meg, hogy a cigányoknak a nomád életformájukat lehetővé tevő lakhatásról kell gondoskodni. Ennek szellemében utasították a helyi hatóságokat arra, hogy dolgozzanak ki a cigányok elhelyezésére vonatkozó helyi rendeleteket. Országosan egységes intézkedéscsomag azonban mégsem született (Clark 1994).

A következő intézkedés az 1994-es *Igazságszolgáltatásról és Közrendről (Criminal Justice and Public Order Act)* szóló törvény volt. Az új rendelkezések értelmében, ha egy karaván (a) autópálya részét képező területen, (b) vagy más „szabad” (köz- vagy privát) területen van, illetve ha (c) olyan területen van, amely nem szabad ugyan, de a tulajdonosa beleegyezése nélkül tartózkodik a területen, akkor a helyi hatóságok arra kényszeríthetik, hogy hagyja el a terepet járműveivel együtt (Kenrick - Bakewell 1990).

Ezt követően született meg a *Környezetvédelmi Hivatal (Department of Environment)* újabb körlevele, az 1994/18-as számú. Ebben arra hívták fel a hatóságok figyelmét, hogy tanúsítsanak toleranciát a cigányokkal szemben, különös tekintettel a gyerekek és hajléktalanok védelmében hozott törvényekre odafigyelve. Egyben azt is megfogalmazták, hogy egészségi és szociális jólétének sérülése árán nem lehet senkit sem kilakoltatni.

Jelenleg a különböző települések, megyék különféle magatartást tanúsítanak az illegálisan táborozó cigányokkal szemben. Vannak olyan területek, ahol nagyon toleráns a helyi rendelet ezen kisebbséggel szemben, és vannak olyanok, ahol keményen fellépnek azok ellen, akik nem legális site-okat vesznek igénybe táborozási célzattal. Egyes felmérések szerint Nagy Britanniában (Kenrick - Clark 1996) körülbelül 3000-rel kevesebb hivatalos férőhely van a táborhelyeken, mint amennyire szükség lenne.

Fontos kérdés még az úgynevezett magán táborhelyek (*private site*) kérdése. Ezeknek növekvő számát az indokolja, hogy nincsen elég államilag biztosított férőhely, így azok, akik megengedhetik maguknak, vásárolnak egy darab földet, ahol szabadon felállíthatják lakókocsijaikat.

Lényegében a magán táborhelyek története a II. világháború utáni időktől kezdődött; ekkor vásároltak néhányan földet azzal a célzattal, hogy azon telente felállítsák lakókocsijaikat. A 60-as évektől kezdve azonban szinte lehetetlen volt építési engedélyt

szerezni azzal a céllal, hogy valaki adott területen táborhelyet alakítson ki. Ezeket a magán táborhelyeket idővel be is záratták és ezek az emberek arra kényszerültek, hogy elhagyják a saját területeiken felállított otthonaikat (Acton - Mundy 1999).

A 80-as években a magán táborhelyek létesítésére irányuló építési engedélyek iránti kérelmek 56%-át, a 90-es években pedig már csak 25-30%-át fogadták el (Kenrick és Clark 1996) első vagy másodfokon. A zöld övezetnek minősített területeken lehetetlen volt táborhelyekre építési engedélyt szerezni, köszönhetően annak a gyakorlatnak, hogy a hatóság el akarta tüntetni a site-okat. Azokat csak olyan helyekre lehetett építeni, ahol nem zavarták a „tájképet”. Az elutasítás általános indoka is ez utóbbi volt, illetve az, hogy „azok nem illeszkednek az adott terület építészeti terveibe”. Harmadrészt arra is lehetett hivatkozni, hogy az a cigány, aki vásárol egy földet és arra le akar telepedni, elveszíti a cigány státuszát, hiszen már nem él nomád életformát. Ebből pedig az következik, hogy mivel az adott illető már nem tartozik egy etnikai csoporthoz, nem jár neki speciális elbánás többé (tehették ezt hivatkozva az 1968-as Caravan Site Act-re, mely a cigány státuszt a nomád életformához kötötte). A 90-es években gyakori indokká az vált, hogy nem felel meg az adott site az elektromosságra és a vízellátásra vonatkozó előírásoknak (annak ellenére, hogy egy 1993-as ügyben a Bíróság úgy határozott, hogy a hivatalos egészségügyi előírásokat nem lehet feltétel nélkül a cigány táborhelyekre alkalmazni). Az esetek tanúsága szerint lényegében szinte bármilyen okra hivatkozva el lehetett utasítani site-okra vonatkozó építési engedélyt¹².

1999-ben összesen körülbelül 13 ezer táborhely volt a site-okon. Ezen belül 6000, állami, 4000 magán táborhely, a fennmaradó körülbelül 3000 pedig illegális táborhely volt.

¹² Kenrick és Clark könyvükben megemlítik, hogy volt olyan eset a 90-es években, amikor egy farmer saját területén be akart fogadni körülbelül 20 cigányt és biztosítani szeretne volna, hogy azok ott letelepedjenek. A helyi hatóság - egy rendeletre hivatkozva - azzal utasította el az építési engedély iránti kérelmet, hogy a leendő táborhely mérete nem ösztönözné a cigányokat arra, hogy asszimilálódjanak a helyi lakossághoz. „Mivel Upper Hill csupán 32 háztartásból áll, további 26 vagy 30 Gypsy illetve Travellers képtelen lenne arra, hogy asszimilálódjon a helyi közösséghez” – szólt az indoklás (Kenrick - Clark 1996: p. 146).

A cigányok magyarországi megjelenését a XV. századra tehetjük. Egyes források szerint (Mezei - Pomogyi - Tauber 1986) Luxemburgi Zsigmond (1417, illetve 1422-1423) illetve II. Ulászló (1496) oltalomleveleket adott néhány cigány vajdának. A XV-XVII. századi gyakorlat szerint azokat a cigányokat, akik valamilyen hasznót hajtottak a helyi közösségnek (pl. aranymosás, fegyverkovácsolás, útkarbantartás vagy hírvívó tevékenység) letelepedhettek, sőt nem egyszer adómentességet is kaphattak. Azok, akik nem kaptak munkát, tovább folytatták vándorló életmódjukat.

A XVIII. században *a cigányokkal szembeni politika megváltozott*. Mária Terézia uralkodásának idejére többféle rendelkezés tehető, melyek elsősorban a cigányság asszimilálását célozták meg (Csalog 1984).

1773-ban és 1779-ben születtek meg a *cigányság összeírására vonatkozó első rendeletek*. Ezen két összeírás alkalmával a vándor cigányokat nem sikerült lajstromba venni (Szuhay 1999). II. József lényegében Mária Terézia intézkedéseire hasonló rendeletek hozott.

A reformkorban kevesebb központi rendelkezés született, mivel úgy tekintettek a cigányügyre, mint ami a helyi hatóságok feladata (elsősorban a csoportok letelepedésének elősegítése).

Tóth Péter és társai (2002) szerint az 1800-as években a hagyományos cigány mesterségek mint például a lókereskedés, a kovácsolás, a famegmunkálás és különösen a zenélés nagy elismertségnek örvendett a többség szemében is; az ilyen foglalkozás űzője a helyi nem cigány közösség védelmére számíthatott a hatóság intézkedéseivel szemben.

1893-ban zajlott le az első olyan cigányösszeírás, amely teljesnek volt tekinthető (erről részletesebben a cigány hazai csoportjait bemutató résznél lesz szó). Eszerint a lajstrom szerint az akkori Magyarországon több mint 274 000 cigány élt.

Az 1900-as évek első felében, a második világháborúig ismét *a cigányság társadalmi integrációja volt napirenden*. A letelepítés abban öltött testet, hogy a cigányoknak nem lehetett meggyük határain kívül űzni mesterségüket, illetve egyes helyeken még iskolákat is építettek a cigány gyerekek iskoláztatása érdekében (Pomogyi 1995).

Érdemes megjegyezni azt, hogy a gyermekvédelmi intézkedések sorában jelentősként elkönyvelt Széll Kálmán - féle 1901-ből származó törvény illetve az azt követő belügyminisztériumi rendelet (1907-ből), mélyen érintette a cigányságot. Az 1901-es törvény arról intézkedett, hogy az olyan gyereket, akinek nem volt tartásra kötelezhető hozzátartozója, lelencházba vették. Az 1907-ből származó miniszteri rendelet értelmében azonban sok cigány gyereket is lelencházba utaltak, olyanokat is, akik családjukban éltek. Tehették ezt arra való hivatkozással, hogy ezek a gyermekek „erkölcsileg nem megfelelő” körülmények között élnek (Pomogyi 1995)¹³.

A két világháború közötti időszakban már egyre kevésbé volt szükség a cigányok által folytatott mesterségekre. Ráadásul nagyon magas volt az országba történő cigány bevándorlók száma, ami még nehezebbé tette a romák munkához jutását.

A II. világháború végén a cigányság létszáma körülbelül 200 ezerre volt tehető. Az 50-es években a muzsikus cigányok nagy részének is segédmunkásként kellett eltartani családját, de sok más cigány is alkalmi, köz-, illetve napszámos munka végzésére kényszerült.

1957-ben jött létre a *Magyarországi Cigányokért Kulturális Szövetség*, a cigányság első érdekvédelmi szervezete. A szövetség céljai között szerepelt a cigány kultúra (ezen belül a nyelv) ápolása, a cigányság esélyeinek javítása az oktatás, egészségügy, munkavállalás területén illetve az életkörülmények javítása (Csalog 1984). A Szövetséget 1961-ben szüntették meg.

1961-ben született meg az *MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata*, mely célul tűzte ki a cigányság helyzetének javítását (Mezei - Pomogyi - Tauber 1986). A határozat azt is leszögezi, hogy nem lehet a cigányság problémáját etnikai kérdésként kezelni, csak szociális kérdésként. Ez azt jelenti, hogy nem azt kell szorgalmazni, hogy cigány iskolák, termelőszövetkezetek, kollégiumok jöjjenek létre, mert ezek csak elmélyítik a romák társadalmi különállását.

A fenti határozat számos következménnyel járt a cigányságra nézve. Az egyik az volt, hogy a cigányokat tömegesen munkába állították (főleg betanított illetve segédmunkásként), a cigány telepek felszámolása is megindult, illetve a cigány

¹³ Tóth és társai (2002) utalnak rá, hogy ez a hatóságok részéről egy jól megfontolt intézkedés volt, azzal a céllal, hogy a cigányok félelmükben vándoroljanak ki az országból.

gyerekekre is kiterjesztették a tankötelezettséget. Emellett sok cigány gyerek került állami gondozásba arra való hivatkozással, hogy ki kell őket emelni „cigány módra élő” környezetükből (Diósi 2002). 1965-ben rendeletet hoztak a cigány telepek felszámolásáról (főleg azok kapcsán, melyek szem előtt voltak és ezért az „ország imázsát” rontották).

*A telepek felszámolását úgy akarták megoldani, hogy az állandó keresettel rendelkező romák kölcsönt vehettek fel, melyet „CS” lakások építésére és parasztházak megvásárlására fordíthatták*¹⁴.

Egyes elemzők szerint a 80-as évek közepére a cigányság helyzete jelentősen javult (Kemény 2000, Derdák 2002). Sokaknak, akiknek volt állandó munkája, a felemelkedés lehetősége adott volt. Őket egy idő után nem is tekintette környezetük „igazi” cigányoknak.

Az államszocializmus éveiben tehát nyíltan zajlott a cigányok asszimilációja annak az ideológiának mentén, hogy a cigányok társadalmi különállását meg kell szüntetni és a cigány életformával szakítania kell ennek a társadalmi (és nem etnikai) csoportnak.

A rendszerváltás mélyen érintette a cigányságot. Az elemzések alapján ezt a csoportot lehet a rendszerváltás igazi vesztesének tekinteni, hiszen ők voltak azok, akik hamarosan nagy arányban lettek munkanélküliek. A munkanélkülivé válás eredményezte azt is, hogy sokan képtelenek voltak fizetni korábban felvett lakásépítési hiteltörlesztésüket, így lakásukat elveszítették (Kertesi 1995).

1990-ben alakult meg a *Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal*, mely országos hatáskörű intézmény és a mindenkori kormány kisebbségekkel kapcsolatos politikájának előkészítésében vesz részt. Nagy szerepe van a cigányságot érintő rövid és hosszú távú intézkedés csomagok előkészítésében.

1993-ban született meg a *nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló kisebbségi törvény* (1993/LXXVII). A törvény értelmében a romák etnikai kisebbséget alkotnak, sajátos nyelvük, kultúrájuk és hagyományaik különböztetik meg őket a többiektől. Továbbá joguk van arra, hogy érdekeik képviselőit helyi illetve országos kisebbségi önkormányzatot hozzanak létre (az első 1994-ben alakult). A törvény rendelkezik a

¹⁴ A 70-es évek végéig, 80-as évek elejéig fennmaradt az a gyakorlat, hogy a KÖJÁL fertőtlenítő körutakat szervezett a cigány telepekre és az ott élő cigányokat rendőri bevonás segítségével bírta fürdésre, fertőtlenítésre.

nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa intézményének létrehozásáról is (munkáját a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosáról szóló 1993. évi LIX. Törvény szabályozza). A biztos minden olyan ügyben eljár, amely a Törvény hatálya alá tartozik¹⁵.

Jelenleg sincs viszont - a politikai ígéretek ellenére - a kisebbségeknek Magyarországon parlamenti képviselője.

1995-ben jött létre kormányhatározattal a *Magyarországi Cigányokért Közalapítvány*, melynek feladata a romák esélyegyenlőségének megteremtése. Ebben az évben szintén kormányhatározattal alakult meg a Cigányügyi Koordinációs Tanács (1999-től Cigányügyi Tárcaközi Bizottság), melynek feladata a minisztériumok és az országos hatáskörű szervezetek munkájának összehangolása. Feladata továbbá közép és hosszútávú program kialakítása a cigányság társadalmi integrációjának és az esélyegyenlőség biztosításának céljából.

1997-ben született meg az első középtávú intézkedéscsomag, amelyet 1998-ban módosított az akkori kabinet. Ebben, illetve a módosított verzióban szerepelt többek között az alapfokú oktatás hatékonyabbá tétele (rendszeres óvodába járás), a középfokú és felsőfokú oktatásban a cigányok lemorzsolódásának csökkentése, az oktatási szegregáció megakadályozása. Ezután született meg (okulva a középtávú program hibáiból) a hosszútávú stratégiai program szükségességének gondolata. Ez utóbbi a romák társadalmi és gazdasági integrációját célozza meg, ezen belül a munkahelyteremtést és a cigányság nagyobb politikai és társadalmi szerepvállalását, az oktatásban való nagyobb részvételét.

A rendszerváltás óta még inkább megfigyelhető jelenség a cigány népesség polarizációja (Kemény - Janky 2003). Egy szűk réteg sikeres vállalkozóvá válva meggazdagodott. Egy másik réteget képviselnek a roma értelmiségiek, akik többnyire humán pályákon (tanár, jogász, újságíró, szociális munkás, szociológus) vagy politikusként illetve művészként tevékenykednek.

Egy nagyon jelentős számú csoportjuknak viszont állandó bevétel és megfelelő iskolai végzettség híján kilátása sincs a társadalmi integrációra. A rendszerváltás maga

¹⁵ A törvényt számos bíráló érte és éri napjainkban is. Ezekkel most nem célok foglalkozni, annyit azonban érdemes megjegyezni, hogy leginkább a kisebbségi önkormányzatok nem megfelelő finanszírozását, illetve legitimációját érintik a bírálatok.

után hozta a cigányok érdekeit képviselő civil szervezetek alakulását, a cigány kultúra előtérbe kerülését, a tehetséges roma tanulóknak járó ösztöndíjak megjelenését az egyik oldalon. A másik oldalon viszont az előítéletek, a romákkal szembeni nyílt és rejtett diszkriminációs megnyilvánulások felerődtek (Csepeli - Örkény - Szekélyi 1997, Loss 1998).

IV. 1. 1. 2. A cigányság csoportjai Angliában és Magyarországon

A cigányság angliai (brit) csoportosítása nem egyértelmű. Hennink és társai (2000) a Travellers csoporton belül megkülönböztetnek két alcsoportot: a cigányokat (Gypsies) és az úgynevezett New Age Traveller-eket. Négy Travellers Gypsy csoportot különböztetnek meg Nagy Britanniában: az észak Wales-i Kale csoportot (North Welsh Kale), a dél Wales-i és angol cigányokat (South Welsh and English Romanichals) az ír Pave-kat (Irish Paves) és a skót Traveller-eket (Scottish Travellers).

Kenrick és Clark (2001) Nagy Britannia cigányságát 5 csoportra bontja, nevezetesen Romany chals, Kale, Roma, Irish Travellers és Scottish Travellers. Lényegében az a csoportosítás hasonló a Hennink és társai által használt kategorizációhoz, azzal a különbséggel, hogy a szerzőpáros a kelet-európából érkező romákat is figyelembe veszi.

A Romani chals csoportba tartozók Angliában és Dél-Wales-ben élnek. Számuk megközelítőleg 63 ezer körül mozog. Korábban beszélték a Romani nyelv valamely dialektusát, jelenleg azonban angolul beszélnek, Romani szavakkal tarkítva azt. Azoknak a cigányoknak a leszármazottainak tartják magukat, akik a XVI- XVII. században vándoroltak be Európából. Több tradicionális szokást megőriztek. Ilyen például az, hogy a mosogatás illetve fürdés céljára szolgáló edényeket külön tartják, illetve általában elégetik azon tárgyakat, melyeket valaki birtokolt, annak halála után.

Az észak walesi Kale csoport megközelítőleg 1000 főből áll. A XVII.-XVIII. században dél-nyugat Angliából vándoroltak Wales északi részére. Többnyire házakban, letelepedett életformát élnek.

*Az Irish Travellers csoport*hoz tartozó cigányok eredete szintén eléggé homályos. Többnyire az az álláspont az elfogadott ezzel kapcsolatosan, hogy még a kelták

írországi megjelenése előtt egy önálló etnikai csoportot képeztek (Kenrick- Clark 1995). Számuk körülbelül 19 ezerre tehető. Főképp vándorló életformát élnek.

A *Scottish Travellers* csoport eredete az 1500-1800-as évekre tehető. Létrejötté skót nomád életformát élő népek és francia illetve spanyol emigráns cigányok közti vegyes házasságoknak köszönhető. Számuk körülbelül 20 ezerre tehető.

A *New Travellers* vagy New Age Travellers (NAT) csoport vegyes összetételű, lényegében a 60-as évek hippy mozgalmi keltették életre. Kezdetben főleg Wales-ben illetve Nyugaton telepedtek le. Ezeken a területeken lehetett abban az időben alkalmi munkát találni és az éghajlat is lehetővé tette a vándorló életformát. Később Skócia és Írország is kedvelt terepe lett a NAT-oknak. Néhányan közülük drogfüggőségüktől akartak megszabadulni és így nyertek békét és nyugalmat az utakon. A 80-as évekre azonban megnőtt számuk, köszönhetően a hajléktalanság és a munkanélküliség növekedésének. Néhány cigány gyökerekkel rendelkezik közülük, de ez nem tipikus körükben. A 90-es évekre számuk körülbelül 15 ezerre volt tehető (Kenrick és Clark 1996).

A cigányság csoportosítása, csoportosíthatósága nem egyértelmű Magyarországon sem. Az 1893-ból származó összeírás során három csoportot különböztettek meg a vándorlás / letelepedettség mértékét figyelembe véve: vándor cigányok (8938 fő) huzamosabb ideig egy helyben lakók (20 406 fő) és a letelepedettek (240 000 fő).

Szuhay (2002) idézi Fleischmann Gyula 1912-ből származó csoportosítását, mely vándorló és letelepedett cigányt különböztet meg. Szerinte a vándor cigány az igazi, ősi cigány, melynek jellegzetes vonásai a büszkeség, a melankólia, a nem cigányokkal szembeni zárkózottság, a szabadság és a természet szeretete.

Szuhay felveti, hogy egy 1939-es kutatásban, mely Heiczinger János nevéhez köthető megtalálható már az a hármas csoportosítás, mely mind a mai napig a legelfogadottabb a hazai tudományos körökben. Eszerint vannak oláh, beás cigányok és magyar cigányok.

Erdős Kamill 1958-ban egy igen alapos és részletes csoportosítást készített (Erdős 1958). Ebben a cigányságot két nagy csoportra bontotta: cigány anyanyelvű (ezen belül kárpáti és oláh cigány nyelven beszélők), illetve nem cigány anyanyelvű (magyar

illetve román anyanyelvűek). Az egyes csoportokat még további alcsoportokra bontotta aszerint, hogy hol élnek, mivel foglalkoznak.

A már meglévő tudományos csoportosítás ellenére, az 1961-ben született (korábban már ismertetett) Párthatározat ismét a jól bevált társadalmi beilleszkedési mértéket figyelembe vevő csoportosítását alkalmazta (Mezei - Pomogyi - Tauber 1986). A határozat társadalmi beilleszkedésük alapján csoportosította a cigányságot, három csoportot különböztetve meg: be nem illeszkedettek (a romák 40%-a), beilleszkedésben lévők, akik telepeken élnek alkalmi munkából (30%), illetve a beilleszkedettek, akik „felhagytak a cigány életformával” (30%).

1971-es és későbbi, 1993/94-es illetve 2003-as kutatásaiban Kemény István anyanyelvük alapján három csoportot különböztetett meg (Kemény 1974, Kemény 2000, Kemény - Janky 2003). Ez a csoportosítás az, amelyik szociológus körökben leginkább ismert és elfogadott jelenleg.

Eszerint az egyik csoportot *a romungrók* (77%) jelentik, akik főképp az ország észak-keleti részében élnek. Magyar anyanyelvű cigányok. Korábban erőteljesen differenciálódtak, annak köszönhetően, hogy a muzsikusként igen megbecsült tagjai voltak a társadalomnak, polgárosodó életformát éltek, szemben a falvakban élő, szegényebb rétegekkel. A szocializmus éveiben a falvakban élők zömmel az iparban vállaltak munkát, majd a rendszerváltás után sokan közülük munkanélküliek lettek.

A következő csoport *az oláh cigányok csoportja* (11%), akik romani és magyar nyelven beszélnek. Ők voltak azok, akik napjainkig megőrizték vándorló életformájukat hazánkban, de ma már ők is letelepedett életet élnek. A szocializmus éveiben is megpróbálták megőrizni mobilitásukat és vállalkozó szellemüket. A rendszerváltás után egyesek sikeres vállalkozók lettek, míg mások nagy szegénységben élnek (Derdák 2002).

Végül a harmadik csoport *a beás cigányok* (12%) csoportja. Román illetve magyar nyelven beszélnek. Főképp Dél-Dunántúlon élnek. A szocializmus éveiben az iparban dolgoztak, így nagymértékben érintett őket is a rendszerváltozás nyomán járó munkanélküliség. Bár iskolázottság tekintetében igen kedvezőtlen pozícióból indultak, mára jelentős sikereket értek el ebből a szempontból.

IV. 1. 1. 3. Kísérlet a cigány csoporthoz tartozók számának meghatározására a két országban

Az *Egyesült Királyságban* a 2001-es népszámlálási kérdőívben a cigányság nem szerepelt külön etnikumként. A census során a rassz mentén történő csoportosítást alkalmazták. A csoportokat két szinten klasszifikálták. Az első szinten 5 csoportot különböztettek meg: Fehér (White), Kevert (Mixed), Ázsiai vagy Ázsiai brit (Asian or Asian British), Fekete vagy Fekete brit (Black or Black British), Kínai (Chinese), és Egyéb (Other). Az Ázsiai vagy Ázsiai brit és a Fekete vagy Fekete brit csoportot a második szinten további csoportokra bontották az alábbiak szerint:

Ázsiai vagy Ázsiai brit: Indiai, Pakisztáni, Bangladesi, és Egyéb Ázsiai kategóriákra,

Fekete vagy fekete brit: Fekete Karib szigetek, Fekete Afrikai, Fekete egyéb kategóriákra.

A következő táblázat bemutatja Nagy-Britannia összetételét a fent ismertetett a bontásban:

3. táblázat: Nagy-Britannia rasszok szerinti összetétele, 2001

RASSZOK	TELJES POPULÁCIÓ NAGYSÁGA	A TELJES POPULÁCIÓ SZÁZALÉKÁBAN	A „NEM FEHÉR” POPULÁCIÓ %- ÁBAN
Fehér	54153898	92.1	-
Vegyes	677117	1.2	14.6
Ázsiai vagy Ázsiai brit			
Indiai	1053411	1.8	22.7
Pakisztáni	747285	1.3	16.1
Bangladesi	283063	0.5	6.1
Egyéb Ázsiai	247664	0.4	5.3
Fekete vagy Fekete brit			

RASSZOK	TELJES POPULÁCIÓ NAGYSÁGA	A TELJES POPULÁCIÓ SZÁZALÉKÁBAN	A „NEM FEHÉR” POPULÁCIÓ %- ÁBAN
Fekete Karib szigeteki	565876	1.0	12.2
Fekete Afrikai	485277	0.8	10.5
Egyéb Fekete	97585	0.2	2.1
Kínai	247403	0.4	5.3
Egyéb	230615	0.4	5.0
<i>A „nem fehér” populáció nagysága</i>	4635296	7.9	100
A teljes populáció	58789194	100	-

Forrás: National Statistics, UK, 2001-es Népszámlálás.

A brit népszámlálás adatai alapján nem lehet tehát információt szerezni a cigány etnikai csoporthoz tartozók számáról. Valószínűleg az ezen etnikai csoporthoz tartozók a Fehér, vagy az Egyéb kategóriába sorolják magukat.

Az adatok alapján az látható, hogy Nagy-Britannia lakosainak 7,9 %-a tartozik valamely „nem fehér” csoportba. A legnagyobb létszámú kisebbséget az indiaiak, majd a pakisztáni és a vegyes csoportba tartozók képezik. Legkisebb a létszáma az „egyéb fekete” csoportba tartozó embereknek.

A cigányság számára vonatkozóan különféle kutatási beszámolókból többféle becsléssel találkozhatunk. Liégois és Gheorge (2004) számukat az Egyesült Királyság területén 90 és 120 ezer közöttinek gondolják. Az adatok alapján látható, hogy a Nagy-Britanniában élő lakosság (a 2001-es Népszámlálás szerint 58 789 194 fő) 0,15%-át, illetve a felső becslés alapján 0,2%-át képezik a Gypsy/Travellers csoportba tartozó emberek.

Ha a *Magyarországon élő* cigányság létszáma vonatkozóan szeretnénk információt szerezni ismét gondot jelent az, hogy igen eltérő eredményeket kaphatunk

attól függően, hogy az önbesorolást, a környezet általi besorolást esetleg az anyanyelv általi besorolást tarjuk szem előtt.

Az 1993/94-ben készült *Kemény és Kertesi által végzett kutatás* a környezet általi besorolásra épített. A kutatás során a cigány népesség számát a 357 ezer és az 547 ezer fő közötti tartományban helyezték el. A kutatás végeredményként a becslések középértékeként adódó 455 ezer főben határozták meg végül a cigány populáció nagyságát.

Kertesi és Kézdi (1998) iskolastatisztikákon alapuló becslést is készített a cigányság lélekszámára vonatkozóan. Ez az előzőhöz hasonló eredményre vezetett.

A 2001-es hazai népszámlálás az önbesorolás módszerére építve a válaszadóra bízta annak meghatározását, hogy minek, kinek vallja magát¹⁶.

A következő táblázat szemlélteti a *2001-es népszámlálás* eredményeit a nemzetiséghez tartozásra vonatkozó kérdéssel kapcsolatosan.

4. táblázat: A nemzetiséghez tartozást vallók számának alakulása Magyarországon, 2001

HAZAI NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK	A NEMZETISÉGHEZ TARTOZÁST VALLÓK SZÁMA	A TELJES POPULÁCIÓ SZÁZALÉKÁBAN	A NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGI CSOPORTOK SZÁZALÉKÁBAN
Bolgár	1358	0.01	0.53
Cigány	190 046	1.86	60.51
Görög	2 509	0.02	0.80

¹⁶ A 2001-es népszámlálási kérdőívben négy kérdés feszegette az etnikai hovatartozást. Egyrészt rákérdeztek az illető nemzetiségére, másrészt nemzetiségi kulturális értékekhez, hagyományokhoz való kötődésére, harmadrészt az anyanyelvére, illetve ehhez kapcsolódóan a családi, baráti körben használt nyelvre. A nemzeti és etnikai hovatartozásra vonatkozó kérdésekre nem volt kötelező válaszolni, és minden esetben legfeljebb három választ lehetett adni. A kérdések zárt kérdések voltak. A lehetséges válaszok sorában a hazai kisebbségek mellett a „magyar” kategória is szerepelt.

HAZAI NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK	A NEMZETISÉGHEZ TARTOZÁST VALLÓK SZÁMA	A TELJES POPULÁCIÓ SZÁZALÉKÁBAN	A NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGI CSOPORTOK SZÁZALÉKÁBAN
Horvát	15 620	0.15	4.97
Lengyel	2 962	0.03	0.94
Német	62 233	0.61	19.81
Örmény	620	0.01	0.19
Román	7995	0.08	2.54
Szerb	3816	0.04	1.24
Szlovák	17 692	0.17	5.73
Szlovén	3 040	0.03	0.96
Ruszin	1 098	0.01	0.35
Ukrán	5 070	0.05	1.61
<i>A nemzeti és etnikai kisebbségi populáció nagysága</i>	314 059	3.08	100
<i>A teljes populáció</i>	10 197 119	100	-

Forrás: 2001-es népszámlálás

Az ábra alapján látható, hogy a cigányság a népszámlálási adatok alapján (is) a legnagyobb létszámú etnikai kisebbség (a hazai nemzeti és etnikai kisebbségi populáció 60%-a cigány).

Elgondolkodtató ugyanakkor az, hogy a 2001-es népszámlálás idején a feltételezhetően körülbelül félmillió cigány népességből csak megközelítőleg 200 ezren vallották cigánynak magukat. Ennek kapcsán több kutató hangot adott annak a véleményének (pl. Örkény Antal vagy Kemény István), hogy a cigány származású emberek nem merik, illetve a népszámláláskor nem merték vállalni cigányságukat a társadalomban meglévő előítéletek miatt. A kutatók szerint ez az identitás hazánkban még mindig nem vállalható egyértelműen.

A cigányság létszámára vonatkozó *legfrissebb hazai adatot* a 2003-ban Kemény István vezetésével készült felmérés adja. A kutatás a 2001-es népszámlálás nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó adatait használta fel (Kemény – Janky 2003). A felmérés eredményeképpen a cigány háztartásokban élő emberek számát jelenleg az 520 – 650 ezer közötti tartományban helyezhetjük el.

IV. 1. 1. 4. Az angliai és hazai cigányság többségi társadalomtól eltérő kulturális sajátosságai

Judit Okely (1983) szerint az angliai cigányok mindig is törekedtek arra, hogy megőrizzék csoportintegritásukat. Ennek egyik módjaként *megpróbálták fenntartani a külvilág (a többség) és a saját csoport közötti határokat, legalábbis szimbolikus értelemben*. Ennek jele az, hogy szigorúan megkülönböztetik a *külső és belső „testet”*. A külső az, amit a külvilág felé mutatnak saját énükből, a belső pedig az, ami a „titkos, etnikai én”, amit minden egyén őriz magában annak érdekében, hogy a kifejezzék a külvilággal szembeni különbségüket, és ezáltal egyben sajátos csoportidentitásukat is szerintük. A külső test (haj, ürülék, egyebek) rontást hordoznak, meg kell akadályozni, hogy ezekből bármi is a belső testbe kerüljön. Az ételeknek, az evőeszközöknek és az edényeknek is tisztának kell lenniük, mivel ezek a szájon keresztül kapcsolatban állnak a belső testtel. Okely arra is felhívja a figyelmet, hogy ami koszos („chikli”), az nem biztos, hogy rituálisan is tisztátalan („mochadi”). Valami addig őrzi meg tisztaságát, amíg belső teste tiszta (erre azt a példát említi könyvében, hogy lehet valakinek piszkos az arca, de ha belső teste tiszta, akkor rituális értelemben nem piszkos). Szigorúan elkülönítik azokat az edényeket, amelyeket mosásra, mosakodásra (külső testtel kapcsolatba kerülő) illetve amelyet mosogatásra (belső testtel kapcsolatba kerülő) használnak. A nem cigány a cigányok szemében „mochadi”, mivel nem tesz különbséget külső és belső test között (például a mosogatóban akár kezét is mos). Okely elemzésében azt állítja, hogy a külső és a belső megkülönböztetése teszi a cigányt cigánnyá, azaz ez a legfontosabb etnikai határ, amely elválasztja őket a nem cigányoktól. Ezen a külső- belső rendszeren némileg „lyukat üt” az, hogy az élelmet a cigányok főképp nem cigányoktól szerzik be, ami ezáltal fertőzötté válik. Ezért van az, hogy az angliai nomád cigányok előnyben

részesítik a konzerveket, a csomagolt élelmiszert, mert ennél legalább az esélye megvan annak, hogy nem szennyezték be a nem cigányok.

A lakókocsi belseje is a belső tér része, azaz nem lehet mochadi. Éppen ezért olyan tisztátalan tevékenységeknek, mint a születés, halál, mosás, ürítés, mosdás a lakókocsin kívül kell történnie. Ugyanezen oknál fogva nem tartható lakókocsiban semmiféle állat sem. Amikor 1986-ban a Caravan Site Act-ben meghatározták, hogy milyen legyen a szabályos cigány telep, akkor azt nem a cigányok, hanem a nem cigányok szabályos, higiénikus telep fogalmai mentén hozták létre. Nem csoda hát, hogy nem fogadták kitörő örömmel ezeket a kész telepeket a cigányok, melyekben a házak tartozéka volt a WC illetve a fürdőszoba (a külső és belső így nem különült el). Ráadásul a hivatalos telepeken a házakat szabályosan, utcák szerint rendezték el. A cigányok viszont - hívja fel arra a figyelmet Okely - nem szeretik az ilyen elrendezést. Ehelyett inkább lakókocsijaikat körbe állítják le, így képezve egy belső teret, ami például arra is alkalmas, hogy a gyerekeket szemmel tartsák. Emellett egymás állandó közelségében élnek, nincsenek tabuk egymás családjai előtt, mindenki tanúja a családok veszekedéseinek, stb.

Az állatoknak speciális szerepe van a cigányok életében. Azokat is csoportosítják aszerint, hogy tiszták vagy sem. Vannak különösen kedvelt állataik, ilyen a ló és a sün. Az előbbi a legtisztábbnak tartott állat szerintük, mert nem nyalja magát (mint például a macska, ami ezért tisztátalan állat) és közvetítő szerepet tölt be a cigány nem cigány kapcsolatokban, illetve a cigány csoporton belül is. A sün gyógyhatásáról ismert a cigányok körében, éppen ezért fogyasztásra alkalmas állat. Mivel tüskéi vannak, a külső tér el van választva általuk a sün belsejétől, a belső tértől. Emellett a sün – a cigányok elképzelései szerint - a szervezet méregtelenítésében is fontos szerepet tölt be.

A vándorlás az egyik megkülönböztető jellemvonása a cigányoknak Nagy-Britanniában.

Alapvetően három jellegzetes életmód figyelhető meg körükben.

1. Élhetnek szezonálisan vándorló életet. Ez azt jelenti, hogy télen egy helyben vannak, majd tavasszal és nyáron vándorolnak, ahogyan azt a munka megkívánja.

2. Vannak olyanok is, akik több éven keresztül egy helyen élnek, majd onnan továbbállnak, így körülbelül 10-15-ször változtatják lakóhelyüket életük során.

3. Végül vannak olyanok is, akik folyamatosan vándorolnak annak köszönhetően, hogy olyan a munkájuk, amely ezt feltételezi.

A vándorlás Kenrick és Clark (1996) szerint a cigány identitás szerves részét képezi. Ugyanakkor a mindenkori kormányok (nem utolsó sorban a választók szavazatainak megnyerése illetve a népszerűség megtartása érdekében) több intézkedést is hoztak a vándorló életmód megszüntetése érdekében. A cigányok letelepítése a 30-as években indult el a munkáspárti kormányzat idejében, annak lakásépítési programja keretében. A 60-as években vett nagy lendületet annak köszönhetően, hogy sok táborhelyet bezártak.

A hazai cigányság kulturális sajátosságairól nehéz bármi általánosan érvényes megállapítást tenni, hiszen ahány család, közösség, réteg a cigányságon belül, annyi különböző sajátosság, jellegzetesség. Mégis meg kell kísérelni, hogy a tisztán látás érdekében felvázoljuk azokat a karakterjegyeket, szokásokat, melyek többé-kevésbé érvényesek valamennyi cigány közösségben.

A kulturális jegyeket ismertető szakirodalom is igen gazdag. Az egyes kisebb cigány közösségek szokásainak bemutatása mellett (mint például Stewart írása) vannak szép számmal olyanok is, melyek átfogó képet igyekeznek nyújtani a cigányság értékrendjére, szokásaira vonatkozóan (Stewart 1997, Gyenei 1998, Szuhay 1999, Forray R. 2000). De a cigányság kultúrájának nagyon gazdag leírását adják a különböző - elsősorban cigány szerzők által írt - szépirodalmi művek is (például Lakatos Menyhért, vagy Bari Károly művei).

Ezen tanulmányok illetve leírások felhasználásával vázolom a hazai cigányság néhány jellegzetes vonását.

Stewart (1997) könyvében felveti, hogy az „*alsó és felső*” *szimbolikáját* a magyar cigányok is használják, nemcsak az angolok. Harangos egyik oláh cigány közösségben kimutatta, hogy az edények különválasztása és az alsó, és felső test elkülönítése a mai napig élő szokás egyes tradicionális cigány közösségekben. Stewart a „*mochadi*” kifejezés mögöttes tartalmának meglétét is felfedezte az általa vizsgált közösségben.

Beszámol például arról, hogy a cigányok gondosan fertőtlenítik a korábban gázszók által lakott házakat, arra való tekintettel, hogy azok „bűzlenek”. Stewart vizsgálatai nyomán azt is tudjuk, hogy számtalan tisztátalan dolog van a cigányok szemében. Ilyen például a menstruáló nő vagy ilyen eseménynek számít a születés, gyermekágy is.

A cigányok *család és gyermekszerező népnek tartják magukat* (Szuhay 1999, Forray R. - Hegedűs 1990). A gyermekek általában meleg, megengedő légkörben nőnek fel, korlátoktól mentesen, szabadságban. A gyermek a család teljes jogú tagja, nincsen olyan hagyományos értelemben vett gyerekkor, mint általában a nem cigány közösségekben, azaz a gyerek mindennek a tanúja, sőt néhány hónapos koruktól már akár a felnőttek ételéből is ehetnek. A kislányokat korán házimunkára, csecsemőgondozásra szoktatják (akár 8-9 éves koruktól). A kisfiúk is korán kiveszik részüket a felnőtt világból, hamar megtanulva a felnőtt, férfias viselkedést. Általában az egész közösség, a nagy família is részt vállal a gyermekek gondozásából. Köztudott tény az is, hogy nincsenek cigányok az idős otthonokban és a hajléktalanok körében sem gyakori a megjelenésük. Ez annak tudható be, hogy akár nélkülöznek, szűkölködnek, de nem engedik, hogy családtagjaik, rokonaik intézményekbe kerüljenek (Szuhay 1999).

Általában valamennyi hazai cigányokkal kapcsolatos írás felveti, hogy *a cigány közösségeken belül inkább az endogámia jellemző* (Diósi 2002). Ha valaki mégis a „körön” kívül házasodik, akkor vagy az egyik vagy a másik rokonsági ággal le kell számolnia. Szuhay (1999) ezen kívül arra is felhívja a figyelmet, hogy a párválasztást, házasságkötést a három csoporton belül réteg illetve osztályhovatartozások is meghatározzák. Példaként megemlíti azt, hogy egy kisvárosi romungró közösségen belül zenész cigányok nagy valószínűséggel azonos körön belül választanak házastársat maguknak. A párok általában, a mi fogalmi rendszerünk alapján, mint élettársak élnek együtt. Sokszor fiatalon választanak párt maguknak, és alapítanak családot, így hivatalosan nem is lehetne megtartani az esküvőt.

A rokonsági rendszer működtetése, a tág nagycsalád nagyon fontos szerepet játszik életükben. Általában a testvérek, unokatestvérek között működik egy erőteljes kapcsolat, kooperáció. A rokonok közötti együttműködés kiterjed a javak közös birtoklására, az osztzkodásra is (Stewart 1997).

Értékrendjüket tekintve érdemes megjegyezni, hogy jellemző rájuk egyrészt a magyar társadalomtól való elkülönülésük, másrészt az ahhoz való tartozásuk hangsúlyozása is. A utóbbit erőteljesen meghatározza a nem cigány társadalom velük kapcsolatos - sokszor negatív - hozzáállása. Ennek alapján – ezt cáfolandó – „rendes emberként” szeretnének megjelenni a nem cigányok előtt, sokszor hangsúlyozva (pl. a zenészek) azt, hogy mennyire szerves részét képezi az ő kultúrájuk a magyar kultúrának (Szuhay 1999). Sőt nemcsak a kultúrához, hanem a magyar történelemhez is hozzá tartozik ez a népcsoport. Szokásos, hogy felidézve emlegetik egyik-másik történelmi eseményt, csatát, melyben a cigányok bizonyíthatták a magyarság iránti elkötelezettséget.

A másik oldalon pedig ott van a különbségek felnagyítása, a különállás normává emelése. Ez figyelhető meg például akkor, amikor az oláh cigányok mintegy lenézően nyilatkoznak a zenészekről, mondván, hogy a muzsikások „500-600 forintos emberek”, akik eladják lelküket a magyaroknak olcsó áron. Vagy azokban az esetekben, amikor az oláh cigányok büszkék arra, hogy ők őrizték meg leginkább a tradicionális életformát, a nyelvet (ők az „igazi” cigányok) szemben a beásokkal, romungrókkal.

Természetes tehát, hogy számukra a magyarok mindig is vonatkoztatási csoportként szolgáltak. Hol azért, mert magukat is e csoport részeként azonosítják, hol pedig azért, mert ezzel a csoporttal szemben a hangsúlyt saját kultúrájuk felsőbbrendűségére helyezik. A saját csoport és a kívülálló csoportja közötti határmegvonás nemcsak a saját csoporton belüli párválasztás, házasságkötés normájával valósul meg. Ennek további eszközeként szolgál egyfajta belső értékrend, morálisan helyesnek tartott magatartás követése. Ilyen alapvető szabály a csoporton belüli szolidaritás, egymás segítése. Másrészt a csoporton belül egy sajátos értékelő rendszer működik arra vonatkozóan, hogy ki áll a hierarchia csúcsán. Általában az, aki ügyes, talpraesett, jól bánik a pénzzel, azt haszonnal forgatja. Harmadrészt a tisztasági rituálék (különösen oláh cigány körökben) is a magyaroktól való elkülönülést szolgálja. A női és férfi szerep merev elválasztása (különösen szintén az oláh cigányoknál) is ebből fakadóan működik körükben. De az ünnepeknek, családi eseményeknek (pl. születés, halál) is speciális színeze van, melyek szintén magukon viselik a cigány-magyar határmegvonást.

A *halotti szokások* különösen fontos jelentőséggel bírnak (elsősorban az oláh cigány) közösségekben (Stewart 1997, Rézműves 1992). A virrasztási szokások, a temetőbe való rendszeres kijárás, azaz a halott meglátogatása, akár sörrel, cigarettával való kínálgatása fontos esemény. Manifeszt funkciója az, hogy a halott legyen megelégedve élő családtagjainak viselkedésével, és ne háborgassa az élőket. Látszó módon azonban (mint az összes többi szokás) ahhoz járul hozzá, hogy a közösségi szolidaritás (és a többiektől való különállás) megerősödjön, fennmaradjon.

IV. 1. 1. 5. Nyelvhasználat Angliában és Magyarországon a cigányság körében

A *Nagy Britanniában élő cigányok* nem rendelkeznek olyan értelemben elkülönült nyelvvel, mint a kelet-európai cigányok. Okely (1983) is beszámolt róla, hogy a cigányok Angliában mindig is interakcióban álltak a nem cigányokkal mesterségeik folytán így elkerülhetetlen volt számukra az angol nyelv használata. Ezért lényegében az angol nyelv számít a domináns nyelvnek az angol cigányok körében is. A romany nyelv Nagy-Britanniában kétféle dialektusban fordul elő: az egyik a romnimos-nak nevezett nyelvjárás, melyet még Wales-ben beszélnek, a másik pedig az anglo-romany (Acton - Mundy 1999). Az anglo-romany nagyon kevert nyelv, lényegében néhány romany, de főképp angol szavak használatára épül, angol nyelvtani szabályoknak megfelelően.

A *cigány nyelv Magyarországon* sem egységes, nálunk is számtalan dialektusban beszélnek (Hutterer - Mészáros 1967). A három, már korábban említett hazai cigány csoporton belül a *romungrók* azok, akik nyelvileg teljesen asszimilálódtak mára. Letelepedésük után azonban egy ideig őrizték cigány nyelvüket. Általában különböző források kárpáti elnevezéssel illetik a romungrók által korábban használt dialektust. A kárpátihoz hasonló a gurvári nyelvjárás.

Az *oláh cigányok* őrizték meg eredeti nyelvüket leginkább a mai napig. Ez a nyelv sem egységes, a tradicionális foglalkozásokhoz köthetően alakultak ki a különböző dialektusok. A legtöbben közülük lovári dialektusban beszélnek. A lókereskedők beszéltek így hajdanán. Ezen kívül létezik még colári (szőnyegesek), másári (halászok),

khelderási (fémművesek), csurári (kések) illetve a drizári (ronggyűjtők) dialektusai (Hutterer - Mészáros 1967)

A cerhári dialektusban beszélők magukat oláh cigánynak tartják ugyan, de nem szokták ezt a nyelvet az oláh cigány nyelvek közé sorolni (bár szinte teljesen egyező vele).

Az úgynevezett *beás cigányok*, a román nyelv egyik ősi változatát beszélik, háromféle dialektusban. Az egyik az árgyelán, a másik muncsán, a harmadik pedig a ticsán.

Kemény István 2003-as felmérése alapján (Kemény - Janky 2003) a cigányság 23%-a beszéli a cigány nyelvet Magyarországon. Az egyes nyelvjárások sokszor nem tisztán jelentkeznek, hanem felhígulva, magyar szavakkal tarkítva, illetve magyar jövevényszavakat használva.

A cigány nyelv bizonyos dialektusai napjainkban reneszánszukat élik. Egyre népszerűbb roma értelmiségi körökben a cigány nyelv tanulása, de amióta lehet lováriból vagy beás nyelvből nyelvvizsgát tenni, nem cigányok (elsősorban egyetemista/főiskolai diákok) is tanulják.

IV. 1. 1. 6. Munka, foglalkozások, megélhetési stratégiák a cigányság körében a két országban

Az *angliai cigányok* életében a *karrier más értelmet nyer*, mint a többségi társadalomban. A munka kizárólag azért fontos, mert ennek segítségével lehet boldogulni, fennmaradni (Kenrick - Clark 2001). Az angliai cigányság számára nagyon lényeges, hogy munkájuk során gazdaságilag függetlenek tudjanak maradni a nem cigányoktól. Általában családi egységekben dolgoznak, nem szeretnek nem cigányokat alkalmazni, vagy ők maguk sem szeretnek nem cigányok alkalmazottaivá válni. Függetlenek és egyben mobilak, flexibilisek, rigorózus időbeosztás nélkül. Életvitelüket úgy alakítják, hogy bármikor képesek legyenek a megváltozott körülményekhez adaptálódni (Kenrick - Bakewell 1990). Általában nem egyetlen foglalkozást űznek, hanem többféle tevékenységgel próbálnak egyszerre boldogulni, mint például fémgyűjtés, gyümölcs és zöldségszedégetés, idénymunkák, stb. Többen dolgoznak a szórakoztatóiparban, illetve foglalkoznak időnként nem legális

tevékenységekkel. A tehetősebbek iparosok lesznek, faiskolákat nyithatnak, vagy fémkereskedők lehetnek. Ha nincsen mód az állandó vándorlással újabb munka után nézni (köszönhetően a tranzit site-ok hiányának), akkor esetenként kénytelenek állandó munkákat vállalni. Ha megtehetik, kedvelik az idénymunkákat. Ennek keretében, ha van munka maradnak, ha nincs, továbbállnak. Télen gyakran táboroznak egy helyen, hogy tavasszal aztán útra kelhessenek munka alkalmakat keresve. A nyár a vásároké, sok esetben a lóvásároké.

A hazai cigányságnak a XV. századtól kezdődően egészen a két világháború közötti időszakig megbecsült helye volt a társadalomban, a szónak legalábbis abban az értelmében, hogy számos olyan foglalkozást űztek (fémműves, teknővájó, szőnyegkészítő, lókereskedő, muzsikos, stb.) melyekre nagy szükség volt az akkori Magyarországon.

A cigányság tragikus sorsát, megélhetési nehézségeit sokan a modernizációval, a gyáripar megjelenésével és elterjedésével magyarázzák (Krémer 1995). Ettől az időtől kezdődően nem, illetve csak korlátozott mértékben voltak hasznosíthatóak azok az ismeretek és termékek, melyeket ez a népcsoport tudott piacra vinni. A második világháború utáni földosztásból is kimaradtak a cigányok (általában azért, mert nem is éltek a földigénylés lehetőségével, mivel nem értettek a földműveléshez, másrészt azok sem kaptak, akik igényeltek, hiszen kevés földterület volt). Az 50-es évektől kezdődően egészen a 80-as évek közepéig, végéig a szocialista nagyipar kialakulásával, a teljes foglalkoztatás, mint politikai ideológia hangsúlyozásával lényegében megvalósult a cigányok teljes foglalkoztatása.

Kemény István 1971-es felmérése alapján (Kemény 1974) tudjuk, hogy összességében a cigány férfi népesség 85,2, míg a teljes férfi népesség 87,7%-a volt aktív kereső. A cigány és nem cigány nők között nagyobb különbségek voltak a 70-es években is. A munkaképes korú (15-54) cigány nők 30%-a volt aktív kereső, szemben a teljes női népességben, ahol ez az arány 64%-os volt (ez részben iskolázottsági, részben termékenységbeli különbségekkel magyarázható). Az ipar mellett a mezőgazdasági napszám, illetve az idénymunkák jelentettek a cigány háztartások számára fontos kiegészítő jövedelmet (különösen a beás és oláh cigány családokban).

Bár a rendszerváltás rovására szokták írni, de már a 80-as évek második felétől kezdődően romlani kezdtek a foglalkoztatási mutatók.

Az 1993/94-es második cigányvizsgálat adatai azt mutatták, hogy munkaképes korú cigány férfi népességnek már csak 30,8%-a, míg a teljes férfi népesség 63,4%-a volt foglalkoztatva. Ez az arány a cigány nők esetén 17,5%, míg a teljes női népességben 63,1% volt.

1998-99-ben növekedett a foglalkoztatottak száma valamelyest, de azt sajnos nem tudjuk, hogy ez hogyan érintette a cigányságot. Az biztosra vehető, hogy a fekete és szürke gazdaságban nagy arányban dolgoznak romák. Ezek egy része régiségkereskedéssel (elsősorban az oláh cigányok), autó, színesfém kereskedéssel, ruha, ingatlan kereskedéssel foglalkoznak.

Másik részük – a kevésbé tehetősek – az építőiparban, illetve mezőgazdaságban találnak alkalmi munkákat (Gyenei 1995b).

A mezőgazdasági tevékenység kapcsán Kemény (2002) utal arra, hogy elsősorban a muzsikusként foglalkoznak árutermelő termelés formájában növénytermesztéssel illetve apróállat tenyésztéssel. Háztáji termeléssel a cigány háztartásoknak több mint a fele.

Szociológiai kutatások azt mutatják, hogy a cigányok számára fontos az üzleti életben is a szabadság, függetlenség, a mobilitás (Kemény 2002, Kertesi 1995). A hosszútávú tervezés helyett rövidtávra gondolkodnak, szeretnek készpénzzel gazdálkodni, gyors pénzforgalmat lebonyolítani. Az ügyesség, leleményesség nagy szerepet játszik az életükben (Stewart 1997). Az ügyes, feltörekvő vállalkozók igen jó kapcsolati tőkével rendelkeznek mind cigány, mind nem cigány körökben. Ez a kapcsolati tőke nagymértékben megkönnyíti az üzleti életben való sikerességüket.

Szuhay Péter (1999) az olyan foglalkozásokat gyűjti össze a cigányság körében, amelyek „statisztikailag nehezen mérhetők”. Bár nem általános, hogy ezeket a cigányok főfoglalkozásként űzzék, sok esetben mégis az ilyen tevékenységek mind a mai napig mint megélhetési stratégiák működnek a romák körében (Loss 1988). Ezek között tartja számon a gyűjtögetést, a böngészést-mezgerelést, a szedd magad akciókban való részvételt, a különböző alkalmi és bér munkákat (mint például kapálás, betakarítás, behordás stb.), a különféle szolgáltatásokat (zenélés, festés), a háztáji mezőgazdasági termelést, a kereskedelmi tevékenységet (dohány, ruha egyebek) a banktevékenységet

(uzsorakamatos kölcsönadás) nem cigány rászorulóknak családba fogadását és különböző közvetítői tevékenységeket (üzleti tranzakciók lebonyolításában való közreműködés).

IV. 1. 1. 7. Egészségi állapotuk Angliában és Magyarországon

Egészségi állapotuk mindkét országban a többségi társadalomhoz képest kedvezőtlen.

Angliában 1986-ban készült egy felmérés a témával kapcsolatosan (idézi Kenrick és Clark). Ennek alapján kiderült, hogy *a cigányok átlagéletkora 48 év*, a cigány férfiak 10 évvel, a nők 12 évvel korábban halnak meg, mint a nem cigány férfiak illetve nők. *A csecsemőkori halálozás aránya* a nem cigány csecsemőkhöz képest négyszer magasabb. Ennek oka többek között az, hogy a site-ok nem minden esetben vannak megfelelően ellátottak (pl. infrastruktúrával, vízzel, stb.) sokszor szeméttelp, vagy forgalmas utak mellett épülnek, illetve a lakcímek bizonytalansága miatt a cigányok egészségügyi nyilvántartása sem megoldott. A háziorvosok egyes esetekben nem látják el a nomád cigányokat, pedig az egy rendelet értelmében kötelező lenne (a sürgősségi ellátás kötelező). Az egészségügyi felügyelők sokat segíthetnek abban, hogy a cigány gyerekek megfelelő egészségügyi ellátásban részesüljenek.

A hazai cigányság egészségi állapotáról nehéz általánosítóan írni, hiszen még nem született országos felmérés ebben a témában. Több olyan felmérés is készült azonban, amely egy adott térségben élő romák egészségi állapotára, táplálkozási szokásaira és orvoshoz fordulásuk motivációira hívja fel a figyelmet (például Gyukits 2000). Emellett vizsgálati téma még a terhes cigány anyák és az egészségügy kapcsolata (Neményi 1998).

A csecsemőhalandóság magas arányát több kutatás is megerősítette (Kemény 1997, Kállay és társai 2002). A romák körében 1990-ben 30%-kal volt magasabb ez az adat, mint a nem romáknál. Ennek okai között szerepelhet a terhesség alatti dohányzás, a nem megfelelő táplálkozás (és az ebből eredő átlagosnál kisebb testsúly a roma szülő nők esetén) és az életkörülmények.

A magas csecsemőhalandóság mellett a romák *születéskor várható átlagos élettartama is kedvezőtlenebb* (10-12 évvel alacsonyabb egy Pest megyei vizsgálat alapján) mint a nem cigányoké.

Kemény István 1993/94-es vizsgálatában kimutatta, hogy *a gyerekszám a romák körében magasabb, mint a nem romáknál*. A 15 évesnél fiatalabb gyerekek aránya körülbelül kétszer akkora a roma populációban, mint a nem roma populáción belül. Az idősek (59 éven felüliek) aránya a kilencvenes évek közepén a roma népességben 4,5%, a teljes népességben 19% volt.

2003-as felmérésében Kemény ugyanakkor megjegyezte (Kemény – Janky 2003), hogy a cigányok gyermekvállalási hajlandósága a rendszerváltás óta csökken. Az első születések átlagéletkora a cigány nők körében nőtt, ezzel párhuzamosan csökkent a fiatal korban (15-19 évesen) szült gyermekek aránya.

A romák egészségi állapotának vizsgálatakor az a kérdés is nagytó alá kerül, hogy *milyen az egészségügy iránti bizalmuk*, milyen gyakorisággal keresik fel az orvosokat.

Általánosan elmondható, hogy a cigányság csak végszükség esetén fordul orvoshoz.¹⁷ Gyukits György mutatta ki (2000), hogy a cigányok két esetben, elviselhetetlen fájdalom illetve magas láz esetén keresik fel az orvost. Gyukits azt is felveti, hogy a kisebb településeken a romák a háziorvossal jó kapcsolatot tudnak kialakítani, viszont gyakori konfliktusba keverednek a kórházakban. Ez utóbbit más kutatások is megerősítették (például Neményi 1998).

Zádori Zsolt (2002) felveti, hogy a cigányok számára gondot okoz a hálapénz kifizetése, a gyógyszerek megvásárlása. Emiatt (is) érzékelhető az öngyógyítás mint kezelési mód terjedése a romák körében.

IV. 1. 1. 8. Oktatási helyzetük a két országban

Angliában az oktatás területén 1908-ban történt változás, amikor is megszületett a Gyermekvédelmi Törvény (Children's Act). A Törvény értelmében a nomád életformát

¹⁷ Bár erre vonatkozóan hiteles adatok nem állnak rendelkezésre, feltételezhetjük, hogy gyerekeik megbetegedése esetén azonban már kisebb problémák felmerülésekor is felkeresik az orvosokat.

élő szülők gyerekei számára is kötelező az alapfokú oktatásban való részvétel, azzal az engedménnyel, hogy a kötelező 380 fél napos keret helyett 200-at kell teljesíteniük.

1926-ban nyitotta meg kapuit az első kifejezetten Gypsy/Travellers gyerekek számára alapított állami iskola Surrey-ben. 1967 nyarán pedig megszületett az első önkéntes kezdeményezés arra vonatkozóan, hogy a Gypsy/Travellers gyerekek is tanulhassanak: a Gypsy Council egy lakókocsiban nyári iskola előkészítőt hozott létre.

1968-ban jött létre a Országos Cigány Oktatásügyi Bizottság (National Gypsy Education Council), amely a Romák és Más Vándorlók Oktatásának Érdekében Létrehozott Tanácsadó Bizottság (Advisory Council for the Education of Romanies and other Travellers) nevű szervezettel karöltve folyamatosan nyomást gyakorolt a kormányra a Gypsy/Travellers gyerekek oktatáshoz való jobb hozzáféréseinek érdekében.

A 70-es években számos kezdeményezés indult arra vonatkozóan, hogy a Gypsy/Travellers gyerekek minél hatékonyabban hozzá férhessenek az oktatáshoz (Waterson 1999). Ilyen kezdeményezés volt például a 70-es évek elején a „No-Area-Pool”, mely szerint azok a helyi oktatásügyi hatóságok, akik Gypsy/Travellers gyerekeket fogadnak be iskoláikba, 75%-os költségtérítést kapnak az ilyen gyerekek után. A rendelkezés arra való hivatkozással született, hogy a Gypsy/Travellers családok életformájuk miatt egyik hatóság területi hatálya alá sem esnek. Nem minden helyi hatóság vette ezt a rendelkezést azonban figyelembe. Néhány viszont hajlandó volt arra, hogy komolyan vegye a Gypsy/Travellers gyerekek oktatását. Több tanárt alkalmaztak, speciális gyermekjóléti felelősöket foglalkoztattak. Ezekben az években főleg szegregáltan oktatták a Gypsy/Travellers gyerekeket, kifejezetten az ő számukra létrehozott „iskolákban.”¹⁸ A szegregáció nem állt meg ezen a ponton. Sokszor alkalmazták az állami (nem cigány gyerekek számára létrehozott) iskolák azt a gyakorlatot, hogy a Gypsy/Travellers gyerekeknek külön tantermekben, külön osztályokban tartottak oktatást. 1973-tól 1987-ig az Oktatásügyi és Tudományos Hivatal szervezett rövid kurzusokat azon tanárok számára, akik nagy eséllyel kapcsolatba kerülhettek munkájuk során cigány gyerekekkel.

A Gypsy/Travellers gyerekek a 80-as években is szinte teljességgel kiszorultak az oktatásból. Az Oktatásügyi és Tudományos Hivatal kiadott egy körlevelet (1/81-es

¹⁸ Ezek az iskolák sokszor nem nevezethetők iskoláknak a szó eredeti értelmében, hiszen gyakran táborhelyeken szerveződtek meg, egy lakókocsiban, nem megfelelő körülmények között.

számmal), mely deklarálta a következőket: minden gyereknek, beleértve a Gypsy/Travellers gyerekeket is, joga van az alapfokú oktatásban részt vennie függetlenül attól, hogy ideiglenesen vagy állandó jelleggel tartózkodik-e egy adott településen. Az 1980-as Oktatásügyi Törvényhez pedig csatoltak egy újabb passzust annak érdekében, hogy még az illegális táborhelyen tartózkodó családok gyerekeit se lehessen az oktatásból kihagyni (arra való hivatkozással, hogy nem hivatalosan tartózkodnak egy adott táborhelyen). 1983-ban - ugyancsak a Hivatal - kiadott egy elemzést. Ebben megállapították, hogy a Gypsy/Travellers gyerekeknek csupán kis százaléka jár iskolába és hogy oktatásuk biztosításában nagyon jelentős területi különbségek vannak.

1985-ben született meg a *Swann jelentés (Swann Report)* az etnikai kisebbségek oktatási helyzetével kapcsolatosan. A jelentés arról számolt be, hogy a Gypsy/Travellers gyerekek helyzete a legelszomorítóbb az iskolai rendszerhez való hozzáférést tekintve. A jelentés elismerte, hogy sokszor ennek háttérében a csoporttal kapcsolatos előítéletek állnak.

1988-ban az oktatási reformnak köszönhetően megszűnt a „No-Area-Pool”. Az új rendelkezések szellemében nem utólag, hanem három évre előre kellett a helyi oktatásügyi hatóságoknak jelezni, hogy milyen speciális kiadásaik származnak a Travellers és egyéb állandó lakhellyel nem rendelkező gyerekek oktatásából kifolyólag (annak érdekében, hogy a várható költségek 75%-át megtérítse az állam).

Egyes kimutatások szerint (Waterson 1999) 1994-re az angol helyi oktatásügyi hatóságok 83%-a kihasználta ezt az új finanszírozási lehetőséget.

1996-ban készült el a Travellers gyerekek oktatásáról szóló jelentés (The Education of Traveller Children, OFSTED 1996). A jelentés háttereként szolgáló felmérés során azt a konklúziót vonták le, hogy azokon a településeken tapasztalható magasabb iskolai részvétel, melyeken jó a kapcsolat a helyi közösség és a Travellers csoport között. Az is megállapítást nyert, hogy az előítéletek burkolt vagy nyílt formában nemcsak a többség, de a kisebbség részéről is jelen vannak az iskola felé.

A Gypsy/Travellers szülők sokszor tartanak az iskolától, mert ott káros hatások érhetik a gyerekeket (pl. kábítószer és egyébek). Kenrick és Clark (1996) is beszámol erről a jelenségről: „A legtöbb Gypsy/Travellers szülő örömmel üdvözli azt, hogy gyerekeik általános iskolába járhatnak. Legalábbis elméleti szinten. A gyakorlatban

ugyanis ez máshogy működik. Ha gyerekeik elérik a serdülőkort, az iskola elveszíti számukra a relevanciáját, a valódi élethez (a fiatal felnőttek közösségen belüli szerepéhez illetve a kenyérkereséshez) innentől kezdve nem sok köze lesz. A szülők attitűdje is változásokon megy át. ...Néhány szülő amiatt aggódik, hogy gyermeke megismerkedik majd a drogok használatával, illetve ideje korán a szexszel. Ezért hát arra bíztatják lányaikat, hogy inkább maradjanak otthon, vagy fiaikat, hogy tartsanak inkább az idősebb cigány férfiakkal és ízleljék meg a munkát, mintsem, hogy iskolapadban töltsék az idejüket” (Kenrick és Clark 1996: 170).

1996-ban az Oktatásügyi Törvény 488-as részébe iktatták az előzőekben ismertetett központi költségvetésből igényelhető támogatást a Gypsy/Travellers gyerekek után. A finanszírozás tette lehetővé, hogy több tanárt alkalmazzanak, illetve asszisztenseket és úgynevezett jóléti előadókat (welfare officer). A speciális juttatás nem vehető fel azon gyerek után, akik kettő vagy annál több éve már letelepedett életformát folytató családban él.

1997-ben egy újabb rendelet segítségével lehetővé tették, hogy a Gypsy/Travellers gyerekek több iskolában is regisztrálva lehessenek annak érdekében, hogy vándorlásuk során oktatásuk ne ütközzön akadályokba (azaz regisztrálva voltak egy úgynevezett bázis iskolában, azon a településen, ahol a család általában tartózkodott, és ezen túlmenően még több helyen is felvették őket, ha a vándorló életmód ezt megkívánta).

A legutóbbi évek fejleményeit az egyes oktatással foglalkozó szerzők (Acton 1997, Waterson 1996) általában pozitívan értékelik. Ilyen fejlemények például az önkéntes szervezetek alakulása, amelyek hozzájárulnak a cigány gyerekek oktatásának hatékonyabbá tételéhez. Másik pozitívum az, hogy számos tanár lett tagja a Traveller-eket tanító Tanárok Országos Szervezetének (National Association of Teachers of Travellers, NATT). Egy 2000-es adat (Kenrick-Clark 2000) azt mutatja, hogy körülbelül 17 ezer Travellers gyerek kap oktatásához támogatást az úgynevezett Traveller Gyerekek Oktatását Szolgáló Szervezetek -től (Traveller Education Service) Anglia szerte. A legtöbb helyen már nem szegregált, hanem integrált oktatást valósítanak meg. Pozitívként könyvelik el azt is, hogy Nagy-Britannia szerte arra törekszenek, hogy a helyi oktatásügyi hatóságok összehangolják tevékenységüket és minél inkább számon lehessen kérni a nem megfelelő eljárásmodot.

Egy 1996-ban készült jelentés (OFSTED 1996 the Education of Travelling Children OFSTED, London) beszámol arról is, hogy bár a 11-13 éves gyerekeknek még 15-20%-a van regisztrálva valamelyik iskolában, a 14-16 éveseknek már csupán 5% (lényegében tehát a hazai rendszerben gondolkodva: *az általános iskola alsó tagozatába még a Gypsy/Travellers gyerekek 80%-a, felső tagozatba csak 15-20%-a, míg középiskolába már csak 5%-uk jár Angliában*). Emellett számtalan esetben találkozhatunk diszkriminációval és előítéletes viselkedéssel a Gypsy/Travellers gyerekekkel szemben a mai időkben is Anglia szerte (esetleírások lásd Kenrick - Clark, 1996).

A magyarországi cigány gyerekek oktatásban való részvételét, továbbtanulási esélyeit, a családok iskolarendszerhez való viszonyát számos kutatás, tanulmány elemzi.

Ilyenek például a Forray R. Katalin- Hegedős T. András által végzett kutatások a család-iskola kapcsolatáról, a cigánygyerekek iskolai motivációjáról (1990 illetve 1998). Ezek közé sorolható Kézdi Gábor (1999) elemzése illetve Kertesi Gábor tanulmánya (1995). Mindkét tanulmány olyan kérdéseket feszeget, mint a cigány gyerekek továbbtanulási esélyei, lemorzsolódásuk és ennek okai. Kemény István két országos vizsgálata alapján is vannak adataink a cigány populáció iskolázottságára vonatkozóan. Az Oktatáskutató Intézet nemrégiben készített vizsgálata (Havas 2002) is segítséget adhat a téma tanulmányozásához. A hazai kutatások sorában meg kell említeni Réger Zita nyelvészociológiai elemzéseit, melyek Bourdieu és Bernstein elméleteit alapul véve azt vizsgálják, hogy mennyiben éri hátrány a cigány gyerekeket az iskolában nyelvhasználatuk (illetve a tanárnők nyelvhasználata) miatt. Ha az oktatásukról esik szó, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat az kutatásokat, melyek azt mutatták ki, hogy a cigány gyerekek nagy eséllyel kerülnek kisegítő iskolákba (például Loss 2000).

A cigányság iskoláztatásában jelentős lépésnek lehet tekinteni a már említett 1961-es párthatározatot, mely célul tűzte ki a cigány gyerekek beiskolázásának illetve rendszeres iskolába járásának megvalósulását. Ennek hatására rohamosan nőtt a gyerekek általános iskolába járásának gyakorisága. Ennek ellenére a 70-es évek adatai azt mutatták, hogy a 20-24 cigány fiataloknak csak körülbelül egynegyede (26-27%-a) rendelkezett 8 osztályos iskolai végzettséggel. A 14 éven felüliek 39%-a viszont

analfabéta volt. Havas (2002) arról is beszámol, hogy a 60-as években már elkezdődtek a cigányság iskolai elkülönítését szorgalmazó törekvések. Sok helyen (a tanárok és nem roma szülők ellenállása miatt) külön épületben, vagy külön tantermekben jöttek létre cigány osztályok. *A 60-as évek hozta magával azt a gyakorlatot is, hogy sok cigány gyereket helyeztek át kiségitő iskolákba illetve osztályokba.* A 70-es évek közepére ennek hatására a cigány gyerekeknek már 12%-a járt ilyen osztályokba, vagy kiségitő iskolába. A 80-as évek közepére ez az arány jelentősen megnőtt, a roma tanulók 17,5%- vett részt „speciális” oktatásban. Ezekben az években a cigány gyerekeknek csak fele járt óvodába (a nem cigányoknak majdnem 90%-a). Ez azért volt szomorú, mert az óvoda nagymértékben alkalmas lett volna a roma gyerekek iskolai felkészítésére, hátrányaik csökkentésére.

A második országos cigányvizsgálat 1993/94-ben a következő eredményekre vezetett: *Az akkori 20-24 évesek körülbelül 77%-a elvégezte az általános iskolát.* Ezek közül 60%-nak ez volt a legmagasabb iskolai végzettsége, míg 15%-uk szakmunkásképző illetve szakiskolai végzettséggel és 1,5%-uk érettségivel rendelkezett. A roma populáción belül összességében a 90-es évek közepén 0,2% volt azoknak az aránya, akik felsőfokú, 1,5% volt azoknak az aránya, akik középfokú végzettséggel rendelkeztek. A szakmunkás vagy szakiskolai végzettséggel rendelkezők aránya 10,4% volt, a csak 8 osztállyal mint legmagasabb iskolai végzettséggel rendelkezők aránya 45,5%, az 1-7 osztállyal rendelkezők aránya 33% volt. Az iskolai végzettséggel egyáltalán nem rendelkezők aránya 9,4%. Kemény arra is felhívta a figyelmet, hogy a roma és nem roma gyerekek közötti esélyegyenlőtlenségek még inkább növekedtek a 90-es évekre.

Az Oktatáskutató Intézet végzett 1999/2000-ben egy kutatást (Havas 2002) a cigány gyerekek iskolai szegregációjával kapcsolatban. Ennek egyik megállapítása az volt, hogy a cigány gyerekek szüleinek körében egyre inkább elfogadott (sőt gyermekeikkel szembeni követelményként fogalmazódik meg), hogy gyermekük legalább az érettségiig eljusson. A vizsgálatba 192 általános iskolát vontak be. Adataik alapján 1997-ben a cigány gyerekek 13%-át, 1999-ben 19%-át vették fel középiskolába vagy gimnáziumba.

A felsőoktatásban tanulók számáról nem áll rendelkezésre pontos adat. Az ösztöndíjak nyilvántartásai alapján elmondható, hogy évente 4-500 gyerek részesül

egyetemi, főiskolai ösztöndíjban, ennél tehát valószínűsíthetően kicsivel többen vannak. (Havas 2002).

A tehetséges, de szegény cigány diákok (főképp a középiskolások, egyetemisták, főiskolások) számára több ösztöndíj is létesült. Ezek egy részét az illetékes önkormányzatok biztosítják, továbbtanulási támogatás formájában. A Soros Alapítvány támogatása mellett a Roma Polgárjogi Alapítvány is működtet egy támogató hálózatot, a Romaversitast. Emellett működik a Gandhi Gimnázium, amely cigány nemzetiségi gimnázium, és egyéb alapítványi iskolák, tanodák roma gyerekek számára.

A vizsgálatok alapján elmondható, hogy egyre növekszik a roma népességén belül (is) az iskolázottság. Elsősorban a cigányság középrétegének az értékrendjében szerepel gyermekeik minél magasabb szintű iskoláztatása. Növekszik a roma népességén belül is a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya (bár még mindig messze elmarad a nem roma népességén belüli arányszámtól). Problémát okoz az, hogy a mindenkori kormány az oktatási rendszert és ezen belül a cigány gyerekek oktatását saját ideológiája mentén képzei el. Így állandóan változik az, hogy éppen az integráció, avagy a szegregáció, mint ideológia érvényesül-e. Jelenleg az integráció élvez támogatást az oktatáspolitikában. Emögött az a nézet áll, hogy a cigány és nem cigány gyerekek együttes tanulása sokkal eredményesebb, növeli az egymással szembeni toleranciát, javítja egymás kultúrájának megismerését.

A szegregáció versus integráció kérdéskörének taglalásánál elgondolkodtató az, amit ennek kapcsán Diósi Ágnes fogalmazott meg: "A nemzetiségi oktatás igénye egyetlen magyarországi nemzetiség esetén sem ütközik elvi és gyakorlati akadályba. Egyetlen kivétel a cigányság ilyen irányú igénye. Egyik nemzetiség iskolája kapcsán sem merül fel olyan gondolat, hogy az „szegregáció”, „gettósodás” lenne. Csak a cigányság esetében" (Diósi 2002: p. 86). Írta ezt a Gandhi Gimnázium illetve egyéb olyan törekvések mellett állást foglalva, amelyek színvonalas körülmények között kifejezetten a cigány diákok számára jönnek létre.

Jelenleg tehát nincsen egységes szemlélet az integrált/szegregált oktatás kérdésében. Bár az oktatáspolitikai szintjén a mostani kormány a roma és nem roma gyerekek integratív oktatását tűzte zászlajára, az egyes felzárkóztató illetve tehetségkutató programok a szegregált oktatás talaján jönnek létre.

IV. 1. 1. 9. Az angliai és hazai cigányság érdekképviselése

Nagy-Britannia szerte körülbelül 20 olyan szervezet van (országos illetve helyi), amely a cigányságot képviseli, vagy segíti. Ezen szervezetek csoportosítása fő tevékenységük mentén azért nehéz, mert általában nincs egyetlen profiljuk, hanem egymással párhuzamosan több tevékenységet végeznek. A szervezetek között vannak olyanok, amelyek a cigányság oktatásáért jöttek létre. Mások kifejezetten a cigányok országos képviseletét látja el. Ezen belül esélyegyenlőségükért, több táborhelyért, a társadalmi előítéletek csökkentésért küzdenek. Ezek közül az egyik legjelentősebb a Cigány Tanács az Oktatásért, Kultúráért, Jólétért és Polgárjogokért nevű szervezet (Gypsy Council for Education, Culture, Welfare and Civil Rights). A szervezet 1966-ban alakult Cigány Tanács (Gypsy Council) néven. Eredetileg azzal a céllal, hogy több táborhelyért illetve a cigányság jogaiért harcoljon az oktatás, a munkavállalás és a lakhatás területén. A szervezetnek cigány és nem cigány tagjai egyaránt vannak.

Két-három olyan szervezet is van, amelyek a cigányok megfelelő egészségügyi ellátásáért küzdenek. Ezeken kívül vannak olyanok, amelyeket speciális társadalmi csoportok hoztak létre, például a Cigány Nők Országos Szervezete (National Association of Gypsy Women) vagy a Cigány Értelmiségiek Nemzetközi Szervezete (International Association of Gypsies in Professional Occupation).

Személyes tapasztalataim azt mutatják, hogy ezen szervezetek egy része alacsony részvétellel működik, sok esetben az alapítón és családtagjaikon kívül mások tagként nem szerepelnek benne. Találkoztam több olyan esettel, hogy a szervezet vezetője analfabéta cigány származású ember volt, nem cigány segítővel az oldalán (tanácsadói, titkári szerepben).

Magyarországon a cigány érdekképviselési szervezetek alapításának első dátuma 1957 (a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége alakult meg ekkor, melyet korábban már bemutattam).

1988-ban jött létre a *Gettóellenes Bizottság*, amely azzal a céllal alakult (sikeresen), hogy Miskolcon megakadályozza a romák egy - a városon kívüli - telepre való kiköltöztetését a belvárosból. A bizottság működésének hatására az eredeti kitelepítési tervet elvetették. Az első polgárjogi mozgalom tehát sikerrel járt.

1989-ben alakult meg a Phralipe nevű cigány szervezet, amely a romák egyenlő esélyeiért vette fel a harcot. A szervezet vezetőségi tagjai között roma értelmiségiek mellett nem romák is megjelentek. A szervezet két tagja a parlamentbe is bekerült az SZDSZ és a Phralipe közötti megállapodás eredményeképpen. 1990-ben alakult meg a Roma Parlament, azzal a céllal, hogy a különféle roma szervezeteket egy közös platform alá tömörítse. A Roma Parlament mint szervezet alkalmas lett volna arra, hogy a cigányság érdekében tevékenykedő szervezetek ne egymás ellen, hanem közös összefogással tevékenykedjenek. A szervezet azonban nem érte el a célját.

1993-ban szerveződött meg a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda, melynek azóta is az a célja, hogy diszkriminációs ügyekben eljárjon.

1995-ben jött létre a Roma Polgárjogi Alapítvány, amely demonstrációkat szervez, jogi ügyeket képvisel. Az Alapítvány keretein belül működik a Romaversitas program, amely egyetemen, főiskolákon tanuló roma diákokat támogat.

A politikai szervezetek sorában kiemelten kell megemlíteni *az Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzatot* (melyről az 1993-as Kisebbségi törvény kapcsán már írtam).

A 2002-es katalógus szerint 7 olyan szervezet van, mely kifejezetten a romák érdekképviselését látja el diszkriminációs ügyekben. Ezek közül jelentős a már említett Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda, de a Roma Parlament és a Roma Polgárjogi Alapítvány is működtet jogvédő irodákat.

A dolgozat következő részében bemutatom a vizsgálat mintájába került magyarországi és angliai interjúalanyokat.

IV. 1. 2. Az angliai és a magyarországi minta¹⁹

IV. 1. 2. 1. Az angliai interjúalanyok bemutatása

Az adatgyűjtés Anglia egész területére kiterjedt, hiszen a cigányság alacsony létszáma miatt lehetetlen lett volna leszűkíteni a vizsgálat mintavételét egy-két országrészre²⁰. Az angliai alminta nagysága 22 fő.

Az alanyok életkora 21 évestől 77 évesig terjed. Nemüket tekintve kétharmaduk férfi, egyharmaduk nő.

Az interjúalanyok egyik része diplomával rendelkezik és értelmiségi szakmában dolgozik (művész, újságíró, tanár, stb.). Ez a 22 alanyból 10 főt jelent. Másik részük (10) pedig valamilyen cigány érdekképviselői szervezet vezetője, illetve aktivistája. Ezek közül az emberek közül 4 analfabéta, a többiek (6) középfokú végzettséggel rendelkeznek. 2 interjúalany egyetemi hallgatói státuszban volt a kérdés idején.

Megközelítőleg fele arányban vannak azok (10), akik maguk is etnikailag vegyes származási családból valók (amely jelenség abba az irányba mutat, hogy az interjúalanyok fele maritális asszimilációt tekintve érintett szülei révén). A 22 alanyból 15 maga is vegyes házasságban él, amely szintén mutatója az előbb említett maritális asszimilációnak.

Az interjúalanyok közül 9 élt cigányok számára kialakított „site”-on gyermekkorában és folytatott vándorló életformát. Jelenleg 5 interjúalany él site-on, de egyikük sem folytat vándorló életvitelt. A többiek (17) zömében sorházban, nem cigányokkal körülvéve laknak.

Az interjúalanyok mindegyike tud néhány szót Romani English nyelven, de közülük csak 7 tud kommunikálni ezen a nyelven.

¹⁹ Az angliai és hazai interjúalanyok listáját és az egyes interjúalanyok részletes jellemzését a Melléklet tartalmazza (a dolgozat VII. 3.-as pontja).

²⁰ Angliában az úgynevezett New Age Traveller-eket nem vontam bele a vizsgálatba, mivel kutatásom során etnikai alapon tekintettem a cigányságot. Ennek a közösségnek etnikai alapon való szemlélete azt feltételezi, hogy ezen közösséghez tartozó emberek sajátos történelemmel, kultúrával és hagyomány útján terjedő irodalommal rendelkeznek. A nomád életformát így nem tartottam elegendőnek a csoporttagság szempontjából, emiatt a New Age Traveller-ek elemzése a jelenlegi kutatásnak nem volt célja.

Az interjúalanyok az English Gypsy vagy más néven Romani chals (esetenként ezt Romany Chals-ként is írják) csoportba tartozónak, ketten közülük Scottish Travellers csoportba tartozónak vallották magukat.

IV. 1. 2. 2. A magyarországi interjúalanyok bemutatása

A hazai adatgyűjtés két fő területet érintett, Budapestet és Miskolcot és környékét.

A magyarországi al minta 25 főt foglal magában. Az alanyok közül 10 Miskolcon illetve környékén él, a többiek Budapesten és környékén. Életkoruk 22 évestől 77 évesig terjed. Nemüket tekintve 14 férfivel és 11 nővel készítettem interjút (valamivel magasabb arányt képviselnek a nők, mint az angol al mintában).

Az interjúalanyok közül 8 cigányüggyel foglalkozó aktivista/politikus illetve köztisztviselő. Másik részük egyéb értelmiségi szakmában dolgozik (14 fő). 3 egyetemen tanult a kutatás időpontjában.

Az interjúalanyok közül 20 egyetemi/főiskolai diplomával rendelkezik.

Az alanyok közül 10 romungró szülőktől, 5 oláh cigány szülőktől, 2 beás cigány szülőktől származik. 6 etnikailag heterogén (cigány/nem cigány) családból jött. Ketten oláh cigány/romungró szülőktől származnak.

Lényegében tehát az interjúalanyok kétharmada cigány, egyharmaduk cigány/magyar ősskel bír. A cigány/cigány származási család aránya magasabb a magyar, mint az angol mintában.

Gyermekekorában 12 interjúalany lakott cigány környezetben (ez nagyjából hasonló arányt képvisel, mint az angol al mintában) közülük 4 interjúalany cigánytelepen. 11 interjúalany lakott túlnyomórészt nem cigány környezetben. Ketten egészen fiatal felnőttkorukig állami gondozásban éltek. Jelenleg az interjúalanyok nagy része főképp nem cigányok által lakott környezetben él (17), csakúgy, mint a kutatás angol alanyai. 1 interjúalany él zömében cigányok által lakott területen, 7-en pedig etnikailag vegyes (cigány/nem cigány) környezetben.

Az interjúalanyok háromnegyede etnikailag vegyes (cigány/nem cigány) házasságban, illetve párkapcsolatban él (17), hasonlóan az angol interjúalanyokhoz. Egynegyedük cigány származású házastárssal, élettárssal él.

Az alanyok közül 9-en tudnak valamilyen cigány nyelvjárásban beszélni, ezek közül 5-en gyermekkorukban sajátították el a nyelvet.

A következő négy részben megvizsgálom az egyes kutatási kérdéseket és a hozzájuk kapcsolódó hipotéziseket. Az egyes részek felépítésénél azt az elvet követem, hogy először utalok azokra a hipotézisekre, melyek az adott kutatási kérdéshez kapcsolódnak, majd következik a kutatási probléma elemzése a magyar illetve az angol almintán. Az egyes részek végén pedig még egyszer összegzem a témához kapcsolódó hipotéziseket és azok relevanciáját.

IV. 2. A cigány mivolt vizsgálata

Ebben a részben azt vizsgálom meg, hogy az interjúalanyok szerint vajon *milyen a cigány kultúra, mi teszi a cigányt cigánnyá, ki a cigány.*

Feltételezhetően mindkét csoport inkább etnikai kategória (és nem szociális vagy faji) mentén kezeli a cigányságot és mindkét csoport bizonyos cigány, vagy annak gondolt vonást fog hangsúlyozni. Azt gondolom, hogy a magyar alminta esetén megjelenik egyrészt a magyar kultúrához való tartozás hangsúlyozása („szimbolikus határtalanságok”), mint például a cigány zene szerepére történő utalás. Másrészt a magyaroktól való elkülönülés is megfogalmazódhat: a család szeretete, az összetartás, szolidaritás, a nyelv, stb. A magyar alminta esetén megjelenhet a három csoport közötti rivalizálás, a „ki az igazibb cigány”- képe. Vélhetően arra is reflektálnak majd az interjúalanyok, hogy vannak rasszjegyei a cigány mivoltnak. Az angol alminta esetén dominálni fog az angol kultúrától való markánsabb határmegvonás (szimbolikus határok). Így például a vándorlás, a szabadság, a függetlenség megtartása, a be nem tagozódás (akár a munkaerőpiacba), a tisztaság stb. Talán történik majd utalás arra, hogy a kelet-európai romákkal mi a kapcsolata az angol cigányoknak. Az is valószínűsíthető, hogy a New-Travellers kontra cigány probléma is előtérbe kerül, azaz az, hogy „ki is az igazi cigány”? Feltételezem, hogy az angol mintában is a cigányság,

mint etnikum elképzelés fog dominálni. Reflektálnak valószínűleg arra a problémára is, hogy nincsenek külső karakterjegyei az angol cigányoknak.

IV. 2. 1. A cigány identitás elemei Magyarországon

*„Mert az alaphelyzet az, hogy valaki elfelejti hogy zsidó
vagy cigány - valaki más figyelmezteti.”*

Az interjúk során rákérdeztem arra, hogy az alanyok kit tartanak cigánynak, azaz *mi alapján lehet valakiről azt mondani, hogy cigány.*

Az elméleti részben már utaltam arra, hogy ezzel kapcsolatosan a hazai szakirodalomban két uralkodó felfogás van: a kutatások egyik része azt tartja cigánynak, akit a környezete annak tart (mivel „úgy él”, vagy „úgy néz ki”), a kutatások másik csoportja viszont úgy véli, hogy az a cigány, aki annak tartja magát (tehát az vállalás kérdése).

A hazai minta interjúalanyai körében *igen színes kép bontakozott ki a „ki a cigány” - kérdéssel kapcsolatos válaszok alapján.* Egyeseket a kérdés váratlanul ért, és nem is tudták, hogy hirtelenjében mit is válaszoljanak rá. Másoknak (a felkészültebb, több interjút adó és nyilvánosan az ügyben többször véleményt nyilvánító emberek, elsősorban a politikai szerepet vállalóknak) kész válaszaik voltak a kérdésre. Az előbbi „hezitálókkal” a következő párbeszédok zajlottak le a kérdés kapcsán:

- „-Szerinted ki a cigány, vagy roma?
- El kell menni a cigány telepre, és akkor megmutatkozik.
- De Te nem olyan vagy, mint a cigány telepen élők.
- Hát én nem olyan vagyok.
- Akkor Te nem vagy cigány?
- Persze sokféle cigány van, én kissé a magyarokkal vagyok. Még ilyen se volt... ilyen kérdés, hogy kik a cigányok...
- Hát én ezt szeretném megtudni...” (Zs. V. 30 éves oláh cigány férfi, művész)

Az interjúalanyok *nagy része úgy gondolta, hogy a cigány mivolt nem vállalás kérdése, hanem egyszerűen látszik: az a cigány, aki annak született, meg a bőrszíne is más, mint a többieknek.* Szerintük a cigány mivoltot nem érdemes letagadni, mert nem

is lehet a megkülönböztető vonások miatt. Ők tehát úgy gondolkodtak a kérdésről, hogy vannak objektív, külső jegyek, amik eleve klasszifikálják az embert. Az interjúalanyok ezen része szerint kár is volna ezt letagadni, hiszen származására mások (nem cigányok általában) úgy is figyelmeztetik az illetőt:

„Jó, de azért a származásból azért adódik az identitás is. Hiába, ismerek én olyan nagyon fekete roma embert, aki nevelőotthonban nőtt fel, nem is ismeri a cigány környezetet, és teljesen asszimilálódott. Ez az ember egy tudathasadásos állapotban van, mert az utcán cigánynak nézik. Erre is van egy fogalom, hogy visszaneszedünk. Az ember elkezdett visszaneszedni. Tanulmányozta a cigány kultúrát, amit tanulmányozhatott. Ráismerés élménye volt, ilyenek köszöntek vissza, hogy - nem tudom - „kultur-gének”, ha van ilyen szó egyáltalán. Jól érzi most magát. Cigány grafikus. Elkezd tanulni dalokat. Az identitása kezdett kibomlani. Hozzádomulni az ő külsejéhez. Tehát, lehet így is. Nem feltétlenül kell ehhez bármi is. Mert az alaphelyzet az, hogy valaki elfelejti hogy zsidó, cigány - valaki más figyelmezteti.” (B. O. 56 éves romungró férfi, cigányügyi aktivista)

Ugyanő azt is kifejtette, hogy mivel „nem az a csaló, aki annak tartja magát, hanem akiről mások azt mondják”, így ugyanez működik a cigány identitás, mivolt esetében is.

Egy másik interjúalany úgy látta, hogy a környezet „fel is oldozhat valakit” a cigány kategória alól. Azaz ha az adott illető már nem él cigány módon, akkor a környezete ezt felismerve már nem cigányként könyveli el. „Aki már egy minőséget meg tud ütni, az már annyira nem is roma”- fogalmazta meg az egyik cigány politikus.

Ketten-hárman az interjúalanyok közül annak a véleménynek adtak hangot, hogy személyes döntés kérdése az, hogy valaki minek tartja magát. Az egyikük megfogalmazta, hogy más kisebbség esetén Magyarországon fel sem merül a vállalás kontra környezet kérdése, mert nincsenek rasszjegyeik. Ezzel szemben a cigányságnál, az ilyen jegyek megléte miatt a nem cigányok fenntartják maguknak a döntés kérdését, holott ez nem „fair”.

Egyesek úgy gondolták, hogy valaki, aki nem cigány ősöktől származik, de szeretne cigány lenni, az is lehet cigány. A „dolog” ugyanis „oda-vissza is működik”. Vagy azért, mert az illető hajlandó megismerni a másik nép kultúráját, vagy azért, mert beházasodik, férjhez megy a csoporthoz tartozó emberhez:

„De a másik oldalon meg azt mondom, lehet, hogy a Józsi bácsi, aki nem roma, sokkal jobban ismeri a cigányok történelmét, mint én, tehát ebből a szempontból meg azt mondom, hogy ő cigány, és én nem. Tehát oda-vissza megy ez.” (J. B. 28 éves romungró/oláh cigány férfi, művész)

A magyar interjúalanyok körében *nem igazán történt utalás arra vonatkozóan, hogy vajon a cigány vagy a roma elnevezés az inkább helytálló.* Én magam nem kérdeztem erre rá, csak abban az esetben beszélünk róla, ha az interjúalany ezt szóba hozta. Egy esetben került szóba az, hogy a roma szó embert jelent illetve ezzel párhuzamosan az, hogy a cigány szónak „semmi értelme”.

„A cigány szó tulajdonképpen semmi értelme. Ugyanis azért, mert a cigányok soha nem használják a nyelvükben. A roma nyelvben nincs megfelelője a cigány szónak.” (D. Sz. 62 éves oláh cigány férfi, művész)

Két másik interjúalany adott hangot annak a véleményének, hogy a cigány szó sértő, derogáló. Két interjúalany kifejtette elméletét a cigány/roma elnevezéssel kapcsolatban. Szerintük a kettő között az a különbség, hogy a cigányok azok, akik „cigány módra élnek” és a társadalom periferiáján helyezkednek el, míg a romák azokat jelölik ebből az etnikai csoportból, akik kiemelkedtek, akik megbecsült tagjai a társadalomnak. Az előbbiekre jellemző, hogy másoktól várnak segítséget, megmaradnak egy bizonyos értelmi színvonalon, lopnak, csalnak, bűnöznek. A romákról az egyikük következőket mondja:

„...de kialakult egy olyan réteg a társadalomban, a roma társadalomban, akik törekszenek, tanulnak, előre szeretnének jutni, és segíteni akarnak a peremhelyzetben lévőkön. Tehát a fogalom, a cigány negatív értelemben használjuk...” (P. P. 40 éves beás cigány nő, cigányügyi köztisztviselő)

IV. 2. 2. A cigány kultúra elemei Magyarországon

„Az elnyomott, vagy a kisebbségi, vagy a kivetett, számkivetett, vagy kirekesztett státusból ered például az, hogy jobban figyelünk egymásra esetleg, vagy erősebbek a kötelékek...”

Milyen a cigány kultúra? Milyen fontosabb elemei vannak? - hangzottak a kérdések az interjúalanyok felé. Mivel vizsgálatom során a cigányságot etnikai csoportként kezeltem, így úgy tekintettem, hogy a cigányság mint etnikai csoport (illetve azon belül a különböző cigány etnikai csoportok) sajátos kulturális jegyekkel, szokásokkal jellemezhető (jellemezhetőek).

A válaszokat egy tengely mentén lehetne ábrázolni, melynek *egyik szélső pontján az az elképzelés állhatna, hogy cigány kultúra nincs, illetve silány, gondozásra, ápolásra szorul. A spektrum másik végén az az elképzelés szerepelhet, hogy van, létezik, burjánzik.* Mindkét állásponton belül továbbá vannak olyan elképzelések, hogy a magyar és cigány kultúra több helyen szervesen összefonódik. Azok, akik a „nincs kultúra” állásponton vannak, inkább úgy gondolják, hogy *a cigány kultúra csak a magyarral együtt értelmezhető*, anélkül egyáltalán nem létezik. Ezzel ellentétben azok, akik hisznek az önálló kultúra meglétében inkább azt a véleményüket fejtik ki, hogy a magyar és cigány sok helyen ugyan összefonódik (és a cigány gazdagítja a magyart és fordítva), de a cigány kultúrának önálló elemei is vannak. Ezen második csoporton belül két interjúalany is megfogalmazta azt a véleményét, hogy a cigány kultúrán belül is létezik magas és alacsony kultúra.

Érdekes, hogy a „nincs cigány kultúra” álláspont képviselői (két interjúalany fogalmazta ezt meg) éppen az irodalom, költészet művelői voltak. A következőképpen támasztották alá érvelésüket:

„Ám itt önállóan ha kivesszem a magyar kultúra egészéből a Kárpát medencéből a echte roma kultúrát, akkor viszont nagyon silány. Egyes romavezérek azt mondják, hogy „a mi kultúránk, gyarapítani kell”. Mit tudunk? Tudunk táncolni, kannázni, meg énekelni. Ez a kultúra? Meg néhány fodros ruhát fölvenni. De az is már eklektikus, annyira nem eredeti, hogy a fene tudja, melyik áruházban vette és kombinálta össze. Na tehát ez a kultúra jelenlegi állapota.” (B. O. 56 éves romungró férfi, cigányügyi aktivista).

„Először is ilyen hogy cigány kultúra nincsen. Tudniillik a cigányság, - ha már kultúráról beszélünk - akkor az magyar kultúra. Tulajdonképpen, mert ha kulturált, akkor azt valahol fölszedte ezt a kultúrát, iskolában, a környezetében. Tehát maga olyan, hogy „cigány kultúra”, ilyen nincsen. Tehát a cigányoknak semmiféle kultúrájuk nincsen.” (M. L. 77 éves oláh cigány férfi, író)

Ez utóbbi idézetben egyébként tetten érhető az, hogy az illető a kultúra fogalmát annak inkább annak hétköznapi értelmében használta és kulturáltról, kulturáltságról beszélt. Az ő felfogásában tehát a cigányok eredetileg nem lehetnek kulturáltak, nem rendelkeznek kultúrával, mint olyannal, hiszen azt csak a nem cigányoktól lehet elsajátítani.

Az interjúalanyok többsége azonban úgy gondolta, hogy *a cigányság rendelkezik saját kultúrával*, számukra ez nem volt kérdéses. A kulturális jegyek között is hasonló tényezőket tartottak számon, mint amiket más kutatók találtak. Így a hazai interjúalanyok úgy festették le a cigány kultúrát, mint amiben fontos a zene, a tánc, a nyelv, a különböző nyelvészeti humorok, szójátékok, viccek. A családdal, rokonsággal kapcsolatosan is hasonló képet vázoltak fel, mint a cigánysággal kapcsolatos - korábban ismertetett - írások. Megjelent az osztozkodás, a család, idősek tisztelete, az érzékenység és lobbanékonyság, a segíteni akarás „pénz nem számít”- mentalitással karöltve, a természetes (nem elsősorban iskolában szerzett) bölcsesség, tudás tisztelete, az emberi kapcsolatok fontossága és a meleg szereteteli családi légkör, a rokonok közötti összetartás, a temetési szokások, az egyes ünnepek speciális rítusai.

Érdekes, hogy nem is az egyes cigány csoportok közötti különbségeket hangsúlyozták kulturális szempontból, hanem inkább azt, hogy ezek egyénenként változhatnak. Esetenként az is felmerült, hogy nem csak egyénenként változhatnak a kulturális jegyek, hanem társadalmi rétegenként. A következő idézet megvilágítja ezt:

„A legszerencsétlenebb, legbutább roma közösségekben, a legszerencsétlenebb, legbutább és legunalmasabb ..hogy is mondjam csak, legigénytelenebb muzsikákat hallgatják. Bódi Gusztit, és...nekik az a cigány kultúra, nálunk nem, tehát, hogy a cigány kultúrán belül is van magas és alacsony, és a ...az életszínvonalal az intelligenciafejlődésével együtt a zenei kulturális igényesség és minőség is emelkedik.” (A. H. 40 éves oláh cigány férfi, cigányügyi aktivista)

Egyesek a nyelv fontosságát emelték ki, mint ami az identitásképzés alapja. Ennek mentén a nyelvet azonosították a kultúrával és megfogalmazták, hogy azt meg kellene mindenkinek tanulnia, aki már nem beszél:

„Na, de jó lenne visszatanulni [a nyelvet] akkor tehát, akibe megvan a hajlandóság, hogy visszatanítani a kultúráját, mert most őszintén, miféle identitás tudata van egy ilyen romungrónak?” (Á. K. 47 éves romungró nő, óvodapedagógus)

Ez az interjúalany úgy vélte, hogy a romungróknak nem lehet „rendes” cigány identitástudatuk, mert már nem beszélnek a cigány nyelvet.

IV. 2. 3. A magyar és cigány kultúra kapcsolata

„Egymásba vannak ezek rendesen...”

Az interjúalanyoknak körülbelül a fele utalt arra, hogy a magyar és cigány kultúra összefonódott, számos ponton találkozott, a cigány a magyar szerves része. Ahogyan korábban utaltam rá, azok, akik szerint nincs cigány kultúra a kettő összefonódottságát arra használják, hogy ezt az érvelésüket alátámasszák. Azok pedig, akik szerint van, a magyar-cigány összefonódást inkább annak jeleként emlegetik, hogy két nép szépen megfér egymással, a cigányok hasznos tagjai voltak a társadalomnak (mely önjellemzést Szuhay is megemlíti, 1999). Az interjúalanyok felelegetik egyrészt a magyar történelmet, a csatákat, melyekben harcos cigányok is szerepeltek. Másrészt felelegetik a cigány zene fontos szerepét a magyar kultúrában, harmadrészt pedig azt, hogy a paraszti szokásokat átvették a cigányok. Íme az egyik leírás:

„Itt van a magyar történelem, amit elég jól ismerek. Hát hol vannak ebben a cigányok? Hát benne vannak. Nem tudom mennyire tudja, hogy Cinke Panna kicsoda? Egy díjat is elneveztek róla. Neki köszönhetjük ma a Rákóczi indulót. Liszt Ferenc nagy zenekari műve. Hát ott cincogta a táborba a kurucok között, hogy vappali, vappali,..... vagy nem tudom, hogy micsoda. Ezt csak azért mondom. Ez az ő első cincogása volt. Ez a magyar történelem része. Ha azt mondom magának, hogy Gábor Áron egy roma ember volt, amiről nagyon kevesen tudnak. A Gábor familia Erdélyben, a Gábor cigányok – a Gábor Áron leszármazottjai. Ők annak vallják magukat, aki egyébként már magyar gatyában, harangöntő volt. Ilyen céhműves cigány ember volt, aki csengőket, kolompokat a tehén nyakába, aztán jött a buli, ágyukat kezdett önteni.”(B. O. 56 éves romungó férfi, cigányügyi aktivista)

IV. 2. 4. Az „igazi cigány” képének vizsgálata a magyar almintában

*„Azt mondják az oláh cigányok... hogy mi [a romungrók]
elkorcsosodtunk azért, mert úgy élünk mint a magyarok.”*

Az adatgyűjtés során számtalan esetben találkoztam azzal Magyarországon és Angliában is, hogy az *interjúalanyok úgy különböztették meg magukat másoktól, (ez esetben más cigányoktól) hogy azt hangsúlyozták „mi igazi cigányok vagyunk, szemben velük”*. A cigányságot kutató szakirodalomban is megtalálható az - az általam nem elfogadhatónak tartható - koncepció, hogy csak bizonyos cigányokat lehet autentikus cigánynak tartani, merthogy csak ők őrizték meg a „vér tisztaságát”, az eredeti vezetékeveket, az egyedi cigány nyelvet (Mayall 1988). Bár eredetileg nem állt szándékomban „eredetiség-vizsgálatot” tartani alanyaik körében, nem mehettem el szó nélkül a fent említett jelenség mellett. Érdekelni kezdett tehát az is az, hogy vajon kit tartanak az interjúalanyok „igazi cigánynak”, illetve kik azok, akik „nem igaziak” és milyen névvel illetik őket.

A kérdésnek a magyar interjúalanyok esetén kicsit más felhangja van, mint az angoloknál. Ott leginkább ez a kérdés a cigányoknak a New Travellers csoporttól való elhatárolódási szándékát vetette fel. Ki az igazi cigány? Az, aki felvesz egyfajta nomád életformát (New Travellers) vagy a csoporthoz tartozáshoz más is kell, közös eredet, ősök, történelem? - vetették fel a Romani chals csoporthoz tartozók.

A magyar almintán ezt a kérdést nem az oláh cigány interjúalanyok vetik fel, hanem a romungrók.

Szuha (1999) utal arra, hogy az oláh cigányok körében szokás „lenézni” a romungrókat, merthogy azok „eladták a lelküket” a magyaroknak, integrálódtak a társadalomba. Ilyen jellegű vélekedéssel az oláh cigány interjúalanyok körében én nem találkoztam. A romungró interjúalanyok vetették fel ezt a kérdést, ezt a fajta társadalmi integráltságot. Két ellentétes álláspont fogalmazódott meg ezzel kapcsolatosan a romungró csoportban. Az egyik az volt, hogy a romungrók nem beszélnek a cigány nyelvet és ez milyen nagy kár, mert ebben testesül meg a cigány identitás. Ezért egy páran el is kezdték tanulni valamelyik dialektust, hogy vissza találjanak kultúrájukhoz,

gyökereikhez – és nem utolsósorban azért, hogy elfogadják őket a nyelvet beszélők. A másik, ezzel ellentétes álláspontot képviselők pedig az integrációt a romungró csoport pozitívumaként emlegették. Úgy gondolták, hogy ők „úgy élnek, mint a magyarok”, tehát a társadalomból nem lógnak ki és ezt pozitívumként könyvelték el.

IV. 2. 5. A cigány identitás elemei Angliában

„Igazi túlélők...”

Az angliai interjúalanyok körében (különösen azok esetén, akik az úgynevezett kulturális tőke hordozóinak csoportjába tartoztak) *nagy ellenállást észleltem azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy van-e egységes cigány kép, cigány etnikum.*

Az az elképzelés, hogy a cigányság Indiából származik, megjelent az interjúalanyok koncepciói között is. Az egyik interjúalany - a politikus-aktivista csoportból - ezzel kapcsolatosan örömeinek adott hangot, amiért fiai indiai lányokkal randevúznak:

„Az igazat megvallva, a fiaim szeretik az indiai lányokat, és én ennek örülök, mert mi is Indiából jöttünk 1000 évvel ezelőtt.” (B. L. 45 éves English Gypsy²¹ férfi, cigányügyi aktivista)

Néhány esetben *az önattribúció jelenségére bukkantam* az interjúalanyok körében. Ez alatt azt értem, hogy előfordult az, hogy valaki, annak érdekében, hogy megfeleljen a cigányságról alkotott sztereotíp képnek (és ezáltal mások által a cigány csoporthoz tartozóként legyen nyilvántartva), ügyelt arra, hogy hordozza ezeket a megkülönböztető jegyeket. Íme erről egy beszámoló:

„...ha leveszem a fülbevalómat és nem hordok annyi ékszert és a tetoválásomat ledörzsölöm, akkor valószínűleg sokkal inkább gádzsó lennék, de ezek a jegyek megkülönböztetnek téged ebben az országban és az emberek gyakran azt mondják 'ah, ezért hordod a fülbevalót', így már van jelentősége ennek [a fülbevalóknak és egyéb megkülönböztető jegyeknek] számukra is, amikor megtudják, hogy cigány vagyok.” (M. A. 40 éves E. G. férfi, tanár)

Az etnikai csoportok alakulásával és a csoportmegvonás határaival foglalkozó szakirodalomban ismert jelenség az, hogy egy adott csoport önmeghatározása általában azon alapul, hogy elhatárolják magukat más csoportoktól (Castell 1997, Silvermann

²¹ Továbbiakban E. G.-ként rövidítve.

1988). *Interjúalanyaim esetében azt tapasztaltam, hogy a külső csoport, amitől elhatárolódnak, különböző lehet.* Néhányan közülük a Kelet-Európai cigányokkal szemben határozták meg saját magukat - hangsúlyozva a különbségeket a két csoport között a fizikai megjelenés (angoloknak nincsenek rasszjegyei szemben a kelet-európaiakkal), a nyelv (utalva a nyelv hiányára Angliában) tekintetében.

Egyesek úgy tekintettek a Kelet-Európai cigányságra, mint akik sorozatosan „támadják” az angliai csoportot. Ez az alábbi interjúból vett idézetben markánsan megfogalmazódik:

„Sokszor mondják [a Kelet-Európaiak], hogy mi nem vagyunk igazi cigányok. De az igazság az, hogy az angol cigányok egy csomó kulturális tradícióval rendelkeznek, mint például a tisztasági rituálék; mi sokkal erősebben tartjuk ezeket; mi sokkal kevésbé integrálódunk, mint a Kelet-Európaiak...” (B. L. 45 éves E. G. férfi, cigányügyi aktivista)

Többen az úgynevezett New Age Travellers csoporttól határolódtak el, kiemelve azt, hogy ez utóbbiak nem tartják a tisztasági előírásokat, illetve hogy a cigányságtól eltérő történelmi gyökerekkel rendelkeznek.

A legtipikusabb határmegvonás a cigány/nem-cigány csoport között volt. Ezzel kapcsolatosan a kutatás során összegyűjtött anyag Silvermann (1988), USA-ban élő romák körében végzett felméréseink eredményeivel egybevág. Interjúalanyaim úgy definiálták magukat - szemben a nem cigányokkal, hogy ők okos, tiszta emberek, akik önfoglalkoztatóak, és akiknek a szabadság (ami a vándorlásban manifesztálódik) nagyon fontos érték. Ugyancsak fontosak a családi kötelékek, az idővel való szabad bánásmód, és a formális szerveződéssel való szembenállás. Ez utóbbival magyarázták, hogy ők az ügyeiket nem formális politikai szervezeteken keresztül intézik, hanem maguk között, informális úton.

Okely (1983) angol cigányok körében készített vizsgálatában rámutat arra, hogy ennek az etnikai csoportnak nincsenek megkülönböztető fizikai vonásai, emiatt egy külső szemlélő nem feltétlenül tudja beazonosítani a csoport tagjait. *Az interjúalanyok körében szintén megjelent a külső, fizikai vonások hiánya és ezzel összefüggésben a beazonosítás nehézsége:*

„Fehér a bőröm és kék a szemem. Ezért sokszor megkérdőjelezik, hogy valóban cigány vagyok-e. Amikor Bulgáriában jártam és egy barátomnál laktam, a barátom azt mondta: 'szeretnék valami mondani. Néhányan azt mondják, nem is vagy cigány, angol vagy. Kék szemed van, és a bőröd

fehér.' Én erre azt feleltem: ' a te feleségednek és testvérednek is kék a szeme, ahogy közülünk sokaknak. Ők akkor nem romák?' (T. O. 65 éves E. G. férfi, cigányügyi aktivista)

IV. 2. 6. Az „igazi”, „valódi” cigány képe az angol interjúalanyok körében

„Én magamat autentikus, eredeti cigánynak tartom.”

„Azok a családok, akik nem keveredtek másokkal és tartják a régi hagyományokat, mint mi”- mondta egy cigány politikus arra kérdésre, hogy ki az eredeti cigány. Ugyanő a következőképpen határozta meg az általa 'posh rats'-nek nevezett „nem igazi” cigányokat:

„Fél cigányok vagy gádzsók, akik ezt az életformát veszik fel, mint mi és a cigánynál is cigányabbak akarnak lenni. Úgy tesznek, mintha cigányok lennének.” (L. T. 77 éves E. G. férfi, cigányügyi aktivista)

Ez a cigány politikus büszkén állította, hogy ő egy „valódi cigány” („proper Gypsy”), aki „sokkal jobb, mint más fél cigányok”. Egy másik interjúalany, aki vegyes házasságból származott, utalt arra, hogy mások (akár nem cigányok, akár cigányok) „félvérnek” („half-breed”) tartják amiatt, hogy az anyjának nem voltak cigány gyökerei:

„Szóval mi félvérek vagyunk. Mi vagyunk azok az emberek, akiket a fasiszták leginkább utálnak. Mi vagyunk a legveszélyesebbek. Eldeformálódtunk.” (B. J. 29 éves E. G. férfi, újságíró)

A vegyes házasságokkal kapcsolatban a vélemények megoszlottak. Azok, akik maguk is ilyen kapcsolatból származtak, a cigány közösség kiterjedése egyik zálogaként tekintettek rá és nem gondolkodtak úgy erről, mint ami „nem igazi” cigányokat eredményez. Abban egyöntetű volt a kutatás alanyainak a véleménye, hogy az, hogy „valakinek az ereiben csörgedezzen cigány vér”, elengedhetetlenül fontos a csoporttagság szempontjából.

„...mert ez az egész dolog a vérről és a kultúráról szól...Az identitás generációkon átívelő jelenség.. Ezért egy ember az utcán nem állhat elő csak úgy azzal, hogy 'én cigány vagyok'. ...de ha cigánnyal házasodnak össze, és cigány módon élnek sokáig, akkor a gyerekeiknek lehet cigány identitásuk. Nekik már némi cigány vér fog az ereikben csörgedezni.” (B. J. 29 éves E. G. férfi, újságíró)

Egy szintén vegyes házasságból származó hölgy bevallotta, hogy ő nem igazán meri magát cigányként definiálni, mert tart attól, hogy az „igazi” cigányok ezt nem nézik jó szemmel. De ahogyan az a következő idézet alapján kiderül, nem azért nem tartotta magát valódi cigánynak mert vegyes kapcsolatból származik, hanem azért mert nem él/élt vándorló életformát.

„Nem mondom, hogy cigány vagyok, mert úgy érzem, hogy nagy szakadék tátong az én és az ő életformájuk között. A cigányok az mondhatják, hogy én nem vagyok valódi cigány. Az igazi cigányok azok, akik vándorló, cigány életet éltek.” (M. M. 55 éves E. G. nő, köztisztviselő)

Az az elképzelés, hogy az „igazi” cigányok egy sajátos, vándorló életformát élnek, szintén megjelenik egy vegyes házasságból származó férfinél is:

„...számomra a valódi cigányok, tiszta identitással azok az emberek, akik vándorolnak. És azzal, hogy letelepedsz, elveszíted ennek a valódi identitásnak egy részét. Ebben biztos vagyok.” (B. J. 29 éves E. G. férfi, újságíró)

Úgy tűnik tehát az interjúk alapján, hogy az egész „tiszta cigány” kérdés valóban a „vérről és a kultúráról szól”. A tisztán cigány szülőktől származó interjúalanyok azt tekintik igazi cigánynak, aki maga is hasonló háttérrel rendelkezik. Ezek az eredmények némileg ellentmondanak Okely (1983) kutatásának, aki szerint a vegyes házasságok impliciten elfogadottak a cigány közösségen belül. Mások, akiknek származási családja heterogén, nem tulajdonítanak az előzőhöz hasonlóan nagy jelentőséget a „vér tisztaságának”, utalva arra, hogy a cigányok történelmük során keveredtek más népekkel. Ha nem tartják magukat „autentikus cigánynak” ez utóbbi interjúalanyok, az azért van, mert nem élnek vándorló életformát.

IV. 2. 7. A cigány mivolta vonatkozó hipotézisek vizsgálata

5. táblázat: Az 1. 1. hipotézis vizsgálata

1. 1. HIPOTÉZIS	ANGOL MINTA	MAGYAR MINTA
Mindkét csoport inkább etnikai kategória (és nem szociális vagy faji) mentén kezeli a cigányságot.	<p>-Az angol csoport főképp etnikai terminusokban gondolkodott.</p> <p>-Néhol azonban megfogalmazódott egy olyanfajta vélemény, hogy az az igazi cigány, aki vándorol (tehát előbukkant az életmód alapján történő meghatározás is).</p> <p>-Másképp viszont abban teljes volt az interjúalanyok között az egyetértés, hogy egyedül a vándorló, nomád életmód még nem elegendő a cigány státusz „elnyeréséhez”. Ez a felvetés inkább az etnikai csoport szerinti kategorizációt erősíti.</p>	<p>-A magyar almintába kerülő alanyok szintén etnikai terminusok mentén írták le a cigányságot.</p> <p>-Egyesek ugyanakkor megfogalmazták, hogy a cigány és roma között különbséget kell tenni; az előbbi inkább szociális, míg az utóbbi etnikai kategória.</p>

6. táblázat: Az 1. 2. hipotézis vizsgálata

1. 2. HIPOTÉZIS	ANGOL MINTA	MAGYAR MINTA
Mindkét csoport bizonyos cigány, vagy annak gondolt vonást fog hangsúlyozni. A vonások országonként eltérőek lesznek, reflektálva a helyi cigányság jellegzetességeire.	<p>-Megjelentek azok a vonások, melyeket általában az angol cigányoknak tulajdonítanak. Így például a vándorló életforma, a szabadság, függetlenség szeretete, a flexibilitás, a rokoni, családi kapcsolatok fontossága.</p>	<p>-Megjelentek a hazai cigányságnak tulajdonított klasszikus értékek, mint család, szolidaritás, ünnepek, szokások, sógorság, komaság egyebek.</p>

7. táblázat: Az 1. 3. hipotézis vizsgálata

1. 3. HIPOTÉZIS	MAGYAR MINTA
Feltételezhetően a magyar alminta esetén megjelenik egyrészt a magyar kultúrához való tartozás hangsúlyozása („szimbolikus határtalanságok”), másrészt a magyaroktól való elkülönülés is megfogalmazódhat (szimbolikus határok).	<p>-A magyar kultúrához való tartozás, mint specifikum szinte egyöntetűen megjelent a csoport tagjai között.</p> <p>-Azok, akik szerint nincs cigány kultúra, a magyar elsődleges szerepét hangsúlyozva azt emelték ki, hogy a magyar nélkül a cigány nem létezne, tehát a kettő között teljes szimbiózis van.</p> <p>-A többiek ugyan szintén fontosnak tartották a kettő kapcsolatát (és azt hangsúlyozták, hogy a cigányok mindig is a magyar történelem és kultúra szerves részét képezték, pl. ott voltak a nagyobb csatáknál, vagy a cigány zene- magyar zene kapcsolatát emelték ki), de a magyart annak kapcsán emlegették, hogy abból merít ugyan a cigány kultúra, de különállást megőriz (hasonlóan Silvermann és Sutherland kutatási eredményeihez).</p> <p>-Úgy tűnik tehát, hogy nagyon erőteljes az interjúalanyok körében az a vélekedés, hogy a cigányok mindig is szerves részét képezték a magyar társadalomnak, kultúrának, történelemnek. Az interjúalanyok főleg azokat a vonásokat hangsúlyozták, amelyek a cigányságot a magyarsághoz kapcsolják.</p>

8. táblázat: Az 1. 4. hipotézis vizsgálata

1. 4. HIPOTÉZIS	ANGOL MINTA
Az angol alminta esetén dominálni fog az angol kultúráról való markánsabb határmegvonás (szimbolikus határok).	-Az angol almintán belül valóban fontos volt a domináns angol kultúráról való elkülönülés hangsúlyozása. Ennek keretében kidomborodott a vándorló életmód, a függetlenség, a tisztaság, a család, rokonság fontossága, a cigányság közös indiai eredetére történő utalás.

9. táblázat: Az 1. 5. hipotézis vizsgálata

1. 5. HIPOTÉZIS	ANGOL MINTA	MAGYAR MINTA
Mindkét alminta esetén megjelenhet a cigány csoportok közötti rivalizálás, a „ki az igazi cigány?” – kérdése. A magyarban a három csoport (oláh, beás, és romungró) közötti rivalizálás,	<p>-Az interjúalanyok „igazibbnak” tartották magukat a kelet-európai romáknál illetve a New Travellers csoportnál.</p> <p>-A kelet-európai romákkal kapcsolatosan azt fejtegették, hogy az angol cigányok sokkal</p>	-Nem annyira volt fontos az interjúalanyok számára a „ki az igazibb cigány?” - kérdés. Az oláh cigány alanyok ezt fel sem vetették. A romungrók hozták szóba. Náluk került elő az, hogy ők még inkább integráns részét

1. 5. HIPOTÉZIS	ANGOL MINTA	MAGYAR MINTA
az angolban inkább a kelet-európai cigányokkal illetve a New Age Travellers csoporttal való rivalizálás kerül előtérbe.	inkább kötődnek a hagyományaikhoz. -A NAT csoportot az interjúalanyok nem tartották valódi cigánynak, utalva arra, hogy a csoport tagjai csak nomád életmódjukban hasonlatosan a cigányokhoz.	képezik a társadalomnak mint az oláh cigányok, tehát ők a „jobbak”.

10. táblázat: Az 1. 6. hipotézis vizsgálata

1. 6. HIPOTÉZIS	ANGOL MINTA	MAGYAR MINTA
Reflektálnak valószínűleg a külső karakterjegyei meglétének/hiányának kérdésére.	-Megfogalmazódott az, hogy nincs egységes nyelvük és nincsenek rasszjegyeik. Talán ezek hiánya sarkallja még inkább a csoport tagjait arra, hogy a többi elkülönítő karaktervonást eltúlozza.	-Előkerült az is, hogy vannak természetesen rasszjegyek, amelyeket általában nem lehet levetni. Ezért többen gondolták azt, hogy az a cigány, aki annak születik, azaz a cigány származást kár is lenne eltitkolni, az ember csak nevetségessé válna.

IV. 3. Önjellemzés, szubjektív elköteleződés kontra „cselekedetek”

A következő részben annak a kérdésnek a vizsgálatára térek rá, hogy *vajon az interjúalanyok hogyan identifikálják magukat, illetve hogy ez az önjellemzés megnyilvánul-e a cselekedetek szintjén, a mindennapok során.*

Ahogy arról már az elméleti részben szó volt, *az etnikai identitást úgy tekintem kutatásom során, mint egy szubjektív érzést, egyfajta szubjektív elköteleződést egy adott csoport iránt.* Ezen túlmenően pedig Niedermüller (1989) „útmutatásait” követve azt is *megnézem, hogy ez az adott csoport iránti elköteleződés mennyiben jelenti az adott csoporttal való aktív interakciót a mindennapok során, mennyiben jut kifejezésre a csoporttal kapcsolatos lojalitás a cselekedetek szintjén.* Barth (1970) nyomán terjedt el

az a felfogás az etnikai csoportokkal kapcsolatosan, hogy az ilyen csoportok más csoportoktól való határmegvonása izgalmas kutatási terület. Elképzelései szerint az etnikai csoportok identitásképzésének fontos technikája a többi csoporttól való elhatárolódás, mely különféle határmegvonási „technikákkal” jár. Ilyen például az, hogy nem kötnek házasságot más csoport tagjaival, szervezeteikbe nem engednek be nem csoporttagot, a szoros barátságok szintjén megmaradnak a közösség határain belül.

A következőkben tehát megnézem, hogy a csoportlojalitás milyen szinteken nyilvánul meg: csak önjellemzés szintjén, vagy a csoporttal való szoros interakció szintjén egyaránt. Mennyiben őrzik és mennyiben lehet megőrizniük a vizsgálati alanyoknak a csoporthatárokat?

Feltételezem, hogy a hazai kiemelkedett romák önjellemzésében a „kettős identitás”, a marginális identitás, illetve a tartós identitásválság jelenik meg. A kettős identitás kialakulása azért lehetséges, mert hazánkban a cigányság integrációja összességében elég magas fokúnak tekinthető, tehát valószínűleg a cigány és a magyar identitás megfér egymás mellett. A cigányságot megcélzó támogatások, pályázatok, ösztöndíjak megléte, a cigány származáshoz kötött munkahelyek szintén felerősíthetik (az asszimilációs tendenciák mellett) a kiemelkedett romák identitásának vállalását. A „sikeres” romák identitásának őrzése irányába hathat az is, hogy rasszjegyeik megnehezítik a roma etnikai csoporthoz tartozás elrejtését és ezáltal a teljes asszimilációt. Valószínűleg nem lesz domináns a disszociatív stratégia körükben, mivel a többségi társadalom kritériumai mentén „sikeresek” ami már magában foglalja azt, hogy ezek az emberek elfogadják és elismerik a „befogadó” társadalom értékeit és normáit.

A marginális illetve a tartós identitásválság, mint identitástípus meglétét az alábbiakra alapozom:

A kiemelkedett romák hazai helyzete annyiban speciális, hogy az előbb említett támogatások, ösztöndíjak formájában felemelkedésüket gyakran az állam ösztönzi. Ez hatással van arra, hogy úgy tekintik magukat - illetve a társadalom is hajlamos úgy nézni rájuk - mint akik a romák „megváltói”, egy újfajta és társadalmilag elismert roma identitás letéteményesei, akiknek „kötelessége” akár mediátori szerepben, akár a „roma nép tanítójaként” utat mutatni kisebbségi csoportja számára „életüket és vérüket” mintegy a cigány ügy oltárán feláldozni. Ezt a „kötelezően vállalt” szerepet felerősítik a

már említett rasszjegyek is, amelyek miatt a társadalom nem úgy tekint ezekre az emberekre, mint értelmiségre, hanem mint cigány értelmiségre.

Kétségtelen, hogy vannak a felemelkedett romák közül olyanok, akik ezt a szerepet szívesen vállalják. Feltételezhetően azonban vannak olyanok is, akik ezt teherként élik meg. Ez utóbbi csoport „választhatja” a marginális stratégiát. Esetleg az is megtörténik, hogy tartósan identitásválságba kerülhetnek.

A marginalizáltság illetve a tartós identitásválság oka ezen kívül az is lehet, hogy a tanulás nem minden esetben egyeztethető össze a tradicionális romaképpel. Angliai vizsgálatok bizonyítják (Kenrick- Clark 2001), hogy az iskola sokszor félelemmel tölti el a cigányokat. Attól tartanak, hogy ki lesznek gyerekeik téve a drogozásnak és egyéb „nem cigányokra jellemző” viselkedéseknek.

Az is feltételezhető, hogy a cigány származási család egyes tagjai nem fogadják be esetenként a tőlük eltávolodott, a többségi társadalom normái és értékei szerint élő embereket. Ebben az esetben identitásuk modellezhető a Pataki által leírtaknak megfelelően oly módon, hogy az antropológiai (cigány származás) identitás-elemek nem kompatibilisek a pozicionális elemekkel (szakma). Ez a fajta magatartás a származási család részéről törést okozhat életükben, ami a marginális identitás, vagy identitásválság felé sorolhatja őket. Erre bizonyítékot szolgáltat Csepeliék említett kutatása (2001), akik kimutatták, hogy minél nagyobb a társadalmi mobilitás az „sikeres” romák életében, annál valószínűbb, hogy az identitás konfliktusokkal telített lesz.

Ami az angliai kiemelkedett cigányokat érinti, feltételezhető, hogy önjellemzésükre inkább az asszimiláció, vagy a kettős identitás vállalása lesz jellemző. Esetenként itt is felmerülhet a marginális stratégia alkalmazása, vagy a tartós identitásválság. Ezt a következőkkel indoklom:

Ahogy említettem korábban, az angliai cigányoknak nincsenek megkülönböztető rasszjegyeik, így ha kiemelkednek, nem „látszik rajtuk” hogy ezen etnikai kisebbség tagjai, így elsősorban értelmiségiek lesznek és nem cigányok. Tehát Angliában aki akarja vállalni etnikai hovatartozását, az vállalja, aki nem, az erre nincs „rákényszerítve”. Az angliai felemelkedett cigányok asszimilációjának irányába hat az a tényező is, hogy a letelepedettség nagy szakítást jelent az eredeti életformához képest.

Kérdéses, hogy mennyiben egyeztethető össze a vizsgálat alanyainak fejében a vándorlással való szakítás és az etnikai identitás vállalása.

A marginalitás és tartós identitásválság feltételezése azzal indokolható, hogy (ahogyan azt fent említettem) Angliában az oktatásban való részvétel esetenként nagy szakítást jelent a származási család vándorló életformájával, és ahhoz vezethet, hogy a kiemelkedettség a cigány közösségtől való eltávolodást is eredményezi egyben. Ezt esetenként az interjúalanyok traumaként élik meg, egyfajta „se ide, se oda” tartozás érzése alakulhat ki bennük.

Ami a fenti vizsgálati kérdés másik részét illeti, feltételezésem szerint a szubjektív és „objektív, cselekedeti szint” nem minden esetben esik egybe, tehát lesznek olyan interjúalanyok, akik bár önmagukat a cigány csoporthoz tartozónak vélik, nem folytatnak interakciót annak tagjaival. Ez következhet abból, hogy életformájuk (pl. Angliában a nem site-okon való lakás) esetenként lehetetlenné teszi a csoport tagjaival való rendszeres kapcsolattartást.

IV. 3. 1. Önjellemzés, szubjektív elköteleződés kontra „cselekedetek” viszonya Magyarországon

„Van bennem olyan úgymond...hát hogy ez a cigányos élet. Szóval, hogy érzelmileg. Mert gondolkodásilag szerintem teljesen nem cigányosként.”

IV. 3. 1. 1. Önjellemzés a magyar almintában

Az interjúalanyok önjellemzését az interjúk során olyan kérdések segítségével tettem meg, mint hogy hogyan jellemezné magát az alany, milyen értékekkel, szokásokkal tud azonosulni a cigány illetve magyar/angol kultúrából, mennyiben érzi magát a cigány közösséghez tartozónak, vagy érezte-e valaha, hogy eltávolodott volna attól.

Az interjúkon kívül az említett zárt kérdésekből álló sorban is szerepelt ez a kérdés az önjellemzésre vonatkozóan (lásd Melléklet).

Az alanyok által kitöltött íven szerepelt egy 16 állításból álló sor, melynek két állítása fontos jelenleg a vizsgált téma kapcsán. A két állítást és a rájuk adható válaszokat a következő box mutatja.

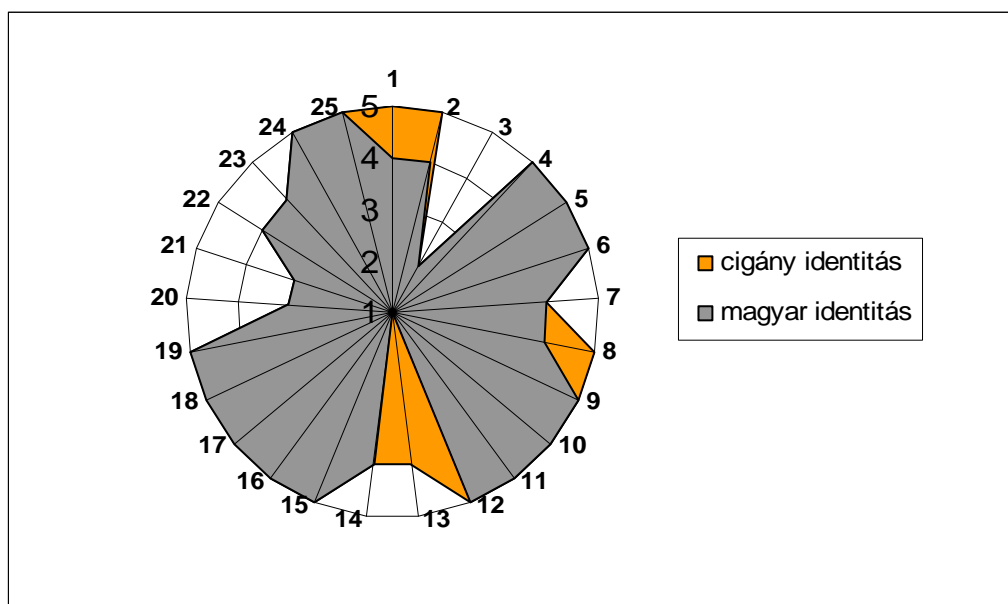
11. Saját etnikai csoportomhoz kötődöm.

12. A többségi társadalomhoz kötődöm.

5-teljesen egyetértek, 1-egyáltalán nem értek egyet, 3-nem tudom

A két kérdésre adott válasz alapján készítettem két ábrát a magyar és cigány (illetve az angol és cigány) identitásra vonatkozóan, azok egymáshoz való viszonyát szemlélítetve. *Úgy gondolom, hogy ezen ábrák elemzése – a főbb csapásirányok kijelölése által - jó kiindulási alapot nyújt ahhoz, hogy ezt követően majd az interjúk segítségével megrajzoljam a hazai (és az angol) interjúalanyok identitásmintáját.*

1. ábra: A cigány identitás lefedettsége a magyar identitás által a magyar almintában²²

Az ábrán azt mutatom be, hogy a magyar identitás mely esetekben „fedi le” a cigányt és milyen erősségű. Jól látható, hogy 14 esetben az interjúalanyok maximálisan egyetértettek a magyar identitásra vonatkozó állítással. Ez nem jelenti azt, hogy a cigány identitásra vonatkozó állításnál szintén nem adhattak 5 pontot. Ennek kiderítése majd a két ábra együttes feladata lesz.

További hét esetben a magyar identitás szürkéje alól ugyan nem bukkan elő a cigány identitást jelző sárga, de nem kapott sem egyik, sem másik maximális értéket. Ezekben az esetekben a magyar identitás legalább olyan magas pontot kapott az ötből, mint a cigány. Ezek közül a 20-as, 21-es és 3-as esetek figyelemre méltóak, hiszen ezek az

²² Az ábrákon az egyes interjúalanyokat a kör szélén lévő számok jelölik 1-25-ig. Az egyes interjúalanyok két kérdésre adott válaszainak pontszáma alapján az interjúalanyhoz tartozó vonalon vagy a sárga szín (cigány identitás) vagy a szürke szín (magyar identitás) jelenik meg, vagy mindkettő attól függően, hogy hogyan alakultak a két válaszra adott pontjai. Ha a magyar identitásra vonatkozó kérdésnél például az 5-öst, a cigányra vonatkozó kérdésnél 3-ast, akkor az első ábrán (mivel ez esetben a magyar az erősebb) a szürke színezést kapott. Ha fordítva választott és a cigány kérdésnél magasabb pontot adott, akkor az első ábrán a sárga szín is előtűnik a szürke alól az ő esetében.

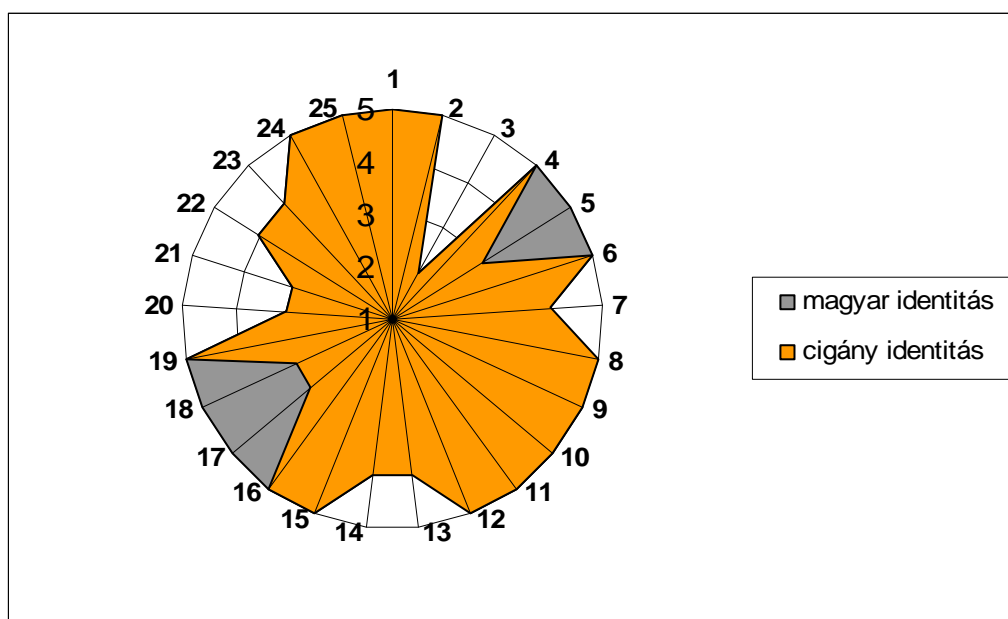
Két ábrára azért van szükség, mert az egyik azt mutatja meg, hogy mennyiben fedi le a nemzeti a cigány identitást. Azaz az látható, hogy mely esetekben legalább akkora erősségű a nemzeti identitás, mint a cigány. A másik ábrán az látható, hogy a cigány identitás mennyiben fedi le a nemzeti identitást, azaz mely esetekben kapott legalább ugyannyi pontot a cigány identitás, mint a nemzeti identitás. A két ábra így együttesen értelmezhető (lásd a főszövegben).

alanyok vagy nem tudták magukat elhelyezni a magyar identitás mentén vagy pedig elutasították mindkettőt.

Négy esetben pedig jól láthatóan a cigány identitás bukkan elő, mely annak a jele, hogy ez magasabb pontot kapott a válaszadótól, mint a magyar identitás (5-ös cigány, 4-es magyar). E négy eset közül háromban a cigány identitás egy ponttal kapott magasabbat, mint a magyar. Egy esetben pedig a magyar identitás 1-et, a cigány identitás pedig 4-et kapott. Ez utóbbi esetben a cigány identitással való azonosulás és a magyar identitás elutasítása érhető tetten.

Annak kiderítésére, hogy a 14 plusz 4 (mert a 3-as és 2-es pontot adó 3 esetben nem beszélhetünk a magyarhoz való kötődésről) esetből mennyi az, amelyben a magyar identitás dominál, és mennyi az, melyben mind a kettő egyforma értéket kapott készült el a következő ábra.

2. ábra: A magyar identitás lefedettsége a cigány identitás által a magyar almintában

Az előzőekben láttuk, hogy 18 esetben a magyar identitás legalább olyan magas pontértékkal rendelkezett, mint a cigány identitás. A 2. ábrából az látható, hogy a magyar identitás „szürkéje” három esetben villan elő a sárga színnel jelzett cigány

identitás alól. Ezekben az esetekben azonban az látható, hogy a cigány identitás 3-as pontot kapott a magyar identitás mellett. A 3-as szám választása azt jelöli, hogy a kérdezett nem tudta elhelyezni magát ebben a dimenzióban. A 18 esetből tehát *3-ban a magyar identitás dominanciája mellett a cigány közösséghez való tartozását nem tudta azonosítani az interjúalany*. Az is látható, hogy kizárólagosan a magyar identitás (cigány identitás nélkül) sehol sem érzékelhető.

Lényegében tehát *15 esetben érzékelhető a mindkét közösséghez egyenlő mértékben való tartozás*). Ebből 11 esetben a magyar identitás és a cigány identitás is maximálisan öt pontot kapott. A fennmaradó négy esetben az interjúalany 4-es pontot kapott a skálán.

A következő identitás minta rajzolható meg a fenti válaszok alapján tehát:

- Lényegében 15 esetben (60%-ban) *kettős identitásra* utaló jeleket lehet érzékelni a hazai interjúalanyok körében. Ezekben az esetekben mindkét identitás egyformán és elég erőteljesen van jelen.
- Vannak jelei annak, hogy az alanyok egy része (3 fő, azaz 12%) számára *kicsivel fontosabb a cigány identitás* mint a magyar identitás. Ez utalhat a disszociatív stratégia felé való elmozdulásra (melynek kimutatása jelen kutatás egyik érdekes eredménye).
- Egy esetben volt érzékelhető a tisztán disszociatív stratégia, a többségi tagság teljes elutasításával és a cigány csoporthoz való erőteljes identifikációval (4%).
- Vannak jelei annak, hogy néhányan *a magyar identitásukat pontosan meg tudják határozni és azzal erőteljesen azonosulnak*, (3 fő, 12%) *de emellett nem tudják a cigány csoporthoz való kötődésüket beazonosítani*.
- Arra utaló jeleket is találtam (2 esetben, 8%), hogy *sem egyik, sem másik nem dominál igazából*, nem tudják beazonosítani magukat az alanyok a cigány/magyar kategória mentén. Ez utalhat identitásválságra („nem tudom mi is vagyok”) vagy lehet marginális stratégia (mely során a nemzeti és etnikai dimenziók ugyan nem dominálnak, de az alany egyéb identifikációs pontok mentén határozza meg magát).
- Egy esetben azt láttam, *hogy mindkét kategóriát elutasítja az interjúalany*. Ez szintén lehet marginális stratégiaként beazonosítani (sem egyik, sem másik), ha van olyan más kategória, mellyel azonosulni tud az illető, amelyet hangsúlyoz,

amelyet megjelenít az előző két dimenzió helyett. Vagy utalhat szintén identitásválságra, abban az esetben, ha az egyén nem hangsúlyoz semmi egyéb olyan kategóriát, ami őt jellemezhetné.

Ezek után megvizsgálom, hogy *az interjúk által nyert anyag hogyan gazdagítja, árnyalja illetve egészíti ki a fenti leírást*. Megnézem, hogy az egyes identitástípusok hogyan jutnak kifejezésre illetve milyen mintázatok vannak a fő típusokon belül.

A. A kettős identitás megjelenési formái a magyarországi interjúkban

Az önmagukat mindkét kultúrához, mindkét csoporthoz tartozók vegyes csoportot alkotnak nemüket, életkorukat, foglalkozásukat, a különböző cigány csoporthoz való tartozásukat tekintve. Vannak közöttük olyanok, akik esetében a kettős identitás a cigány identitás „újra felfedezésének” eredményeképpen alakult ki (erről részletesebben az „újra felfedezett” identitást taglaló következő fejezetben lesz szó).

Az interjúk segítségével nyert anyag azt mutatja, hogy *két fő altípust* lehet elkülöníteni a kettős identitáson belül az önjellemzést figyelembe véve.

Az egyiket úgy lehetne elnevezni (az egyik interjúalanyt idézve) hogy „az együtt élés”- stratégiája. Erre a stratégiára az jellemző, hogy az ide tartozó alanyok teljesen természetes dologként könyvelik el, hogy ők „magyarok és ezen belül cigány származásúak”:

„Magyarországon vagyunk, akkor itt mindenki magyar állampolgár, és ezen belül le lehet osztani, hogy ki milyen származású.” (Zs. V. 30 éves oláh cigány férfi, művész)

„Én elsősorban magyar állampolgár vagyok és cigány vagyok, - hangsúlyoznám a cigányságot is.” (B. O. 56 éves romungró férfi, cigányügyi aktivista)

„A világ legtermészetesebb módján kezelem azt, hogy én roma vagyok, a világ legtermészetesebb módján kezelem azt, hogy magyar vagyok, mert én elsősorban magyar állampolgár vagyok. Ezt így szoktam mindig fogalmazni: magyar állampolgár vagyok, és ehhez hozzájárul, hogy cigány származású.” (D. Sz. 62 éves oláh cigány férfi, művész)

„Én boldog vagyok, ha cigányok között vagyok. Én boldog vagyok ha a családom között vagyok, én boldog vagyok, ha a magyarok között vagyok, boldog vagyok, ha a zsidók között vagyok. Nem érzem a deffektusokat.” (Gy. N. 56 éves oláh cigány férfi, cigányügyi aktivista)

Önmaguk jellemzése közben mind a magyar, mind a cigány csoportról beszélve kifejezésre juttatták mindkét csoport felé való elkötelezettségüket - „mi magyarok” illetve „mi cigányok” ezt így vagy úgy tesszük, gondoljuk - formájában.

Ezen interjúalanyokra az is jellemző, hogy a cigányok és magyarok közös „sorsélményeit” különösen fontosnak tartják és erre többször utalnak. A magyarokról és cigányokról való „elmélkedésük” során jellemző rájuk az olyan kifejezések használata mint például „tudomásul kell venni, hogy együtt élünk”, „tudomásul kell venni, hogy együtt dolgozunk”, „ez így természetes, kár is lenne ellene tenni valamit”:

„Ha egyszer is elfelejtet, hogy cigány vagy, mindig akad egy gádzsó aki figyelmeztet rá. Na most ez egy olyan szabály, amelyet tudomásul kell venni. De ez még nem jelent feltétlenül konfrontációt, vagy szegregálódást, vagy elkülönülést azoktól akikkel együtt élünk és együtt dolgozunk, és együtt teszünk valamit ezért a nem tudom én miért. Ez az alaptörvény, amit egy leendő roma értelmiségnek fel kell ismerni. Másik parancs, hogyha többségi társadalomban élsz, meg kell tanulni, tudomásul kell venni, mert nem élhetsz más országban. Egy nyelven kommunikálunk, egy ország határon belül élünk, egy választó polgárok vagyunk, szóval... ezek ráadásul éppen a vegyes házasságok révén tűnnek elfele.” (B. O. 56 éves romungró férfi, cigányügyi aktivista)

A másik altípust úgy lehetne elnevezni, hogy *a cigány származás egyfajta pluszként, ajándékként kezelésének stratégiája*. Ezen interjúalanyok szintén a kettős identitás modelljével jellemezhetőek, de az előző csoporttól elkülöníti őket az, hogy erőteljes érzelmi töltettel beszélnek cigány identitásukról. Cigány mivoltuk hangsúlyozásakor az arra való büszkeség, az azzal való nagyfokú azonosulás verbális kifejezése dominál:

„Én cigány vagyok teljes mértékben, ízig-vérig, bár külsőleg nem is úgy látszom, - tényleg nem ez a tipikus barna vagy fekete haj, ami a köztudatban van -, de belülről ízig-vérig az vagyok.” (J. B. 28 éves romungó/oláh cigány férfi, művész)

„Mert olyan emlékek fűznek oda engem, szóval amikor én vissza "büdösödöm" – idézőjelbe -, én mindig abba a környezetbe бүдösödtem vissza a nagyszülőkhöz. Én hallom a hangjukat, tudom a nagyapám hogyan horkol, a nagymamámnak azt az áldott jó meleg kezét, amikor megsimogatott, amikor beteg voltam, akkor hogy ápolt. Ezek, ezek kitörölhetetlenek az emberből.” (D. Sz. 62 éves oláh cigány férfi, művész)

Ezek az interjúalanyok cigány identitásuk jellemzésénél gyakran hangsúlyozták azt, hogy ez „megfoghatatlan”, „ez egy érzés”, egyfajta „cigány érzés” – tehát kifejezésre jutották cigányságuk, cigány identitásuk erőteljes érzelmi oldalát:

„De hogy ez egy olyan dolog tudja, azt szoktam mondani, hogy mihelyst megfogja az ember, elrepül. A cigány, az attól cigány, hogy nem lehet

megfogni...ezt az identitást. Ez a legpontosabb megfogalmazása ennek az identitásnak. Mert..., mert ez olyan mint egy...mint egy...hogyan is mondják ezt az irodalomban? Hát amikor azt mondják, hogy „lepkeszárnyakon szállt”.... Egyrészt szimbólum, szimbóluma a...a szabadság szimbóluma, vagy az elnyomatottságnak, kirekesztettségnek a szimbóluma...” (A. H. 40 éves oláh cigány férfi, cigányügyi aktivista)

„...és amikor az ember meghall egy szép cigány dalt, akkor megdobban a szíve, akkor olyan jól érzi magát.” (Á. K. 47 éves romungró nő, óvodapedagógus)

Ezek az interjúalanyok cigányságukat, cigány identitásukat egyfajta pluszként (utalva arra, hogy a magyar mellett ők még cigányok is) ajándékként írták le:

„De ez nem csak ebben nyilvánul meg, hanem ez elsősorban azt az érzést, amit nem lehet körülírni ami folyamatosan végig kíséri az embert, hogy tudja azt, hogy élek a magyar társadalomban, ismerem a magyar kultúrát, de azért még ugyanolyan fontos az én saját roma kultúrámmal. ...és amikor az ember meghall egy szép cigány dalt, akkor megdobban a szíve, akkor olyan jól érzi magát. Ez az érzés, hogy oda tartozom és az nekem fontos, hogy azt mások is ismerjék, amit én tudok arról, mert az nekem egy plusz, az valami több.” (K. K. 42 éves romungró nő, tanár)

„Tehát ez nem egy másság negatív értelemben, hanem egy olyan érték, amit én nem tudok kifejezni. Tehát lehet, hogy más sokkal jobban ki tudja fejezni, de én nem.” (Á. O. 30 éves romungró nő, cigányügyi köztisztviselő)

„Magyar vagyok, mert végül is itt születtem, ez az országom, amikor meghallom a magyar Himnusz, azért nekem is összeborsózik a hátam, persze nekem is megvannak az ilyen érzéseim, de azért nekem még van mellette más, mint egy magyarnak, akinek csak ez van. Szóval ilyen szempontból előnyösebb vagyok. Ismerem a saját kultúrámat, ismerem a magyar kultúrát. Hát ilyen szempontból többet tudok, mint ők [a magyarok].” (R. R. 22 éves romungró férfi, egyetemi hallgató)

Az ebbe a csoportba tartozó interjúalanyoknak az is közös vonása, hogy cigány identitásukat az „érzelmek, és érzések szintjén” lokalizálják, miközben arról számolnak be, hogy mentalitásukban inkább „magyarok”:

„Érzéseket. És azt hiszem inkább ilyen érzések szintjén van. Van bennem olyan úgy mond, ...hát hogy ez a cigányos élet. Szóval, hogy érzelmileg. Mert gondolkodásilag szerintem teljesen nem cigányosként.” (M. K. 42 éves, oláh cigány nő, szociális munkás)

B. Disszociativitás megjelenése a hazai interjúkban

Láttuk korábban, hogy tisztán disszociatívként leírható stratégia csak egy interjúalany esetében fordult elő. A többi három esetben a többségi társadalomhoz való tartozás érzése majdnem annyira dominált, mint a cigány csoporthoz való kötődés.

A halványan disszociativitást mutató emberek a Romaversitas tagjai voltak, ahol valószínűleg bátorítást kaptak/kapnak arra vonatkozóan, hogy bátran álljanak ki cigányságuk mellett. Cigány fiatalok között vannak, cigányokkal kapcsolatos programokban, beszélgetésekben vesznek részt. Ez a közeg erőteljesen hathat abba az irányba, hogy valaki büszkén vállalja származását.

Egy szociális munkásként dolgozó hölgy sorolható a tisztán disszociatív identitásként leírható kategóriába a két kérdésre adott válasza alapján. Romungró és nem cigány szülőktől származik. A rasszjegyeket erőteljesen hordozza és ő maga is úgy véli, hogy „rajta látszik, hogy cigány”. Életútját egyfajta állandó bizonyítási vágy vezérli, több diplomája van (melyeket már házassága alatt szerzett) és jelenleg vezető pozícióban dolgozik. Elmondása szerint „nagyon mélyről” indult. Első férje félig cigány volt, akitől két gyermeke született, majd 10 év házasság után elváltak. Egy vidéki nagyvárosban lakik azóta. Jelenleg nem cigány élettársa van, aki szintén magas beosztásban dolgozik. Gyermekei főiskolára járnak. Életútjából, illetve elbeszélése alapján úgy tűnik, hogy meg akar felelni egy általa felállított mércének és büszke arra, hogy ő cigányként „mélyről magasra jutott”. Identitásáról így gondolkodik:

„-Hát én azt mondanám, hogy én mint cigány ember ilyen homokvárat építetek a tengerpart szélén. És bízok benne, hogy a hullámok előbb-utóbb megváltoznak.

- De miért homokvárat? Miért a tengerparton?

- Hát mert az szabadság a tengerparton, végtelen. A homokvár az meg, az egy ilyen meglehet fogni, de azt úgy is a hullámok elmoszák.

De újra lehet mindig építeni.” (G. R. 40 éves romungró nő, szociális munkás)

Az interjú során azt is megfogalmazta, hogy mint tanult ember sok mindent lát már a világból, de ez nem teszi boldogabbá. Egyfajta nosztalgikus vágyként megfogalmazódik benne az is, hogy mi lett volna, ha nem viszi ilyen sokra, és megmarad az övéi között. *Az interjú alapján én inkább gondolnám azt, hogy se ide, se oda nem tartozik, tehát, hogy egyfajta marginális stratégia vagy identitás-válság jellemezhetné.*

C. A többségi társadalomhoz való erőteljes tartozás és a cigánysághoz való kötődés mértékének beazonosítási nehézségei

Ez a mintázat szintén nehezen leírható, hiszen összesen csak három esetben fordult elő. Az interjúalanyok közül kettő nem tagadta cigány származását. Egyikük büszkén utalt arra, az interjú során, hogy apja nagyon nagy tiszteletnek örvendő ismert zenész, egyfajta vajda volt, akit mind a magyarok, mind a cigányok elfogadtak, becsültek. A másik szintén arról számolt be, hogy bár integráltak voltak, a cigányok is elfogadták és megbecsülték családját. Érdekes volt, hogy mindkettő megfogalmazta ugyanakkor, hogy ő nem cigány, hanem roma, azaz kiemelkedett a cigányok közül, bár cigány származású. A cigány csoporton belül ugyanis megkülönböztették a cigányokat és a romáktól:

„Én magam romának mondom, és elmondom miért. Azért, mert az utóbbi 5-6, 10 évben átértékelődött ennek a szónak, ennek a kifejezésnek az értelmezése. Ezelőtt 10 évvel, 5-10 évvel cigány volt mindenki, ma viszont lett egy – csúnyát mondok – szegregáció a romák és a cigányok között. Ezt hozta a társadalmi élet, előkerültek a roma kérdések egyre jobban, - csatlakozunk Unióhoz. Rengeteg pénz bejött, kialakult egy roma társadalom és megmaradt egy cigány társadalom. Ez az én véleményem – hangsúlyozom. A roma szó – az apámat idézve – a roma mindig azt mondja, hogy valahol egy tiszteletet parancsoló kifejezés. Mert nézd meg a mindennapi használatban: roma értelmiségi.” (É. P. 43 éves beás cigány nő, cigányügyi köztisztviselő)

„Én is megkülönböztetem. Én magam azt mondom, hogy a roma társadalom egy büszke, egy törekvő, egy identitástudatot megőrző, egy hagyományt megőrző társadalmi réteg. A cigány, aki mindenkit kihasználva sajnos marad egy értelmi színvonalon – így fejezem inkább ki – és mindig csak másoktól várva a segítséget.” (P. P. 40 éves beás cigány nő, tanár)

E két interjúalany esetében tehát azért ütközhetett nehézségbe a cigány csoporttal való azonosulás, mert ők nem tudtak azonosulni a cigányokkal, a romákkal viszont igen. Mindkettőnél megfigyelhető volt az, hogy magukat egyfajta „zászlóvivő”, példakép szerepben látták a cigány fiatalok számára.

Esetükben tehát elmondható, hogy az interjúk során nyert anyag annyiban árnyalja, pontosítja a zárt kérdésre adott válaszokból nyert eredményeket, hogy őket inkább a *kettős identitású alanyok közé lehetne sorolni* a fent bemutatottak fényében.

Egy olyan esettel találkoztam még, melyben az interjúalany szintén nem tudta meghatározni a cigány csoporthoz való kötődésének mértékét. A vele készített interjú azt mutatja, hogy ő nem tudja valóban elhelyezni magát cigányként, számára nem egyértelmű, hogy cigány lenne. Romungró és magyar szülőktől származik, vezető pozíciót tölt be. Az interjú során megfogalmazza, hogy „őrá ráhúzták, hogy a cigány Kati”, ami ellen ő végül is nem tiltakozik, de azt nem szereti, ha bizonyos esetekben politikusok ezzel visszaélve őt mutatják fel, mint egy „díszpintyet”, akivel lehet büszkélkedni, hogy „van nekünk cigány származású iskolaigazgatónk”.

Az ő esetében a vele készült interjú sem ad igazán útmutatást. A cigányságára vonatkozó kérdéseket sok esetben kikerülte az interjú során, vagy elterelte adott pontnál a beszélgetést. Ő maga magát az interjú során sem tudta a cigány dimenzió mellett elhelyezni és azt javasolta, hogy „azt, hogy ő mi, inkább a környezetében élőktől kellene megkérdezni”. Az egyik lánya kapcsán, aki cigány származású fiúhoz ment feleségül, azt mesélte el, hogy a lányának most meg kell tanulnia olyan szokások, erkölcs szerint élnie, amelyeket nem ismert a családjában:

„Ő [a lányára utal] egyszer le is írta nekem egy interjúban, hogy ilyen tudathasadásos élete van, mert élt 20 éves koráig egy ilyen életformában, és 20 éves kora után egy teljesen más - saját szavával mondja, más kultúrát kellett, más törvényeket és más belső szabályokat kellett elsajátítania, mindamellett, hogy már most otthon laknak és nevelik a két nagy gyereküket, mégis itt azért sokszor élesebben hatnak rá a nem - most nagy szavakat mondok - nem az én elvárásaim, nem az, ahogy mi az apjával neveltük őt, hanem a másik oldal.

Ami a másik oldal - most úgy beszélek, mint ha azt se tudnám, hogy mi az, hogy cigány ember, vagy nem cigány ember!

De más értékrendek vannak, és neki ehhez alkalmazkodnia kellett.” (M. N. 57 éves romungró nő, tanár)

D. Marginalitás vagy identitás-válság?

Ezekben az esetekben meg kell állapítani, hogy vajon az interjú mennyiben tud segítséget adni az alany elhelyezésére a marginalitás kontra identitás-válság dimenzióiban.

Két esetben azt láttam korábban, hogy a többségi és az etnikai dimenzió mentén sem tudja magát az interjúalany beazonosítani. A két interjúalany életében az a közös pont, hogy mindketten állami gondozásban nőttek fel (az egyikük nem cigány

nevelőszülőkkel, a másikat intézetben). Mindketten romungro/magyar szülőktől származtak. Az állami gondozottság önmagában egyértelműen nem oka a cigány identitással való szakításnak, hiszen három másik esetben azt láttam, hogy állami gondozott múlttal kettős identitás jellemezte az interjúalanyokat. Talán a vegyes házasságból való származás és az állami gondozott múlt együttesen hathat abba az irányba, hogy az interjúalany nem azonosul teljesen cigány származásával. Másrészt az is közös pont a két esetben, hogy szüleik válása után (apjuk volt nem cigány) kerültek állami gondozásba, és addig jólétben éltek nem cigányokkal körülvéve. Elmondásuk alapján teljesen izolálódtak a cigányoktól gyermekkorukban, féltek, tartottak tőlük. Férjük nem cigány volt, származási családjukkal kapcsolatuk megszakadt. Mindkettő életének egy szakaszában „eszmélt rá”, hogy cigány (erről az „újra felfedezett” identitásról később írok részletesen). Amikor megkérdeztem tőlük, hogy hogyan határoznák meg magukat, akkor hezitáltak, nem tudtak válaszolni a kérdésre. Egyikük sem mondta, hogy ő cigány lenne „teljes mértékben”, hiszen „nem éltek benne a közösségben”, teljesen másképp nevelkedtek. Az egyikük így fogalmazta ezt meg:

„-Te most mit mondanál magadról, mi vagy? Hogyan határoznád meg magad?

Húha! Ez nagyon nehéz. Borzasztó nehéz az én esetemben, mert hogy nem úgy szocializálódtam. Most az egy másik dolog, hogy az eszemmel ugye felfogom, hogy igen, az én anyám cigány volt. Igen, én rajtam is látszik. Igen, engem nagyon érdekel, hogy mitől cigány a cigány, de bizonyos esetekben nem tudom átérezni a cigányságnak a létét, tehát belülről. És az volt nekem iszonyatos probléma, és borzasztó nehéz volt, és mai napig is vannak esetek, de első ízben iszonyatos dolog megszokni. Nem lehet megszokni. Megszokni nem, inkább elviselem most már.” (Á. K. 47 éves romungró nő, óvodapedagógus)

Úgy tűnik, hogy a hangsúly esetükben a cigány származás elviselésén, tudomásuk vételén van. A velük készített interjúk alapján azt gondolom, *hogy inkább magyarságukkal azonosulnak*. Cigányságukat ugyan nem utasítják el (több alkalomról is beszámolnak életükben, amikor cigányok „felismerték bennük a cigány vért”), de azzal nem tudnak maradéktalanul azonosulni. Összességében tehát *kissé az identitásváltság jeleit mutatják*.

Egy esetben találkoztam a zárt kérdések szintjén a mindkét csoporthoz való kötődés hiányával egy olyan hölgy esetén, aki magas, vezető pozícióban van, mely pozíció egyértelműen „cigány ügyekhez” kapcsolódik. Élettörténetéből az bontakozik ki, hogy

mindig küzdött cigány mivoltjával, mindig többet és többet akart elérni, a többségi társadalomhoz tartozni. Ugyanakkor azt is érezte, hogy a „nem cigány többségű társadalom” soha nem fogja befogadni, bármit is tesz le az asztalra. Azért is ment hozzá egy jó módú, jogász szülői családból kikerült nem cigány férfihoz, hogy megmutassa, már ő maga sem igazi cigány. Később elvált tőle, annak alkoholizmusa miatt, felköltözött a fővárosba, ahol albérletben lakik és lányát egyedül neveli. Így mesél arról, hogy hogyan is látja saját helyzetét:

„Mi [cigány származású értelmiség] ott egy ilyen légtérben vagyunk. Tehát valójában nem tartozunk a nem romákhoz, aztán a romáktól meg már elszakadtunk.

Ez egy nagyon rosszOda már nem fogunk soha visszamenni, mert azt már rég túlnőttük. Itt, ez a másik réteg meg nem fog minket soha befogadni valójában. Tehát hiába lesz 66 diplomám, hiába fogok letenni, akkor is valahogy szoktuk úgy mondani, hogy a „c” betű mindig ott lesz. Én ezt érzem folyamatosan. Lehet hogy a rossz tapasztalatok, amiket magammal hoztam gyerekkoromból, ...de én ezt érzem, úgy a magánéletemben, mint a szakmai életemben. ...Ez azért ott van.” (Z. M. 45 éves romungó nő, cigányügyi köztisztviselő)

A vele készített interjú alapján úgy látom, hogy ő tényleg úgy érzi, hogy se ide, se oda nem tartozik. *Egyfajta identitás-válság jellemzi életének jelenlegi szakaszában.*

Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy az interjúk leginkább megerősítették, néhány esetben pontosították a zárt kérdésre adott válaszok eredményeit.

Így a következő –az interjúalanyok önjellemzésére épülő -identitásmintázat vázolható fel:

- *Az esetek nagy többségében a magyarországi interjúalanyok önjellemzését a kettős identitás vállalása, a cigánysághoz és a magyarsághoz való erős kötődés jellemzi (17 eset).*
- *Vannak arra utaló jelek, hogy néhány interjúalany életében a cigány identitás dominálhat, fontosabbá válhat, mint a többségi társadalomhoz való tartozás (3 esetben). Ez főleg a fiatalabb korosztályt jellemzi, akik még tanulnak, vagy pályájuk elején vannak. Cigányságukhoz való erős kötődésüket segíti az identitás felvállalását támogató (cigány származású értelmiségieket tömörítő) közösség, csoport életében való szerves részvételük.*

- Vannak arra utaló jelek is, hogy néhány esetben az interjúalanyok bizonytalanuk cigány származásuk tudatos megélésében, azt inkább valamiféle tényként rögzítik, de azzal azonosulni nem igazán tudnak. *Ezek az esetek hordozzák az asszimiláció (illetve az utáni vágyakozás) és az identitás-válság jeleit is (5 esetben).*

IV. 3. 1. 2. A cigány csoport felé való szubjektív (verbális) elköteleződés (illetve annak bizonytalansága, hiánya) és a csoporttal való interakciók (illetve azok hiányának) vizsgálata a magyar almintában

A vizsgálati kérdés úgy is feltehető, hogy vajon van-e különbség az önjellemzés segítségével leírt három csoport, a kettős identitásúak, a kissé disszociatív stratégiával jellemezhetők illetve az identitásukban bizonytalan csoport tagjai között a cigány csoporttal való napi interakciók között, a „cselekedetekben” érzékelhető-e bármilyen különbség hármójuk között?

A cigány csoport melletti „cselekedetek szintjén meglévő elköteleződést” az alábbi változók segítségével mérem:

- Gyermekkori és felnőttkori lakókörnyezet jellege
- Gyermekkori és felnőttkori barátok etnikai összetétele
- Házastársak/élettársak etnikai hovatartozása (exogámia/endogámia)
- Főfoglalkozás a „cigány ügyel”, a cigányok érdekképviselésével kapcsolatos
- Hobbi, szabadidős tevékenység a cigány ügyel kapcsolatos
- Cigány nyelvjárások ismerete

A cigány nyelvhez való viszony nem tűnhet a csoporttal szembeni lojalitás kifejezési módjának, hiszen ismert, hogy a beás és az oláh cigányok használják, ismerik a cigány nyelv valamely dialektusát, a romungró csoport nem. A változók közé mégis azért került, mert az interjúk elemzése során úgy láttam, hogy a romungró származású alanyok körében sok esetben felmerült az, hogy a nyelv a cigány identitás egyik fő eleme. Néhány interjúalany ezért tanulja is valamelyik nyelvjárást, számukra tehát ez

egy fontos tényezőnek tűnik. Ezért döntöttem úgy, hogy a cigány nyelvjárások iránti érdeklődés vizsgálata mégis indokolt lehet.

A „kettős identitásúak” csoportjában az figyelhető meg, hogy felnőttkorukban több közeli cigány barátról tesznek említést, mint gyermekkorukban. Jelenleg kicsivel többen laknak nem cigányok által lakott környezetben. A cigány nyelvhez való viszonyuk is vegyes képet mutat; a csoporttagok körülbelül fele vagy gyermekkorától fogva beszél valamilyen nyelvjárást, vagy most, felnőttként tanult. A házasságaikat/élettársi kapcsolataikat tekintve a csoport 6 tagjának van cigány házastársa (az etnikailag homogén kapcsolatokban élők mind ebbe a csoportba kerültek). A vegyes házasságban élők közül egyesek megjegyezték, hogy férjük/feleségük „cigányabb, mint ők maguk”- értve ezalatt azt, hogy több szokást átvettek és jól érzik magukat cigányok között. A párválasztással kapcsolatosan egyébként többen megjegyezték, hogy nem találtak volna „megfelelően iskolázott” cigány partnert egyébként sem.

Ha nem is főtevékenységként, de hobbiként mindegyiküknek van kapcsolata vagy a cigány kultúrával, vagy a cigányok érdekképviselésével, vagy mindkettővel.

Fontos megjegyezni, hogy a fentebb leírtakra számítani is lehetett már a kutatás kezdetén, hiszen az interjúalanyokat hólabda módszerrel találtam meg. Lényegében egyik alany adta a másik nevét, vagy különböző szervezeteken keresztül értem el őket. Néhányat személyes barátságokon keresztül találtam meg. Ez a mintavételi módszer eleve magában rejtette, hogy 1. olyan embereket találok meg, akik valamilyen szinten vállalják, hogy cigányok, 2. olyan embereket találok meg, akik valamilyen cigányokat tömörítő vagy azok jogaiért harcoló közösségben aktívan szerepet vállalnak.

Mondhatnánk a fent leírtak fényében, hogy az interjúalanyok nem védik a cigány etnikai közösség határait, hiszen vannak szép számmal példák vegyes házasságokra, mély cigány-nem cigány barátságokra, nem cigányokkal körülvevő lakókörnyezetre. Lényegében tehát a Gordon-féle kategória rendszert használva úgy tűnik, hogy a kettős identitású interjúalanyok felét jellemzi a maritális, a strukturális asszimiláció. Azonban a kettős identitás alanyokat nem jellemzi az identifikációs asszimiláció az eredeti Gordon-i értelemben, hiszen az alanyok nem csak a többségi társadalomhoz kötődnek, hanem ugyanilyen erősen a cigány csoporthoz is.

Megállapítható, hogy a hazai interjúalanyok zöme (18 eset) „nem kevésbé cigány, azért, mert magyar is” vagy fordítva „nem kevésbé magyar azért mert cigány is”. Így lényegében a különböző identitáselemek szépen megférnek egymással személyiségükben. A saját kettős identitásukkal való „megbékéléshez” persze sok esetben nem könnyű az út. Némely életszakaszban a cigány identitás háttérbe kerülhet, másban hangsúlyosabbá válhat, annak tudatos megélése lesz fontos - a magyar identitás megtartásával. Némely esetben a kettős identitás a cigány identitás „újra felfedezésének” eredményeképpen jött létre (erről részletesen a következő fejezetben lesz szó).

A cigány csoporttal (a magyarral szemben) kissé magasabb elköteleződést mutató alanyok „cselekedetek” szintjén nem mutattak erőteljesebb lojalitást a cigány csoporttal szemben az előző, kettős identitású alanyokhoz képest.

Az identitás-válság jeleit hordozó csoport annyiban tért el az előző két csoporttól, hogy az ebbe tartozó interjúalanyok gyermekkorukban nem érintkeztek a cigány csoport tagjaival barátságok illetve lakókörnyezet szintjén. Négy alany az ötből cigány/nem cigány szülőktől származik (az összességében 6 cigány/nem cigány szülőktől származó interjúalany közül kettő a kettős identitású csoportba, a többiek ebbe kerültek). Felnőttkori barátságaik is nem cigányokhoz kötik őket. Nem cigány házastársat választottak maguknak. A cigány nyelvhez való viszonyulásuk nem egységes. Főfoglalkozásként három fő (az ötből) van állandó kapcsolatban cigányokkal. Úgy tűnik, hogy ez a csoport a magánélet szféráját tekintve nem keresi a kapcsolatot cigány származásúakkal. A Gordon-i kategória rendszert figyelembe véve a martitális, a stukturális asszimiláció jellemző rájuk, a többségi társadalommal való identifikációjuk azonban bizonytalan.

Megállapítható tehát, hogy a kettős identitású és a cigánysághoz kissé jobban kötődő alanyok a cigánysághoz hasonló erősségű elköteleződést mutatnak. A cigányságukhoz bizonytalanul viszonyulók, azt elutasítóknál érzékelhető a csoporttal szembeni távolságtartás - főképp a személyes barátságok, kötődések szintjén. Szem előtt kell azonban tartani, hogy ez utóbbi csoporthoz összesen öt eset tartozik, így semmiképpen

sem állíthatjuk, hogy ez az összefüggés így minden esetben igaz lenne. *Azt mondhatjuk azonban, hogy lényegében a cigánysággal kapcsolatos szubjektív elköteleződés (vagy annak bizonytalansága, elutasítása) a cselekedetekben, a csoporttal való interakciókban (illetve annak hiányában) is megnyilvánul a hazai mintában.*

A következő identitásmintázat vázolható fel az önjellemzés és a csoporttal folytatott interakció mértékének együttes vizsgálatával²³:

- *Az esetek nagy többségében a hazai interjúalanyok önjellemzését a kettős identitás vállalása, a cigánysághoz és a magyarsághoz való erős kötődés jellemzi. A cigány és magyar csoporthoz való együttes kötődés kimutatható a mindkét csoportból származó barátok szintjén, a vegyes házasságok erőteljes megjelenése melletti etnikailag homogén kapcsolatok meglétében (17-ből 6 esetben), a „cigány ügy”, a cigány kultúra képviselőjében (akár fő-, akár melléktevékenység szintjén).*
- *Vannak arra utaló jelek, hogy néhány interjúalany életében a cigány identitás dominálhat, fontosabbá válhat, mint a többségi társadalomhoz való tartozás (3 esetben). Ez főleg a fiatalabb korosztályt jellemzi, akik még tanulnak, vagy pályájuk elején vannak. Cigányságukhoz való erős kötődésüket segíti az identitás felvállalását támogató (cigány származású értelmiségieket tömörítő) közösség, csoport életében való szerves részvételük. A cigánysághoz a többségi társadalomhoz képesti kissé erőteljesebb kötődés nem mutatható ki a csoport tagjainak életében, ez az előző csoportéhoz hasonlóan alakul. *Lényegében lehetne az első két csoportot összevontan kezelni, és kettős identitású csoportnak hívni. De ezt nem tesszük meg, mert ez a csoport várhatóan a jövőben erősödni fog.**
- *Vannak arra utaló jelek is, hogy néhány esetben az interjúalanyok bizonytalanuk cigány származásuk tudatos megélésében, azt inkább valamiféle tényként rögzítik, de azzal azonosulni nem igazán tudnak. Ezek az esetek hordozzák az asszimiláció (illetve az az utáni vágyakozás) és az identitás-válság jeleit is (5 esetben). Ez a „bizonytalankodás” megnyilvánul abban is, hogy a cigány*

²³ Lásd ehhez a Mellékletben szereplő táblázatot az angol és hazai interjúalanyokról (a dolgozat VII. 3.-as pontja). A táblázatban eltérő színnel jelöltem az egyes interjúalanyokat aszerint, hogy mely identitástípusba tartoznak.

csoport tagjaival nem keresik az interakciót a magán szférában, kizárólag nem cigány barátaik, partnereik vannak.

IV. 3. 2. Önjellemzés, szubjektív elköteleződés kontra „cselekedetek” viszonya Angliában

„Túl cigány vagyok a gádzsóknak és túl gádzsó a cigányoknak.”

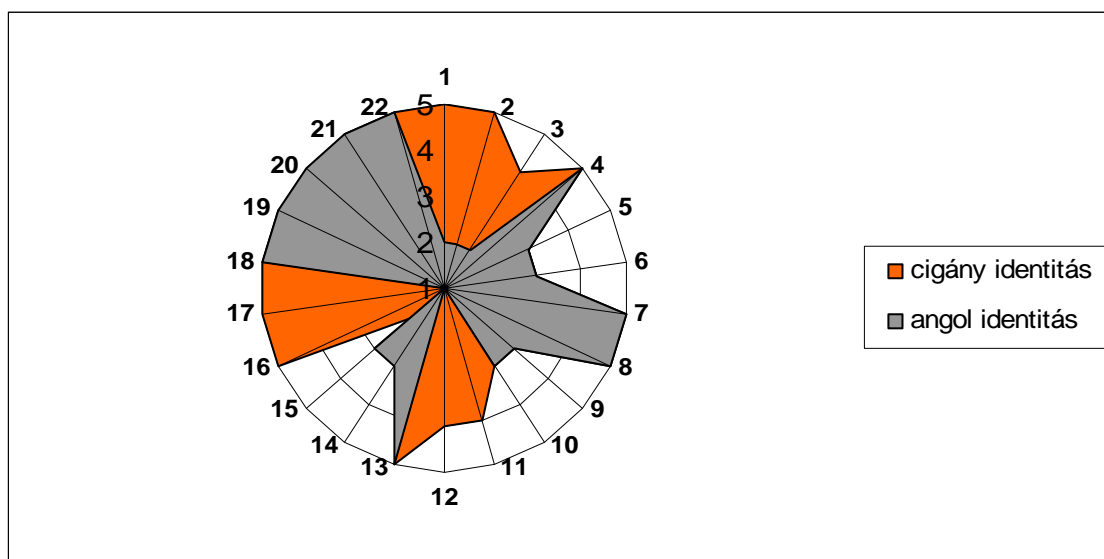
IV. 3. 2. 1. Önjellemzés az angol almintában

Ezt a blokkot is azzal kezdem, hogy megnézem a két kérdés alapján felvázolható identitásmintázatot.

Az angol interjúalanyok esetén a két kérdés ugyanaz volt, mint a magyar interjúalanyoknál.

A következő ábra mutatja azt, hogy az angol identitás, a többségi nemzethez tartozás mennyiben „fedi le” a cigány identitást.

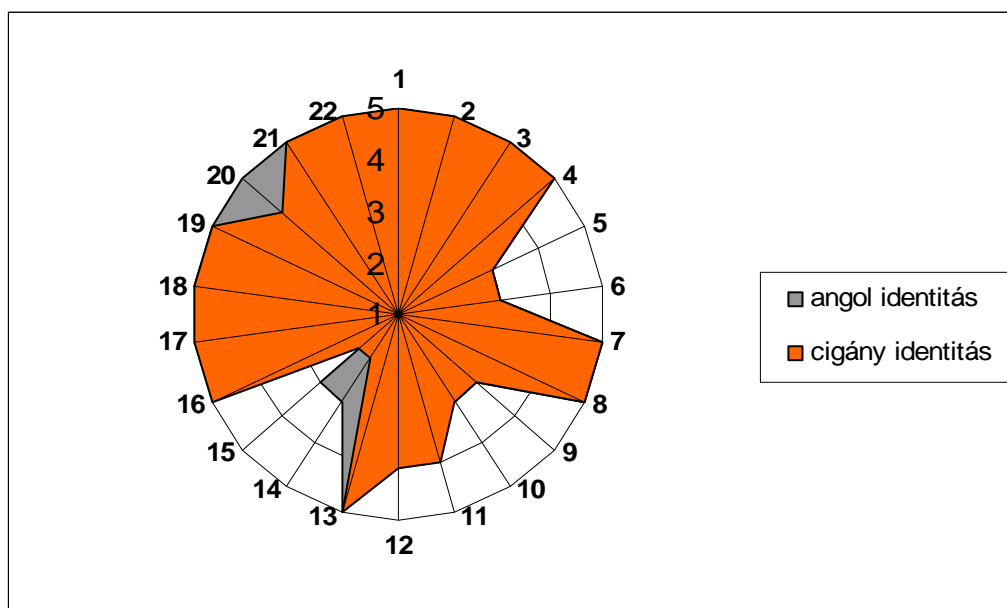
3. ábra: A cigány identitás lefedettsége az angol identitás által az angol almintában

Az ábra meglehetősen más képet mutat az angliai cigányok identitásáról, mint ahogyan az a hazai minta esetén látható volt. Korábban azt találtam, hogy a magyar cigányok számára a magyar identitás szürke blokkja sok esetben lefedi a cigány identitás „sárgáját”. A fenti ábrán látható, hogy 15 interjúalany esetében fedi le az angol a cigány identitást. Azonban az is látható, hogy ebből 6 esetben a nemzeti identitás 3-as értéket kapott, ami arra utal, hogy az interjúalany nem tudta egyértelműen eldönteni a kérdésre a választ. Vagyis *15 esetből 9-ben lehet azt mondani, hogy az angol nemzeti identitás legalább olyan erős, mint a cigány identitás.*

7 esetben (a cigány identitás markánsan „villan” elő, azaz elég jelentős különbség van *7 interjúalany esetén a cigány identitás erőteljes felvállalása és a nemzeti – nemhogy nem vállalása, de elutasítása között.* Az utóbbi csoportban négy alany teljesen elutasító a nemzeti identitással szemben (5-ös és 4-es cigány identitás 1-es nemzetiivel jár együtt). A többi három is inkább elutasító a nemzeti identitással (5-ös és 4-es cigány identitáspont mellett 2-es szerepel) szemben.

4. ábra: Az angol identitás lefedettsége a cigány identitás által az angol almintában

A fent említett 9, erőteljesen nemzeti identitást (is) mutató interjúalanyból 8, a cigány és nemzeti identitást is egyforma mértékben (5-ös -5-ös) vállalta. Egy esetben inkább a nemzeti identitáshoz való kisebbfajta „húzás” körvonalazódott ki (nemzeti 5, cigány 4). Abban a hat esetben, melyben a nemzeti identitás 3-as pontot kapott, 4 esetben a cigány identitáshoz való kötődését sem tudta meghatározni az interjúalany. A fennmaradó két esetben a cigány identitás 2-es pontot kapott. Ez utóbbiak esetén tehát az alanyok nem tudták, hogy a nemzeti identitás kérdésében hova helyezték magukat, viszont a cigány identitást inkább elutasították.

Lényegében az alábbi identitásminta rajzolható meg az angol cigányok esetében:

- Úgy tűnik tehát, hogy az angol mintában is vannak esetei a kettős identitásnak, de ez ritkábban jelenik meg, mint a magyar esetén. Ezekben az esetekben az önmeghatározás mind a nemzeti, mind az etnikai dimenzióban megtörténik (8 esetben, 36%)
- Vannak arra utaló jelek is, hogy Angliában a kiemelkedett cigányok esetében él a cigány identitás erőteljes felvállalása mellett a nemzeti szinte teljes elutasítása (7 eset, 31,5%) azaz az úgynevezett disszociatív stratégia. Ez sokkal erőteljesebben jelen van az angol mintában, mint a magyarban.

- Egyes esetekben érzékelhető egyfajta bizonytalankodó magatartás mind a cigány, mind a nemzeti identitáshoz való kötődés meghatározásánál (4 esetben 18%), melyet lehet *egyfajta identitásválságnak* nevezni.
- Esetenként a nemzeti identitással kapcsolatos hezitálás a cigány identitás elutasításával is párosulhat (2 esetben, 9%).
- Végül halványan megjelenhet a nemzeti identitáshoz való kissé magasabb elköteleződés, melyhez a cigány identitáshoz való kötődés is párosul - lényegében igen hasonlóan a kettős identitáshoz - *de talán inkább egyfajta asszimilációs tendencia* (1 esetben, 4,5%).

Most azt vizsgálom meg, hogy az interjúk elemzésének segítségével hogyan árnyalható a fent vázolt kép.

A. A kettős identitás interjúkban való megjelenési formái az angliai almintában

A kettős identitás terminológiájával leírható alanyok nem mutatnak egységes képet származásukat, életvitelüket, vagy foglalkozásukat tekintve. Vannak közöttük olyanok, akik a cigány ügyet képviselő politikusok, aktivisták, vannak, akik egyéb értelmiségi szakmákban tevékenykednek, pl. orvosok, tanárok.

Cigányságukhoz való viszonyulásukat jellemző módon meghatározta az, hogy egyfajta „híd-”, közvetítő szerepben látták saját magukat a nem cigányok és cigányok között.

Így fogalmazták meg ezt a szerepet:

„Lényegében van ennek jó és rossz oldala. Lehet rossz ez a kettősség azért, mert mindkét értelemben, - cigány és angol -, „árva” vagy. Vagy lehet jó, mert így mind a két közösséghez tartozol. Elég szerencsésnek mondhatom magam, hogy „kapocs” és nem „árva” vagyok.” (M. A. 40 éves E. G. férfi, tanár)

Az is előfordult önjellemzésüknél, hogy egyfajta pluszként, adományként viszonyultak cigány származásukhoz:

„Nekem mindkét világból a legjobb jutott. Letelepedhetek, mint te, vagy élhetek úgy, mint egy cigány.” (G. S. 69 éves E. G. férfi, cigányügyi aktivista)

Emellett az ebbe a csoportba tartozó interjúalanyok közül elsősorban a cigány ügygel foglalkozó politikusok, aktivisták hangsúlyozták azt, hogy „nyitni kell a külvilág felé”, a cigány közösségből származó fiataloknak is tanulniuk kell, a cigányoknak meg kell mutatni saját világukat a nem cigányoknak:

„Lehet, hogy megcsalom saját kultúrámat, de én olyan ember vagyok, aki változást szeretne. Meg akarom mutatni nekik, hogyan kell előre lépni, hogyan kell iskolázottá válni. Ezek miatt sokan nem értenek meg, sokan üldöznek.” (C. C. 43 éves E. G. férfi, cigányügyi aktivista)

Az interjúk elemzése során számomra úgy tűnik, hogy két interjúalany, aki a zárt kérdések alapján a kettős identitásúak csoportjába tartozik, személyes narratívájában inkább cigányságával azonosul. Az identitását firtató kérdésre azt válaszolták, hogy „ők Romany, cigány emberek”. Egyikük egy London közeli magán site-on lakott egész családjával. Főállása soha nem volt, alkalmi munkákból élt. A cigányság iskoláztatásával kapcsolatos kérdésnél nagyon elutasító volt. Kifejtette, hogy a cigányoknak nem tenne jót, ha bekerülnének a zömében nem cigány gyerekek által látogatott iskolákba, mert ott a „nem cigány gyerekektől számtalan rossz dolgot tanulhatnának”. Elítélően szólt azokról is, akik félig cigány, félig angol szülőktől származnak. Ő magát, „autentikus, eredeti cigánynak” tartotta. Másikuk egy állami site-on élt családjával egy vidéki kisváros mellett. Szintén jellemezte az oktatással szembeni averzió és a „tisztta cigány vér” fontosságának hangsúlyozása.

Úgy vélem, hogy ők ketten inkább a disszociatív modellhez sorolhatók a velük készített interjúk alapján.

Ebben a csoportban is találtam olyan alanyt, aki az „újra felfedezett” identitás modelljével is leírható (erről a modellenről későbbi fejezetben lesz szó).

B. Disszociatív modell

Ebbe a modellbe hét interjúalany sorolható, a zárt kérdésre adott válaszaik alapján.

Általában (két kivételtől eltekintve) cigány és nem cigány szülőktől származnak. Vannak közöttük aktivisták, szellemi szabadfoglalkozásúak. Lakóhelyüket tekintve sem

mutatnak egységes képet, vannak site-on lakók, és olyanok, akik tisztán nem cigány környezetben élnek.

Ezek az interjúalanyok a kérdezés során mindvégig azonosították magukat a cigánysággal:

„Sokkal jobban érzem magam, mint cigány ember. Engem még a saját családom vagy a saját népem soha nem tagadott meg, - eltekintve egy-két idiótától – miközben pedig a nem cigányok nem mindig fogadtak el engem úgy, mint nem cigány embert.” (S. C. 45 éves E. G. férfi, Cigányügyi aktivista)

Többen kifejezték elhatárolódásukat a többségi társadalommal, illetve a New Travellers csoporttal szemben. Az elméleti fejezet elején bemutatott „ki az igazi cigány-vitában” erőteljesen képviseltette magát ez a csoport, azt hangoztatva, hogy a New Traveller-ek nem igazi cigányok, csak amolyan pszeudok, akik az egész cigányságra szégyent hoznak.

A kettős identitású alanyokkal közös vonást mutattak abban, ahogyan a vándorláshoz viszonyultak. Azt szimbolikus értelemben használva (mint szabadság, kiszámíthatatlanság) saját, sokszor letelepedett életükbe építették, kifejezve ezzel is a cigány csoporthoz való kötődésüket, azt egyfajta köldökzsinórként működtetve.

A vándorlás jelentőségét, letelepedett életükbe való beépíthetőségét most részletesebben bemutatom, hangsúlyozva azt, hogy ezt mint a cigányság felé való elköteleződést mind a kettős, mind a disszociatív modellbe illeszthető interjúalanyok „működtetik”.

Kitérő: A vándorlás, mint a cigány csoporthoz való köldökzsinór az angliai mintában

A vándorló életformát, mint a cigányság megkülönböztető jellegzetes vonását számos kutatás is megerősíti, mint például Okely (1983) vagy Silverman (1988). Más szerzők azonban hangsúlyozzák, hogy a nomád életforma csak egy sztereotípia a cigánysággal kapcsolatban, mivel ez a népcsoport nem önként választotta az állandó úton levést, hanem állandóan menekülniük kellett, ezért vándoroltak (Kwiek 1998). Ebben az olvasatban a vándorlás úgy jelenik meg, mint egy életben maradáshoz szükséges stratégia. Az úgynevezett New Travellers csoport megjelenése még tovább

gerjesztette a vándorlás körüli vitát. Joggal merül fel a kérdés, hogyha a nomád életforma a legjellegzetesebb megkülönböztető vonása-e a cigányoknak (mint ahogyan az a Caravan Site Act-ből következik), akkor vajon az, aki felveszi ezt az életformát bekerülhet ebbe a csoportba (mint ahogyan ez megjelenik a New Traveller-ek esetében).

Úgy tűnik vizsgálatom alapján, hogy az utazás, vándorlás egy új formája fogalmazódik meg, bukkan fel az interjúalanyok beszámolóiból. Ez az újfajta „vándorlás-koncepció” az eredeti Travellers életstratégia szimbolikus jelentésére (szabadság, flexibilitás) épül. Úgy értelmezhető, mint egyfajta eszköz arra, hogy az interjúalanyok megőrizzék etnikai identitásukat annak ellenére, hogy a sikeres lét nagymértékű életforma váltást követel meg a részükről. Egyfajta köldökszínórként működik, ami ha nem is ténylegesen fizikailag kötöz valakit etnikai csoportjához, hanem szimbolikusan. Nosztalgikus vágyként is leírható, amely arra irányul, hogy mindenfajta gyökeres életforma váltás ide vagy oda, valaki cigánynak érezhesse magát egy másfajta közösségben, zömében nem cigányokkal körülvéve. Ennek az újfajta vándorlás-koncepciónak az a lényege, hogy a vándorlás szimbolikus tartalmait aknázza ki, úgymint szabadság, bizonytalanság, flexibilitás, spontaneitás, melyek a nomád életformának (melyben a hosszútávú tervezés elveszíti jelentőségét) szerves részét képezik.

Az interjúalanyok tehát beleviszik jórészt letelepedett életükbe a „nomaditást” (és ezáltal a szabadságot, vándorlást, flexibilitást, kötetlenséget) különböző eszközökkel. És hogy hogyan viszik át a „cigányságot” új életformájuk ellenére? Például azzal, hogy azt gondolják, annak ellenére mobilak, hogy elvileg van otthonuk, mert ahogyan az egyikük megfogalmazza:

„Azt gondolom, hogy bár van saját házam, a mobilitás mindig nyitva áll, mint lehetőség...Ez egyfajta gondolkodási mód szerintem. Ez a világhoz való viszonyulásodat fejezi ki. Például októberben Spanyolországban voltam, kutattam. Több különböző helyen laktam már életemben. De nem kell ahhoz otthon lennem, hogy otthonosan érezzem magam. A cigányok számára az az otthon, ahol éppen vannak.” (M. A. 40 éves E. G. férfi, tanár)

Aztán azt is gondolják, hogy a vándorló- barangoló életmódból úgy is megőrizhetnek egy szeletet, ha lélekben szabadnak érzik magukat. Erre álljon itt a következő idézet:

„Lélekben szabadok vagyunk, azt gondolom. Van ugyan egy irodám és van egyfajta felelősségem is, és ez persze azzal jár, hogy át kell váltanom a gondolkodásomat arra, ahogyan ti gondolkodtok. De mindkét világból a legjobb dolgok jutnak nekem; ha arra van kedvem élni úgy, mint egy cigány, és letelepedhetek, mint te.” (G. S. 69 éves E. G. férfi, aktivista)

Ahogyan azt már korábban említettem, a vándorló életforma magában hordozza a bizonytalanság érzését, a tervezettség hiányát és be van bugyolálva a mások általi lehetséges elutasítottság érzésébe. A következő idézet arra szolgál példaként, hogy ezeket az érzéseket és tapasztalatokat hogyan lehet átvinni és megőrizni egy letelepedett életben is akár:

„A vándorlás szimbolikus. A karaván szimbolikus. Minden napod a túlélésről szól. Minden napod másmilyen abból a szempontból, hogy mivel keresed a kenyered, hol hajtod álomra a fejedet...De még akkor is meg tudod ezeket csinálni, ha egyébként letelepedett életformát élsz. Számomra a szabadúszás ehhez ad lehetőséget. Ez nagyon nagyon bizonytalan dolog. Nem tudom soha, hogy a következő nap mit csinálok. (...) Ahelyett, hogy ajtókon kopogtatnék, én kiadókat hívok fel és megkérdezem, 'akar egy jó sztorit?' És az is lehet, hogy elutasítanak. Aztán bezárják az orrom előtt az ajtót, mint ahogyan a nagyszüleimmel tették²⁴.” (B. J. 29 éves E. G. férfi, újságíró)

Összegzésképpen elmondható, hogy az interjúalanyok a vándorlást mindennapi életükbe importálják valamilyen úton-módon, annak szimbolikus jelentésére építve, mint például az állandó bizonytalanság, a szabadság és lobbanékonyság, rugalmasság. Ez a „stratégia” azt a célt szolgálja, hogy az interjúalanyok kifejezésre juttassák kapcsolódásukat etnikai gyökereikhez. Tulajdonképpen felfogható úgy, mint egy arra való taktika, hogy hozzáillesszék az életüket a többségi társadalom által diktált életformához, és egyben megőrizhessenek néhány elemet etnikus kultúrájuk jellegzetességeiből. Az is nyilvánvaló, hogy az interjúalanyok szerint, ha valakinek nincsenek Gypsy/Travellers ősei, a puszta tény, hogy mellesleg vándorló életet él még nem teszi cigánnyá.

A disszociatív stratégiával jellemezhető diplomás interjúalanyok ugyanakkor azt is megfogalmazták, hogy iskolázottságukkal sok esetben cigányságuk valamelyest csorbát szenvedett (erről, - mivel ezt a nézetet általában osztják a diplomával rendelkező

²⁴ Itt az interjúalany arra utal, hogy a vándorló életforma során a cigányok ide-oda bekopogtatnak, bekéredzkednek ezért-azért. Aztán vagy szerencsájuk van, vagy sem.

interjúalanyok a kettős identitásúak, a disszociatív modellbe tartozók és az identitás-válsággal jellemezhető csoportokból -, később lesz szó).

C. Identitás-válságot mutató alanyok

Ezekben az alanyokban (összesen négy ember) az a közös vonás, hogy elmondásuk szerint több évbe került, amíg nagyjából letisztázódott, hogy kik is ők valójában. Egyikőjük sem nevelkedett site-on, kettő közülük cigány/nem cigány ősöktől származik. Mind a négy egyetemet végzett, illetve végez.

A velük készített interjúk alapján úgy tűnik, hogy azért nem merik cigányként identifikálni magukat, mert nem tudják, hogy vajon a cigány csoport elfogadná-e ezt, cigányként fogadná-e el őket. Elmondásuk szerint kétségeik azért vannak ezzel kapcsolatosan, mert „nagyon messzire kerültek a cigány kultúrától és életformától”. A csoportba tartozó négy interjúalany abban is közös vonást mutat, hogy azt vallják: azáltal, hogy iskolázottak lettek, azáltal, hogy bekerültek az oktatási rendszerbe, „kicsit megcsalták a cigányokat”, kicsit „eltávolodtak a cigányságtól”:

„Néha azt gondolom, hogy elvesztettem cigány kultúrámat, és úgy érzem magam, mint aki nem tartozik sehova.” (B. D. 40 éves E. G. férfi, művész)

A velük készített interjú is azt mutatja, hogy életútjukat végig kíséri a „se-ide-se-oda” tartozásának érzése. Az egyikőjük így fogalmazza ezt meg:

„Túlságosan cigány vagyok a gádzsóknak és túl gádzsó a cigányoknak.”
(B. B. 35 éves E. G. nő, tanár)

Kitérő: Az iskolázottság és a cigány csoporthoz való kötődés az angliai almintában

Ha azt a kérdést vesszük nagytitkos alá, hogy vajon összeegyeztethető-e a cigányság tradicionális kultúrája a tanulással, *akkor azt a megállapítást tehetjük, hogy bár a tanulás szükségességét senki nem kérdőjelezi meg, a kisebbségi csoporthoz való kötődést alááshatja bizonyos mértékben.* Néhányan az angol értelmiségi alanyok közül igen erőteljesen hangsúlyozták azt, hogy a cigány mivolt és az értelmiségi lét nem összeegyeztethető, habár arra vonatkozóan sajnálatuknak adtak hangot, hogy valamit

elveszítettek identitásukból azáltal, hogy értelmiségiek lettek. A „valaminek az elvesztésének” érzését az egyik interjúalany a következőképpen fogalmazta meg:

„Néha azt érzem, hogy elveszítettem a cigányságomat és úgy érzem magam, mint valamiféle etnikai árva. ...Itt Angliában,- nem tudom, hogy ez más országban igaz-e a cigányok között-, vagy tanult ember vagy, vagy cigány, nem lehetsz a kettő egyszerre.” (M. A. 40 éves E. G. férfi, tanár)

Egy másik interjúalany a következőképpen fogalmazta meg a „valaminek az elvesztését” érzését:

„...Vannak testvérem, akik nem tudnak túl jól írni és olvasni, de az életminőségük nagyon is jó. Sokkal függetlenebbek mint én vagyok, miközben én pedig egy olyan rendszer rabszolgája lettem, amihez nem is igazán tartozom. És olyan értékeké, amelyekben nem hiszek.” (R.W. 41 éves Scottish Travellers férfi, köztisztviselő)

„...egész idő alatt az iskolában és most a karrieremben is, amit magamnak választottam úgy érzem, hogy félre kellett tennem mindvégig az identitásom egyik részét,...annak érdekében, hogy értelmiségi lehessenek.” (B. D. 40 éves E. G. férfi, művész)

Összegzőképpen elmondható, hogy az oktatás szerepét az interjúalanyok nem vonják ugyan kétségbe, de néha nagy árat kell azért fizetni, hogy valakiből értelmiségi válhasson. Az értelmiségi lét az oktatási rendszeren keresztül (otthonról való elszakadás, stb.) a közösségtől való eltávolodást eredményezheti, és általában eredményezi is. Minden - felfelé irányuló - mobilitáskor fellelhető ez a fajta életérzés.

D. Nemzeti identitás beazonosíthatatlansága – cigány identitás elutasítása

Két interjúalany esetében azt láttam a zárt kérdések vizsgálatánál, hogy a nemzeti identitásukat nem tudják beazonosítani, a cigány csoporthoz pedig inkább nem kötődnek.

Erre a két alanyra egy olyan szervezeten keresztül bukkantam, mely geneológiai keresést folytat tagjai számára, azaz segít abban, hogy az illető kiderítse, hogy volt-e a családjában cigány ember. Ez a két alany egész életét letelepedettként töltötte, nem cigány házastárssal. Idősebb korukban kezdtek el családjuk cigány gyökerei felől érdeklődni. Elmondásuk alapján sok cigány barátot szereztek a kutatómunka alatt, de nem merik magukat cigányként meghatározni amiatt, hogy „nem élték az igazi vándor

életformát soha”. Ők lényegében teljesen asszimiláltak, bár büszkék újonnan felfedezett cigány gyökereikre.

Egy alany mutatott nagyobb elköteleződést az angol, mint a cigány csoporttal. Ez a hölgy vegyes házasságban él, cigány és nem cigány ősöktől származik. Elmondása szerint anyja, aki nem cigány volt, gyermekkorában a cigányokkal szembeni távolságtartásra nevelte. Bár ő tudta, hogy cigány, nem volt cigányokkal kapcsolata. Ő az imént említett társaság egyik vezetője jelenleg. Úgy érzi, hogy most már bátrabban vállalja származását és ősei utáni kutatásában családja is támogatja.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy az angol alminta esetén is igaz az a megállapítás, hogy az interjúk leginkább megerősítették, néhány esetben pontosították a zárt kérdésre adott válaszok eredményeit.

Így a következő –az interjúalanyok önjellemzésére épülő – identitás-típusrendszer vázolható fel²⁵:

- Az egyik identitásminta a kettős identitás az angliai alanyok esetében is. A zárt kérdések alapján eredetileg 8, a kérdések interjúkkal való összevetése után pedig összességében csak 6 alany tartozik ebbe a típusba. Úgy tűnik, ez az identitásminta ritkább az angol, mint a magyar interjúalanyok esetén.
- A legtipikusabb identitásmodell az úgynevezett disszociatív modell az angol minta esetén. Eredetileg 7, az interjúkat is figyelembe véve végül is 9 interjúalannal. A disszociatív modell az angol mintában tiszta formájában jelenik meg; a cigány identitás erőteljes vállalása és a nemzeti elutasítása mentén írható le.
- Jelen van az angol mintában is a bizonytalankodók tábor, a magukat a két dimenzió mentén meghatározni nem tudók csoportja. Ezek az alanyok az identitásválság jeleit mutatják (4 eset).
- Vannak arra utaló jelek, hogy jelen van a teljes asszimiláció, mely a cigány gyökök idősebb korban való felfedezésével párosul (2 eset).

²⁵ Lásd ehhez a Mellékletben szereplő táblázatot az angol és hazai interjúalanyokról (a dolgozat VII. 3.-as pontja). A táblázatban eltérő színnel jelöltem az egyes interjúalanyokat aszerint, hogy mely identitástípusba tartoznak.

- *Végül egy esetben találkoztam a nemzeti kissé erőteljesebb felvállalásával, a cigánnyal szemben. Ez az eset tartozhat a kettős identitású csoportba, tekintettel arra, hogy mindkét csoporthoz erőteljes kötődés jellemezte az interjúalanyt.*

IV. 3. 2. 2. A cigány csoport felé való szubjektív (verbális) elköteleződés (illetve annak bizonytalansága, hiánya) és a csoporttal való interakciók (illetve azok hiányának) vizsgálata az angol almintában

Az angol alanyok esetén ugyanazon változók mentén vizsgáltam a „cselekedetek szintjén” való elköteleződést. Kivételt képez a nyelvjárások vizsgálata, hiszen ahogyan azt korábban bemutatam, az angliai cigányság esetében nem beszélhetünk a szó klasszikus értelmében cigány nyelvjárásról/nyelvjárásokról.

A kettős identitású alanyok fele site-on, fele nem cigány környezetben lakott gyermekkorában és felnőttkorában egyaránt. Barátaik között általában cigányok és nem cigányok egyaránt vannak. A csoportba tartozó alanyok fele él vegyes házasságban. Főtevékenysége az alanyok felét köti a cigány csoporthoz, de szabadidős tevékenysége szinte minden interjúalanyt a „cigány-ügyhöz” köti.

A *disszociatív mintába* tartozó interjúalanyok kétharmada élt site-on gyermekkorában, jelenleg ennél valamivel kevesebben. Közel szintén kétharmaduk inkább cigány gyermekkori és felnőttkori barátokról számolnak be. A csoport tagjai zömében vegyes házasságokban élnek. Kétharmaduk főtevékenységként, a többiek munkájuk mellett elkötelezett hívei a cigány ügynek.

Úgy tűnik, hogy ezen alanyok kicsivel több interakciót folytatnak a csoport tagjaival, kicsivel több elköteleződést mutatnak cselekedeteikben a cigány csoporttal.

Az identitás-válság jeleit mutató alanyok gyermekkorukban nem éltek cigány környezetben, barátságaik szintjén is a nem cigányokkal folytatott kapcsolatok dominálnak. Felnőttkorukban már nyitnak a cigány közösség felé, cigány és nem cigány származású barátokról tettek említést, viszont etnikailag vegyes kapcsolatban

élnek. Főtevékenységüket nem jellemzi a cigány ügyben való tevékenykedés, szabadidejükben viszont bekapcsolódnak ilyen jellegű munkákba.

Általánosan elmondható, hogy csak felnőtt életükre jellemző a cigány csoporttal való interakció megjelenése.

Az asszimiláns alanyok az előző csoporthoz hasonló módon jellemezhetők. Nem folytattak gyermekkorukban interakciót a csoport tagjaival, egyáltalán cigányságukkal, cigány gyökereikkel csak felnőtt életükben, nyugdíjas éveikben találkoztak.

Az angliai alanyok fenti paraméterek általi jellemzése és saját, szubjektív, identitásukkal kapcsolatos beszámolóik „fedik egymást”, azaz azt mondhatjuk, hogy lényegében a cigánysággal kapcsolatos szubjektív elköteleződés (vagy annak bizonytalansága, elutasítása) a cselekedetekben, a csoporttal való interakciókban (illetve annak hiányában) is megnyilvánul az angol mintában is.

Az önjellemezés és a cselekedetekben megjelenő egyezések miatt összegzésképpen identitásmintázataikra érvényes a fentebb (140. oldalon) leírt összefoglalás.

IV. 3. 3. „Az önjellemzés, szubjektív elköteleződés kontra cselekedetek” kutatási problémára vonatkozó hipotézisek vizsgálata

11. táblázat: A 2. 1. hipotézis vizsgálata

2. 1. HIPOTÉZIS	MAGYAR MINTA
A hazai kiemelkedett romák önjellemzésében (szubjektív elkötelezettség) a „kettős identitás”, a marginális identitás, illetve a tartós identitásválság jelenik meg.	<p>-Az esetek nagy többségében a hazai interjúalanyok önjellemzését a <i>kettős identitás vállalása</i>, a cigányhoz és a magyarhoz való erős kötődés jellemzi (17 eset).</p> <p>-Érdekes módon azonban vannak arra utaló jelek, hogy néhány interjúalany életében a <i>cigány identitás dominálhat</i>, fontosabbá válhat, mint a többségi társadalomhoz való tartozás (3 esetben). Ez a disszociatív modell, melynek hazai megjelenését nem feltételeztem kutatásom elején. Talán mondhatjuk, hogy a disszociatív modell terjedése (ha úgy tetszik egyfajta etnikai reneszánsz) az egész világon egyetemes jelenség.</p> <p>-Vannak arra utaló jelek is, hogy néhány esetben az interjúalanyok bizonytalanok cigány származásuk tudatos megélésében, azt inkább valamiféle tényként rögzítik, de azzal azonosulni nem igazán tudnak. <i>Ezek az esetek hordozzák az asszimiláció (illetve az utáni vágyakozás) és az identitás-válság jeleit is</i> (5 esetben).</p> <p>-A <i>marginalizáltság</i> megléte vagy hiánya nem állapítható meg egyértelműen, mivel az interjúalanyok a cigány és a nemzeti dimenziók mentén helyezték el magukat, nem volt lehetőség (az interjú jellegéből fakadóan) arra, hogy más dimenziókban gondolkodjanak.</p>

12. táblázat: A 2. 2. hipotézis vizsgálata

2. 2. HIPOTÉZIS	ANGOL MINTA
Ami az angliai kiemelkedett cigányokat érinti, önjellemzésükre inkább az asszimiláció, vagy a kettős identitás vállalása lesz jellemző. Esetenként itt is felmerülhet a marginális stratégia alkalmazása, vagy a	<p>-Az egyik identitásminta valóban a <i>kettős identitás</i> az angliai alanyok esetében is. Úgy tűnik, ez az identitásminta ritkább az angol, mint a magyar interjúalanyok esetén.</p> <p>-A legtipikusabb identitásmodell azonban az <i>úgynevezett disszociatív modell</i> az angol minta esetén. Ennek meglétét nem feltételeztem kutatásom elején. A disszociatív modell az angol mintában ráadásul tiszta formájában jelenik meg; a cigány identitás erőteljes vállalása és a nemzeti elutasítása mentén írható le.</p> <p>-Jelen van az angol mintában is a bizonytalankodók tábor, a magukat a két dimenzió mentén meghatározni nem tudók csoportja. Ezek az alanyok az <i>identitás-válság jeleit</i> mutatják (4 eset).</p>

2. 2. HIPOTÉZIS	ANGOL MINTA
tartós identitásválság.	<p>-<i>Jelen van a teljes asszimiláció</i>, mely a cigány gyökök idősebb korban való felfedezésével párosul, de ez nagyon ritka.</p> <p>-Végül egy esetben találkoztam a nemzeti kissé erőteljesebb felvállalásával, a cigánnyal szemben (ez az eset tartozhat a kettős identitású csoportba, tekintettel arra, hogy mindkét csoporthoz erőteljes kötődés jellemezte az interjúalanyt).</p> <p>- A <i>marginalizáltság</i> megléte vagy hiánya nem állapítható meg egyértelműen, mivel az interjúalanyok a cigány és a nemzeti dimenziók mentén helyezték el magukat, nem volt lehetőség (az interjú jellegéből fakadóan) arra, hogy más dimenziókban gondolkodjanak.</p>

13. táblázat: A 2. 3. hipotézis vizsgálata

2. 3. HIPOTÉZIS	ANGOL MINTA	MAGYAR MINTA
A szubjektív és „objektív”, cselekedeti szint nem minden esetben esik egybe, tehát lesznek olyan interjúalanyok, akik bár önmagukat a cigány csoporthoz tartozónak vélik, nem folytatnak interakciót annak tagjaival.	-Ez nem bizonyult igaznak. Lényegében a cigánysággal kapcsolatos szubjektív elköteleződés (vagy annak bizonytalansága, elutasítása) a cselekedetekben, a csoporttal való interakciókban (illetve annak hiányában) is megnyilvánul az angol mintában. A kettő tehát lefed egymást.	-Ez nem bizonyult igaznak. Lényegében a cigánysággal kapcsolatos szubjektív elköteleződés (vagy annak bizonytalansága, elutasítása) a cselekedetekben, a csoporttal való interakciókban (illetve annak hiányában) is megnyilvánul a magyar mintában. A kettő tehát lefed egymást.

IV. 4. Az identitás elrejtésének és felfedésének kérdései

A következő részben arra próbálok megtalálni a választ, hogy lehetséges-e egyáltalán az etnikai identitás elrejtése vagy sem. Ha igen, akkor milyen körülmények között fontos a vizsgálat célcsoportjába tartozó embereknek az, hogy elrejtseék cigányságukat illetve ha felfedik, akkor ezt hogyan és miért teszik.

Silverman (1988) szerint adott szituációtól függ az, hogy valaki hangsúlyozza, elfedi vagy eltúlozza saját cigány identitását. Hancock (1999) és Okely (1983) rámutatnak arra, hogy a cigányokat Angliában nem jellemzik megkülönböztető fizikai karakterjegyekkel, emiatt lehetséges az identitás elrejtése. Silverman arra is rávilágít, hogy az identitás elrejtésének hátterében sokszor a cigányokkal szembeni előítéletek állnak. Amerikában élő kelet-európából származó romákat vizsgálva megállapítja, hogy e csoport számára számtalan lehetőség van arra, hogy göröggént, vagy mexikóiként „nem cigány stílusban öltözködve”, illetve nevük megváltoztatásával nem cigányként tudnak érvényesülni. Az ottani roma közösség számára ez egy életben maradási stratégia, mely nem csorbítja etnikai identitásukat, azaz nem lesznek kevésbé cigányok ezáltal.

Feltételezem, hogy a cigány etnikai csoporthoz tartozás általában nem jár pozitív reakciókkal a nem cigányok részéről, ezért a kiemelkedett cigányok arra kényszerülnek időnként, hogy származásukat elrejtseék, titkolják. Mint említettem az etnikai identitás elrejtésére Angliában inkább van lehetőség, mint Magyarországon tekintettel arra, hogy ott nincsenek a cigányságnak megkülönböztető külső sajátosságai. Feltételezem azt is, hogy a magyar alminta esetén az identitás akkor rejthető el nagyobb „sikerrel”, ha az illető vegyes házasságból származik, így a hazai cigányságra jellemző rasszjegyek már nem annyira karakteresek.

IV. 4. 1. Az identitás elrejtésének és felfedésének kérdése Magyarországon

„Lehet, hogy én ezzel [a cigányságommal] visszaélek, lehet, hogy ezzel hatást gyakorlok, lehet, hogy ezzel zsarolok - de az adott szituációtól függ, hogy használod-e, elmondod-e.”

A hazai interjúk során összegyűjtött anyag is azt mutatja, hogy esetenként lehet előnyös és hátrányos is cigánynak lenni. Vannak szituációk, amikor az ember inkább nem hozakodik ezzel elő és vannak olyan szituációk, amikor ez fontossá válik. Lényegében, ahogyan az egyik interjúalany megfogalmazta ez (az identitás) egy fegyver. Igaznak tűnik Hancock megállapítása, miszerint szituációfüggő az, hogy valaki éppen elrejtí vagy éppen eltúlozza etnikai identitását. (Az már egy másik kérdés, hogy adott esetben az elrejtés vagy felmutatás csak a környezetnek szól-e vagy sem.) Silvermann és Sutherland kutatásai arra mutatnak rá, hogy a „kaméleon-magatartás” még nem jelenti azt, hogy az illető leszámolt volna etnikai önazonosságával. A hazai interjúalanyok körében is inkább ez erősödik meg: nem kevésbé cigányok akkor sem, ha éppen cigányságuk nem fontos adott szituációban. A környezet, a helyzet hathat adott esetben ilyen visszatartó erővel.

Az interjúalanyok fele számolt be arról, hogy rajta biztosan látszik, hogy ő cigány a rasszjegyei miatt, emiatt ezt nem tudja rejtegetni, még akkor sem, ha akarná. Ennek ellenére az összes hazai interjúalany életében voltak olyan szituációk, amelyekben nem cigánynak gondolták. Az ilyen esetekben azonban, ha valamilyen úton-módon mégis szóba került etnikai hovatartozásuk, nem titkolták azt.

Néhány interjúalany arról számolt be, hogy ha nem gondolják cigánynak és mégis kiderül, hogy azok, a környezetük hitetlenkedik:

És akkor, amikor megmondtam, hogy cigány vagyok, akkor azt mondták – mert én megmondtam, hogy nem vagyok én görög, meg olasz - „cigány vagyok”. „Jaj, de jó humorom van” – mondták. Mondom „én nem humorizálok, tényleg az vagyok”. Tehát nem akarták elhinni, mert ugye az ő

fejükben az volt, hogy a cigányok ilyenek meg olyanok, és én nyilván nem lehetek az.” (Á. K. 47 éves romungró nő, óvodapedagógus)

Tehát a cigányokról szóló olyan elképzelések és sztereotípiák miatt, hogy ők nem lehetnek tanult emberek, nem élhetnek csak egy bizonyos életformát, *a nem cigány környezet nem akarja észrevenni és elfogadni a cigányok sikereit*. Az egyik interjúalany számolt be arról, hogy a nem cigányok szemében ő és a családja mint nem cigány van számon tartva, hiszen nem élnek „olyan életformát, mint a cigányok”. A nem cigányok fejében tehát esetenként összekapcsolódik a cigányság egy sajátos életformával, szegénységi szubkultúrával.

Úgy tűnik, hogy *működik nálunk egyfajta hallgatóságos feltételezés a cigányok között*, arra vonatkozóan, hogy a nem cigányok biztosan tudják, hogy ők cigányok. Történnek olyan esetek, hogy mégis kiderül: korábban a környezetük nem tudta, hogy cigány származásúak. Erre akkor kerül sor általában, ha valaki elkezd szidni a cigányokat. Az interjúalanyok arról számoltak be, hogy az ilyen esetekben, mindig elmondják, hogy ők is az adott etnikumhoz tartoznak:

- „- Volt valaha olyan szituáció, amikor nem jöttek rá, hogy te cigány vagy?
 - Aha. Volt ilyen, de nem jellemző.
 - És ez milyen volt ez a helyzet?
 - Ez a helyzet? Hát tragikus. Tragikus, mert akkor elkezdtek szapulni a cigányokat, meg a nem tudom mit, és akkor mondtam, hogy én is az vagyok, és hogy van ennek ellenkezője is, és nem lehet általánosítani, és kritizálni.”
- (G. R. 40 éves romungró nő, szociális munkás)

Az interjúalanyok másik fele úgy vélte, hogy rajta nem látszik, hogy cigány. Ezek az interjúalanyok - az előző csoporthoz hasonlóan - vegyesen kerültek ki a különböző cigány csoportokból, illetve voltak közöttük magyar-cigány származásúak is. Néhányan közülük - elsősorban fiatal fiúk - utaltak arra, hogy ha látszik is ez rajtuk, ezeket a jegyeket időnként fel lehet használni arra, hogy más néphez tartozónak állítsák be magukat. Elmondták, hogy időnként heccből másnak adják ki magukat, tehát rasszjegyeiket arra használják, hogy mint mexikói, vagy olasz, görög jelenjenek meg. Ezek az alkalmak elsősorban lányokkal való ismerkedéshez kötődtek, de azt is sietve hozzátették interjúalanyaim, hogy egy mélyebb kapcsolatban eredeti származásuk gyorsan elmondják, mert nem szeretnének kínos szituációkba bonyolódni később.

A második csoportba tartozó többi interjúalany munkája során „használja” időnként cigány származását. Számukra az, hogy cigányok, egy magán jellegű információ, amit szituációtól függően vagy elmondanak, vagy sem. Erre azért van lehetőségük, mert nem gondolják, hogy bármilyen vonásuk miatt beazonosíthatóak lennének. Esetenként olyan „fegyverként” használják cigány származásukat, ami egy jó ügy érdekében bevethető. Az egyik alany, egy volt tanárnő így nyilatkozott a kérdésről:

„Amikor a Don Bosco-ba mentem dolgozni, ott kellett, hogy tudják, cigány vagyok. A gyerekeknek is kellett, hogy tudják, hogy Éva néni cigány. Ott kellett az, hogy beszéljünk a cigányságról, ott kellett az, hogy beszéljünk mentális problémákról, ott kellett az, hogy „hú Éva néni”-tényleg megkérdezték, hogy cigány, hát hogy néz ki Éva néni”, „juj de jól nézz ki, vagy juj de csinos ez a cucc, vagy veszkócsizma van Éva néni”-de mégis kellett egy zászló. És ez Éva néni volt a gyerekeknek.”

(É. P. 43 éves beás cigány nő, cigányügyi köztisztviselő)

Egy másik tanárnő, iskolaigazgató is úgy gondolja, hogy a cigánygyerekek illetve szülők előtt hitelesebb, ha „elárulja”, hogy ő maga is cigány származású:

„Van itt egy cigánytelep nem messze tőlünk, és azt mondom, „hát az egresiektől [a telep neve] ezt igazán nem vártam volna”. Vagy a munkatársaim azt mondják, „hú Marika néni mennyire boldog lesz, hogy fog neki örülni, hogy milyen szépen tudta, ügyes voltál.” Vagy éppen előfordul itt is, - mert gyerekek vannak -, „azért ez ne jusson Marika néni fülébe, mert nagyon szomorú lesz”. Ezek ilyen belső stratégiák - a gyerekek kezelésére is akár”. (M. N. 57 éves romungró nő, tanár)

Az egyik oláh cigány/magyar nő, egy szociális munkás is hasznosnak tartja, hogy cigány származású, mert így könnyebben tud boldogulni cigány klienseivel. A következő érdekes esetet mesélte el:

„Ez nagyon érdekes volt, mert ...volt egy cigány kliens, egy ilyen kis töpörödött öregasszony, és akkor lakást szeretett volna tőlem, és mondtam, hogy ez az, amit én most itt sajnos így csípőből nem. És akkor mondta cigányul a lányának, hogy „gyere már innen lányom, nem látod, hogy bolond ez a magyar asszony?” És akkor lemagyarasszonyoztak. És délután kimentem hozzájuk családlátogatni, és köszöntem nekik cigányul, meg hogy „mit főzöl?”, és meglepődött, és nézett így rám.”

(M. K. 42 éves oláh cigány/magyar nő, szociális munkás)

A mintába került művészek példája azt is mutatja, hogy fel lehet használni az érvényesüléshez, előre jutáshoz ezt az „információt”. Esetenként ezzel lehet boldogulni:

„...igazából ki is használnám. Miért ne? Ha lehetőségem van rá, akkor miért ne. Tehát azt gondolom, hogy ha egy filmhez, vagy egy reklámhanghoz egy cigány hangot keresnek, vagy ilyen érces hangot keresnek, te én cigány

vagyok, egész véletlenül. Kell az én hangom? Kell. Jó. Miért ne? Tehát, ha valakinek erre van szüksége, hogy egy cigány embert, - és nem úgy fogom föl, hogy pozitív diszkrimináció, csak azért adják ide, mert én cigány vagyok, hanem azt gondolom, hogy ha ők cigány embert akarnak foglalkoztatni, azért megyek oda, mert én cigány vagyok, és ha akarnak velem dolgozni, dolgozzanak, ha nem, kezit csókolom.” (J. B. 28 éves romungró/oláh cigány férfi, művész)

Úgy tűnik, hogy esetenként *a fiatal generáció szeretne cigányként és értelmiségiként boldogulni. Az idősebbek (az államszocializmus éveiben pályájukat megkezdők) inkább értelmiségiként és mellesleg cigányként szeretnék sikereket elérni.* Értve ez alatt azt, hogy az idősebbek többször reflektálnak arra, hogy a szocializmus idején fel kellett mutatni néhány cigány értelmiségit és sokan azért tudtak boldogulni, mert cigányok és nem elsősorban azért, mert tehetségesek. Az egyik aktivista így számol be erről:

„Sokan azt hitték, hogy azért, látványos gyors felfutásom volt, mert egy konjunkturális helyzet lehetett a politikában és engedtek előre. Én nem hiszek ebben....tehát nekem volt arról példám, hogy ne lihegjem túl a cigányságomat, és semmi olyan előnybe ne keveredjek, amiért meggyanúsíthatnak.” (B. O. 56 éves romungró férfi, cigányügyi aktivista)

Manapság is előfordul, hogy *a politika, a politikusok a sikeres cigány embereket szeretnék felhasználni saját céljaikra.* Az interjúalanyok óvakodnak ettől és nem szeretnék (és soha nem is szerettek állításuk szerint) ilyen „díszpinty” szerepben feltűnni:

„Brüsszelbe elvitt egy csoport, marhára jól éreztem magam, de mégis azt mondtam nekik, mit keresek én itt. S akkor eszembe jutott az a tény, hogy én vagyok itt a díszpintyecske, hogy ugyan mutassuk már meg, hogy milyen értékes cigány emberünk van nekünk. És akkor felálltam és azt mondtam, köszönöm szépen, ...itt egy nagy dögnehez munkát a nyakamba sóznak, én felelősséggel elvégzem, és úgy érzem, hogy eszközként vagyok felhasználva. És ezt elmondtam.” (M. N. 57 éves romungró nő, tanár)

Érdekes, hogy nem *találtam különbséget a cigány identitás elrejtésének–felfedésének tekintetében a politikusok/aktivisták/cigányügyi tisztviselők illetve az értelmiségi csoport között.* Mindenki beszámolt olyan esetről, amikor nem cigánynak nézték, és azok között is, akik azt mondták, hogy rajtuk nem látszik, hogy cigányok, vegyesen voltak a különféle interjúalanyok. Nyilvánvaló, hogy amikor a politikus/aktivista/cigányügyi köztisztviselő csoport tagja a cigányokat képviseli bizonyos ügyekben, akkor abban a szituációban egyértelműbb, hogy ő is cigány (bár

olyan alanyok is voltak, akik arról számoltak be, hogy még ilyen alkalmakkor sem egyértelmű, így ők bele szokták foglalni valamilyen módon a felszólalásukba ezt az információt a hitelesség kedvéért).

IV. 4. 2. Az identitás elrejtésének és felfedésének kérdése Angliában

„...nem mondhatom el egy felvételi beszélgetésen [leendő munkahelyen], hogy azokat az éveket, amik alatt nem dolgoztam, vándorlással töltöttem.”

Az angliai interjúkat elemezve azt találtam, hogy az interjúalanyok számára az identitás elrejtése (nem felfedése) hétköznapi dolognak számít. Ez részben annak köszönhető, hogy nem sötét a bőrük, így nem illenek a cigányságról alkotott sztereotip képbe. Találtam két olyan interjúalanyt, akiknek családja kelet-európából származott, emiatt markánsabb karakterjegyekkel rendelkeztek. Számukra sem jelentett azonban gondot az angol multikulturális társadalomba való beilleszkedés (időnként arabnak, vagy indiainak nézték őket). Tény az, hogy - a megkérdezett személyek elmondása alapján - nem is kerül „erőfeszítésbe” az etnikai identitás elrejtése, mivel nincs egzotikus külső jellegzetességük. Ezért nem is kell olyan „túlélési technikákhoz” folyamodniuk, mint amelyekről Silverman beszámol. Ahogyan az egyik interjúalanyunk megfogalmazta:

„Nem gondolom, hogy nyilvánvaló lenne [az etnikai identitásom]. Nincsenek különleges szokásaim vagy akcentusom, semmi ilyesmi.”(M. A. 40 éves E. G. férfi, tanár)

Egy másik interjúalany szintén utalt arra, hogy az identitás mibenléte egy teljesen „privát” információ és nem feltétlenül „jön elő” egy adott párbeszéd során:

„Azt gondolom, hogy ez egy magánjellegű információ azért is, mert az emberek nem tudnak feltétlenül sehova besorolni pusztán azáltal, hogy rád néznek, és mi nem is beszélünk máshogy mint a többi ember...” (B. B. 35 éves E. G. nő, tanár)

Habár az interjúk elemzése során nyilvánvalóvá vált, hogy a cigány etnikai identitás elrejtése sok esetben elkerülhetetlen és általában a cigánysághoz tapadó előítéletek

miatt kényszerülnek rá az emberek, *voltak olyan esetek is, amikor az alanyok egyfajta „ajándékként” kezelték annak érdekében, hogy a társadalompolitika szintjén megjelenő, pozitív megkülönböztetésből fakadó előnyöket kihasználják.*

Ahogy az egyik értelmiségi férfi megfogalmazta:

„Ez [a cigány identitás] olyan dolog, mint minden az életben; attól függ, hogyan közelíted meg. Lehet egy bunkó, amivel az emberek lesújtanak rád, vagy lehet egy arra alkalmas eszköz, hogy megvédd magad.” (B. D. 40 éves E. G. férfi, művész)

Az interjúalanyok általában munkájuk kapcsán szokták „használni” cigány származásukat. Egy újságíró ezt a következőképpen fogalmazza meg:

„Ebben az országban nagyon sok ember politikailag korrektnek akar látszani. Tudatában vannak annak, hogy az írás tipikusan középosztálybeli, privilegizált foglalkozás. Így van ez biztos a legtöbb országban. De ezek a 'politikailag korrekt' emberek, rendkívül nagy lelkiismeret furdalást éreznek emiatt. Ezért aztán így gondolkodnak: 'Ok. Alkalmazni kell néhány fekete és néhány zsidó író'. Azt viszont sohasem mondják, hogy 'kellene néhány cigány is'. Azért nem, mert fel sem merül ez számukra. Így hát, ha én ha ki akarom az egyik könyvemmet adatni azt mondom 'Na mi van? Esélyt sem adtok nekem, mert cigány vagyok?'. Erre ők azt mondják 'oh, elnézést, igaza van'. Ez a módja, érted? Persze hogy tudod használni azt, hogy cigány vagy. Nagyon sok ember ezt teszi.” (B. J. 29 éves E. G. férfi, újságíró)

Egy másik férfi, akik képzőművész, a következőképpen fogalmazta meg azokat az előnyöket, amelyeket lehet a „cigányság mivoltból” szerezni:

„Azt gondolom, hogy értelmiségi körökben ez [a cigány eredet] előnynek számíthat, legfőképpen azért, mert úgy lehet a cigány származásra tekinteni, mint ami egzotikus. Másodsorban pedig azért lehet felhasználni ezt, mert pozitív diszkrimináció van nálunk. Mondok erre egy példát. Két barátommal egy projekten dolgoztunk. Elmentünk Londonba a Művészeti Akadémiára, hogy pénz kerítsünk a projektre. Azt mondtuk nekik, hogy cigány témájú a projekt és hogy én cigány vagyok. Ez hatott.” (B. D. 40 éves E. G. férfi, művész)

Az interjúalanyok elbeszélései alapján világos, *hogy a negatív diszkriminációtól való félelem viszont oka lehet az identitás elrejtésének, vagy legalább is az identitás „nem felfedésének”.* Az összegyűjtött anyag alapján azonban az is elmondható, hogy a *negatív diszkriminációtól való félelemnek kétféle következménye lehet.*

Az első esetben elképzelhető, hogy az egyén a stigmatizált csoporthoz való tartozás miatti szégyenérzet miatt úgy dönt, hogy elhagyja a csoportot, vagy legalábbis nem fedi fel, hogy az adott csoporthoz tartozik. Ez a vizsgálati eredmény megerősíti a szociálpszichológia egyik alaptételét, mely szerint ha az adott csoporttagsághoz nem

járul pozitív önértékelés, akkor az emberek nagyobb eséllyel döntenek a csoport elhagyása mellett, már ha erre lehetőségük van (Tajfel 1999).

A vizsgálati alanyok elbeszélései alapján viszont a negatív diszkrimináció és a negatív sztereotípiák eredményezhetik azt is, hogy az adott csoporthoz tartozóban csak még inkább megerősödik a csoporthoz tartozás érzése. Erről az egyik interjúalany így számol be:

„Feltételezem, hogy ha diszkriminációból származó negatív élményeid vannak, akkor még inkább cigány akarsz lenni. Ha bántanak azért, mert cigány vagyok, akkor azt érik el vele, hogy még inkább erősödik bennem ez az érzés. Két lehetőség van. Vagy meghasonlasz önmagaddal és nem akarsz cigány lenni, vagy még bátrabban vállalod és kiállsz azért, ami vagy.” (K. J. 54 éves E. G. nő, titkár)

Úgy tűnik, hogy ha valaki munkát keres, akkor szükségképpen nem fedi fel cigány származását, ha a munka szempontjából ez nem lenne előnyös.

„Pszichésen semmi problémám saját etnikai származásommal, de időnként nem említettem ezt meg például akkor, amikor munkát kerestem....Igen azt gondolom, hogy régebben stratégiai okoknál fogva nem említettem, csak akkor, ha Travellerek-vel volt összefüggésben az adott munka. Különben nem mondhatom el egy felvételi beszélgetésen, hogy azokat az éveket, amik alatt nem dolgoztam, vándorlással töltöttem”. (T. P. 45 éves Scottish Travellers férfi, szociális munkás)

Lényegében arról van szó tehát, hogy az angol cigányoknak nem is kell rejtegetni identitásukat, mivel az önmagában nem nyilvánvaló, nincs semmiféle egzotikus külső megjelenési formája. Hancock (1976) szerint sokszor maguk a sztereotípiák okozzák azt, hogy az igazi cigányok nem jelennek meg, mint igazi cigányok az emberek képzetében, hiszen nem teljesítik azok a kritériumokat, amik a cigányt cigánnyá teszik (mint például a sötét bőr, hosszú szoknya és egyebek). Az egyik interjúalany ezt a következőképpen fogalmazza meg:

„Ha a médián keresztül azt sugallják neked, hogy cigánynak lenni rossz dolog, vagy azt, hogy cigánynak lenni romantikus dolog - melyek közül egyik sem reális - akkor egyikkel sem tudsz azonosulni. Nem azt mondom, hogy úgy teszek, mint ha nem lennék az, hanem időnként félrerakom, szögre akasztom, mint egy kabátot és felveszek egy másfajta identitást is.” (B. B. 35 éves E. G. nő, tanár)

Összegzőképpen megállapíthatjuk – Heller híres könyvének címét kölcsönvéve - hogy a vizsgálat angliai értelmiségi interjúalanyai a 22-es csapdájában vannak. Köszönhetően a velük kapcsolatos sztereotípiáknak és az előítéleteknek, sokszor nem fedik fel cigány származásukat (különösen akkor nem, ha üzletemberek és nem akarják, hogy környezetükben cigányként megjelenve, esetleg hitelüket veszítsék potenciális partnereik szemében). Ennek köszönhetően „sikerességük” rejtve marad a többség számára. Néha az attól való félelemtől vezérelve, hogy esetleg a meglévő sztereotípiák áldozataivá válnak, saját cigányságukat is elutasítják. Ez esetben már nem az identitás elrejtéséről beszélhetünk, hanem annak megtagadásáról. Ahogyan a következő diplomás interjúalanyunk ezt megfogalmazta:

„...még akkor is ha én egy egyedi, megismételhetetlen személyiség vagyok, aszerint ítélnék meg, amit ők gondolnak arról, hogy hogyan kell viselkednie egy cigánynak, és bár nem azt mondom, hogy szégyellem, de a kétségbeesés ezen perceiben úgy érzem, hogy nem akarok többé cigány lenni...” (S. P. 24 éves E. G. nő, phd hallgató)

És itt még nem áll meg a folyamat. Abból kifolyólag, hogy a Gypsy/Travellers diplomás réteg gyakorlatilag rejtve marad a többségi társadalom számára, a sztereotípiák, mint például az, hogy a cigányokból nem lehet értelmiségi, képtelenek egyetemet végezni, megerősítést nyer azáltal, hogy a többség valójában nem is tudja, milyen teljesítményeket érnek el egyébként. Nem túl szerencsés módon, azok a diplomás - egyébként cigány származású emberek - akik értelmiségi szakmákban helyezkednek el, sok esetben nem jelennek meg, mint valódi cigány a többségi emberek képzetében. Lehetséges, hogy ezek az emberek ugyan nem tagadják meg cigány származásukat, csak egyszerűen a mindennapok során nem úgy jelennek meg, mint cigányok (identitásuk rejtve van mások szemében). Az is előfordul azonban, hogy az életstílus váltás azt eredményezi, hogy ők maguk nem vállalják többet etnikai identitásukat. Ebben az esetben a cigány közösség számára örökre elvesznek. Ebből kifolyólag tulajdonképpen a sikeres cigányok maguk is hozzájárulnak ahhoz, hogy a cigánysággal kapcsolatos sztereotípiák fennmaradjanak. Ez persze nem jelenti azt, hogy ez kifejezetten a cigányság ezen rétegének hibája lenne. Valójában a nem cigányok azáltal, hogy olyan alkalmakat teremtenek a cigányság számára, melyben lehetetlen az etnikai identitás vállalása teszik lehetetlenné sokszor, hogy a sikeres cigányok cigányságukat vállalva éljenek. Az angol cigány politikus-aktivista csoport magatartását elemezve elmondhatjuk, hogy számukra problémamentesebb az etnikai identitás vállalása. Ironikusan úgy is fogalmazhatunk, hogy számukra az identitás

felvállalásának nincsen rizikója, hiszen őket a nem cigányok is úgy tartják számon, mint cigány politikusokat. Tulajdonképpen cigány mivoltukat napi tevékenységük legitimálja. Sokkal nehezebb a nem politikai értelmiségi cigányok helyzete az identitás vállalhatóságának szempontjából.

IV. 4. 3. Az identitás elrejtésére és felfedésére vonatkozó hipotézisek vizsgálata

14. táblázat: A 3. 1. hipotézis vizsgálata

3. 1. HIPOTÉZIS	ANGOL MINTA	MAGYAR MINTA
A cigány etnikai csoporthoz tartozás nem jár mindig pozitív reakciókkal a nem cigányok részéről, a kiemelkedett cigányok arra kényszerülnek időnként, hogy származásukat elrejtsek, titkolják.	-Az igaz, hogy az ehhez a csoporthoz tartozás nem vált ki pozitív reakciókat a nem cigányok részéről. -Igaz, hogy időnként elrejtik, eltitkolják cigány származásukat (pl. munkahely keresés alkalmával).	-Az igaz, hogy az ehhez a csoporthoz tartozás nem vált ki pozitív reakciókat a nem cigányok részéről. -Időnként itt is megfigyelhető az identitás eltitkolása, más identitás feltüntetése (főképp a fiatalabb generációnál figyelhető meg, „csajozás”, „ismerkedés” esetén).

15. táblázat: A 3. 2. hipotézis vizsgálata

3. 2. HIPOTÉZIS	ANGOL MINTA	MAGYAR MINTA
Az etnikai identitás elrejtésére Angliában inkább van lehetőség, mint Magyarországon tekintettel arra, hogy ott nincsenek a cigányságnak megkülönböztető külső vonásai.	<p>-Az igaznak bizonyult, hogy Angliában nem is kell elrejtteni a cigány származást. Nem kerül semmilyen erőfeszítésbe annak eltitkolása az alanyok részéről, hiszen nincsenek egzotikus vonások, rasszjegyek.</p> <p>-Úgy jelenik meg az etnicitás az interjúalanyok részéről, mint egy magán-jellegű információ, amit vagy elmondanak vagy nem.</p>	<p>-A hazai minta fele nyilatkozott úgy, hogy szerintem nem ismerhető fel, hogy ő cigány.</p> <p>-Viszont minden interjúalany tudott olyan szituációt megemlíteni az életében, amikor nem volt nyilvánvaló, hogy ő az.</p> <p>-Magyarországon az egzotikus külső csak néha lehet előnyös, néhányan el tudják hitetni bizonyos szituációkban, hogy ők mexikóiak, görögök, olaszok stb.</p> <p>-Működik az a hallgatóságos feltételezés az interjúalanyok részéről, hogy róluk biztosan tudja a környezetük, hogy cigányok. Ez sokszor így adott szituációban szóba sem kerül. Ha igen, kiderülhet, hogy környezetük ezt mégsem tudta.</p> <p>-Többben is úgy nyilatkoztak, hogy az egyetemen/főiskolán nem tudták róluk azt, hogy romák.</p>

16. táblázat: A 3. 3. hipotézis vizsgálata

3. 3. HIPOTÉZIS	MAGYAR MINTA
A magyar alminta esetén az identitás akkor rejthető el nagyobb „sikerrel”, ha az illető vegyes házasságból származik, így a hazai cigányságra jellemző rasszjegyek már nem annyira karakteresek.	<p>-Az igaz, hogy az identitás akkor rejthető el sikeresebben, ha a rasszjegyek nem látszanak, ez viszont nem köthető a cigány/magyar, azaz etnikailag vegyes ősöktől való származáshoz.</p> <p>-A nem cigányok számára sokszor az a tény, hogy egy cigány egyetemre jár vagy vezető pozíciót tölt be eleve a cigány mivoltot elrejtő erővel hat - még rasszjegyek megléte esetén is. Ez esetben a rasszjegyeket inkább „betudják” valami egzotikumnak, semmint cigány jellegzetességnek. Ez azért lehetséges, mert nagyon erőteljesen él a „cigány szegény, tanulatlan” sztereotípiája a társadalomban.</p>

17. táblázat: A 3. 4. hipotézis vizsgálata

3. 4. HIPOTÉZIS	ANGOL MINTA	MAGYAR MINTA
A negatív diszkriminációtól való félelem motiválhatja az identitás elrejtését.	-A negatív diszkriminációtól való félelem tényleg fejthet ki ilyen hatást (pl. munkahely keresés). -Viszont a hátrányos megkülönböztetésnek lehet egy ezzel ellenkező hatása: még inkább a cigányság tudatos megélése felé vezet az azt elszenvedő alanyokat.	-A hátrányos megkülönböztetés, a cigányokról való negatív kép hangoztatása az interjúalanyok jelenlétében - elmondásuk alapján - inkább az identitás mellett való tudatos kiállás felé vezet.

18. táblázat: A 3. 5. hipotézis vizsgálata

3. 5. HIPOTÉZIS	ANGOL MINTA	MAGYAR MINTA
Az etnikai identitás felfedésének esélye akkor nagyobb, ha előnyökkel jár az egyén számára (vagy legalább is nem jár hátrányokkal). Azaz a pozitív diszkriminációnak lehet ilyen hatása (pl. ösztöndíjak, támogatások, cigány származáshoz kötött munkahelyek, cigány érdekképviselő, egyéb).	-Igaznak tűnik ez a feltételezés. A pozitív diszkrimináció, a különböző támogatások és pályázati lehetőségek afelé vezetnek, hogy a cigányok felvállalják identitásukat. -A cigány mivolt Angliában enged egyfajta játékteret, mozgási lehetőséget: adott szituációban hivatkozási alap lehet, de általában „nem tűnik fel” senkinek.	-A hazai mintán az látható, hogy a cigány identitás esetenként szintén előnyös lehet (ugyanolyan formában, mint Angliában, azaz művészek különböző pályázatokon hivatkozhatnak rá). -Viszont az egyetemi/főiskolai ösztöndíj rendszer cigányok számára csak nálunk működik, Angliában egyáltalán nem. Ez szintén növelheti a cigány identitás mellett való kiállást, sőt segíthet abba, hogy az egyén egyfajta kettős identitást tudjon kialakítani, a magyar mellé a cigányt is vállalni (erre főképp a fiatal, egyetemista vagy éppen pályája elején tartó értelmiségnél van példa).

IV. 5. Az „újra felfedezett” identitás vizsgálata

Ahogy arra az elméleti részben utaltam, az „újra felfedezett” identitás a dolgozatban abban az értelemben szerepel, hogy bár valaki cigány származásának tudatában van, de életének egyes periódusaiban ez nem bír számára jelentőséggel – esetenként olyannyira nem, hogy megtagadja ezt. Ez a koncepció az interjúk elemzése kapcsán annyiban módosult, hogy nem biztos, hogy az illető tudja, hogy cigány származású, lehet, hogy erre életének egy későbbi szakaszában ébred rá és onnantól fogva fog erre reagálni, reflektálni (ez esetben inkább egyfajta felfedezésről és nem újbóli felfedezésről lehet beszélni).

Feltételezem, hogy egyes vizsgálati alanyok esetleg gyermekkorukban nem álltak a cigány kultúra hatása alatt, annak ellenére, hogy cigány őstől/ösöktől származnak. Ennek oka a szülők asszimilációs törekvése lehetett. A kutatás alanyai azonban serdülőkorukban, illetve felnőttkorukban, az identitás tudatosabb megélésekor elkezdhatték kutatni cigány gyökereiket, mely eredményezheti azt, hogy tudatosan próbálják pótolni gyermekkori szocializációjukból kimaradt etnikus kultúrájuk hiányosságait. Ez megnyilvánulhat a cigány nyelv iránti fogékonyságban, a cigány kultúrával kapcsolatos ismeretek megszerzésében. (Ez utóbbira elvileg mindkét országban van lehetőség egyetemi szinten is.) Talán Angliában nagyobb a cigány identitásukat újra felfedező aránya tekintettel arra, hogy a szülők asszimilációs törekvése az interjúalanyok gyermekkorában sikeres lehetett, hiszen beolvadhattak probléma nélkül a nem cigányok közé (ha csak a külső karakters vonásokat vesszük figyelembe).

Az „újra felfedezett” identitás vizsgálata lényegében életút-vizsgálatot feltételez. Erre lehetőségem is nyílt, hiszen az interjúalanyokkal való beszélgetések a gyermekkori élmények feltárásától kezdődtek.

IV. 5. 1. Az „újra felfedezett” identitás a hazai mintában

„Az ember elkezdett visszaneemesedni”.

A hazai alanyokkal folytatott interjúk elemzésének eredményeképp az „újra felfedezett” identitás igen különböző aleteit lehet megállapítani (összességében 12 interjúalany esetén fordult elő). Lényegében négy különböző formája van a vizsgált jelenségnek.

Az első altípust úgy lehetne hívni, hogy *a cigány származás időnkénti megtagadásának majd újra felfedezésének típusa.*

Ennek az a jellegzetessége, hogy az adott illető tudatában van cigány származásának gyermekkorától kezdve, de beszámol életének olyan periódusairól, melyek során ezt tagadja, „nem szeretne cigány lenni”, illetve mindent megtesz annak érdekében hogy nem cigány környezete őt magát is nem cigányként fogadja el. Máskor éppen ellenkezőleg, a cigánysághoz való erős kötődés jellemzi. Ezt az altípust nagyfokú ambivalencia jellemzi cigányságával, annak vállalásával kapcsolatosan, mely bizonytalankodás életében hosszabb távon is jellemző lehet (ennélfogva *tartós identitás válsággal is párosulhat*).

A második altípus *a rasszjegyek megléte miatti, külső hatásra történő identitásvállalás.*

Az illető számára gyermekkorában nem tudatosul cigány származása. Nem tartja számon cigány származását. Életének egy szakaszában azonban valaki „figyelmezteti” erre. A külső környezet hatására tehát „problémává avatódik” cigánysága, vagy legalábbis olyan „dologgá válik”, amire az illetőnek reflektálnia kell, ki kell alakítania egyfajta „viszonyulást” vele kapcsolatban. Több alany (főképp az állami gondoskodásból kikerültek) számolt be arról, hogy fiatal felnőttkorában szembesül a többségi társadalom cigánysággal kapcsolatos elképzeléseivel azon keresztül, ahogyan hozzá, mint *cigányhoz* kezdtek viszonyulni. Lényegében az otthonból, vagy a gondoskodás egyéb formáiból kikerülve ezek az emberek azt látták, hogy a nem

cigányok őket másképp kezelték. Ezeknek az embereknek aztán több éven keresztül kellett munkálkodniuk azon, hogy megbarátkozzanak ismét önmagukkal, hogy megbarátkozzanak cigány származásukkal. A következő interjúrészlet segítségével igyekszem plasztikusabbá tenni a fentebb leírtakat:

- Ott az intézetben, az, hogy Te roma származású vagy, hogy emlékszel rá, amikor ez kialakult, vagy megtudtad?
- Az intézet az egy burok, nem volt külső hatás, nem is voltunk cigányok ott bent.
- Miért nem?
- Nem volt téma.
- Tehát ott nem is „tűnt fel”?
- Nem, nem. Nem is éreztük a bőrünkön. Nem éreztük.
- És akkor hogyan szembesültél vele?
- Hát úgy szembesültem azzal, hogy én cigány vagyok, hogy feljöttem Pestre, és valahogy másképpen néztek rám. Nem ilyen daliás voltam, nem öltöztem akkor, hanem hagyományos kis tréningruha, érted, a boltban néztek. Nem értettem.
- És akkor?
- Keresztapámmal [nem cigány származású „fogadott” keresztapa, egyfajta mentor] ezt úgy beszéltek... ő mondta azért, hogyan kell ezt kezelni”. (Zs.V. 30 éves oláh cigány férfi, művész)

Az ebbe az altípusba tartozó emberek *jelenleg a kettős identitású csoportba sorolhatóak.*

A harmadik altípus elnevezése lehet *a teljes asszimiláció felől való elmozdulással együtt járó újra felfedezés.*

Ezekre az esetekre az jellemző, hogy az illetők teljesen asszimilált családban éltek, bár cigány származásuknak tudatában voltak. Később, felnőttkorukban különböző okoknál fogva kezdik megélni, tudatosan vállalni cigányságukat. *Identitásuk alapján jelenleg a kettős identitású csoportba tartoznak.*

Végül a negyedik csoport a „*visszanemesedők csoportja*” (az egyik interjúalany szavaival élve). Ezen alanyok közös vonása, hogy tudatában voltak mindig cigány származásuknak, vállalták is cigányságukat, de úgy érezték, hogy nem ismerik eléggé a cigány kultúrát, nyelvet, hagyományokat. Ebből az érzésből fakadóan intenzíven elkezdtek a cigány kultúra, szokások, nyelv és hagyományok felfedezését. Romológiaira járnak, valamelyik cigány nyelvjárást tanulják, stb. Általában romungró származású

alanyokról van szó, akik úgy érzik, hogy az „igazi cigány kultúrát” meg kell ismerniük. *Identitásuk alapján a kettős identitású csoportba tartoznak, de ez árnyalódik a cigány csoporthoz való kicsit erőteljesebb ragaszkodással (disszociatív modell felé való elmozdulás).*

IV. 5. 2. Az „újra felfedezett” identitás az angol mintában

„Szégyelltem, hogy cigány vagyok és azt is szégyelltem, hogy emiatt szégyenkeztem”

Az angliai almintában 5 alany életútján belül lehetett azonosítani az „újra felfedezett” identitást. Az interjúk elemzése arra enged következtetni, hogy ott az „újra felfedezett” identitásnak két altípusa jelenik meg, nevezetesen a *teljes asszimiláció felől való elmozdulással együtt járó újra felfedezés illetve a cigány származás időnkénti megtagadásának majd újra felfedezésének típusai.*

A teljesen asszimiláció felől való elmozdulók gyermekkorukban nem voltak a cigány kultúrával kapcsolatban. Még cigány gyökereikről sem tudtak esetenként. Származási családjuk, szüleik, nem tartották fontosnak a cigány származás hangsúlyozását, sőt inkább azt elfedni igyekeztek:

„Anyám hihetetlen energiát fektetett abba, hogy elszeparáljon minket cigány gyökereinktől. Soha semmit nem mondott nekünk cigány származásunkról. Nem is tudtam, hogy cigány származású vagyok 24 éves koromig. Anyám azt gondolta, hogy visszahúzó erő lenne az életünkben, ha megtudnánk, hogy cigányok vagyunk.” (M. A. 40 éves E. G. férfi, tanár)

Felnőttkorukban válik számukra fontossá az ahhoz való kötődés tudatos megélése, a cigány kultúrához való „újra kapcsolódás” (hol romológiai kurzusok, hol cigány ügyeket képviselő szervezetek munkájában való aktív közreműködés segítségével). *Az ilyen típusú angliai életúthoz az interjúalanyok jelen életében kettős identitás társul.*

Másik megjelenő típus, a cigány származás időnkénti megtagadásának majd újra vállalásának típusa.

Ezekben az esetekben az alanyok gyermekkorukban is tudtak cigány származásukról. Életük során azzal hol azonosulnak, hol pedig nem. Identitásukhoz - a magyar mintában szintén megfigyelhető - ambivalens módon viszonyulnak:

„...Azoknak a tapasztalatoknak a segítségével, amelyeket szereztem, cigány identitásomat sokkal objektívebben látom, de azt érzem ugyanakkor, hogy kívülálló vagyok. Úgy gondolom, hogy más perspektívából látom ezt mint a családom,... nem jobban, csak másképp. Amikor elköltöztem tőlük és egyetemre mentem úgy éreztem, hogy megcsalom őket. Ezt most már nem érzem. Az elmúlt hat vagy több év során folyton csak elemeztem cigány identitásomat...és ez nagyon jól tett nekem. Lehetővé tette, hogy tanulmányozzam azt a feletem, amelyet eltemettem hosszú éveken keresztül.” (B. D. 40 éves E. G. férfi, művész)

Jelenlegi identitásmintázatát tekintve ez a típus az identitás-válság terminológiájával írható le.

IV. 5. 3. Az „újra felfedezett” identitásra vonatkozó hipotézisek vizsgálata

19. táblázat: A 4. 1. hipotézis vizsgálata

4. 1. HIPOTÉZIS	ANGOL MINTA	MAGYAR MINTA
<p>Az egyes vizsgálati alanyok esetleg gyermekkorukban nem álltak a roma kultúra hatása alatt annak ellenére, hogy roma őstől/ősöktől származnak. A kutatás alanyai későbbi életszakaszukban elkezdhetnék kutatni roma gyökereiket, újra felfedezik cigány identitásukat.</p>	<p>-Az interjúk elemzésének segítségével az „újra felfedezett” identitásról feltárt kép színes és bonyolult.</p> <p>-Vannak jelek arra vonatkozóan, hogy az interjúalanyok egy része teljesen asszimilált családban nőtt fel.</p> <p>- Ezeknek az alanyoknak egy része életének későbbi szakaszában érzelmileg erősen azonosulva cigányságával, korábbi asszimilált életétől eltávolodva, kettős identitású lesz.</p> <p>-Mások ambivalens módon viszonyulnak életük különböző periódusaiban cigányságukhoz; hol felfedezik, hol elutasítják azt.</p>	<p>--Az interjúk elemzésének segítségével az „újra felfedezett” identitásról feltárt kép színes és bonyolult.</p> <p>-Az életutak elemzése során kiderült hogy számos esetben teljesen asszimilált környezetből származtak az interjúalanyok.</p> <p>-- Ezeknek az alanyoknak egy része életének későbbi szakaszában érzelmileg erősen azonosulva cigányságával, korábbi asszimilált életétől eltávolodva, kettős identitású lesz.</p> <p>-Másik része ambivalens módon viszonyul életük különböző periódusaiban cigányságához; hol felfedezik, hol elutasítják azt.</p> <p>-Harmadik részük rasszjegyei miatt külső hatásra vállalja cigányságát.</p> <p>-A fentiekén kívül vannak még az úgynevezett „visszanemesedők”, akik egész életükben kötődtek ugyan a cigány csoporthoz, de úgy érzik, hogy mégis vissza kell találniuk a cigány kultúrához, nyelvhez, stb. Őket annak intenzív felfedezése jellemzi.</p>

20. táblázat: A 4. 2. hipotézis vizsgálata

4. 2. HIPOTÉZIS	ANGOL MINTA	MAGYAR MINTA
<p>Talán Angliában nagyobb a cigány identitásukat újra felfedezők aránya tekintettel arra, hogy a szülők asszimilációs</p>	<p>-Ez a hipotézis nem tűnik igaznak a mintán végzett elemzés alapján. A hazai interjúalanyok között gyakoribb volt az „újra felfedezett” identitás megjelenése. Az</p>	<p>-A hazai interjúalanyok között nagyon gyakori volt (a 25-ből 11 esetben) a fenti jelenség.</p> <p>-Ennek oka az lehet, hogy Magyarországon már a szocializmus évei alatt elindult a cigányok igen</p>

4. 2. HIPOTÉZIS	ANGOL MINTA	MAGYAR MINTA
törekvése az interjúalanyok gyermekkorában sikeres lehetett, hiszen beolvadhattak probléma nélkül a nem cigányok közé (rasszjegyeik nem lévén).	angolok között valamivel ritkább (22-ből 5 eset). -Az angol mintában egyetlen alany sem „külső kényszer” hatására (rasszjegyeknek köszönhetően) fedezte fel újra cigány gyökereit.	erőteljes társadalmi integrációja. A beolvadásból fakadó előnyök miatt sokan választották a szinte teljes asszimilációt. Az etnikai reneszánsz hatására napjainkban pedig, éppen a korábbival ellentétes tendencia figyelhető meg: sokan bátran kiállnak cigány származásuk mellett, „újra felfedezik” azt.

V. ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

Dolgozatom utolsó fejezetében összegzem a kutatás lényegesebb megállapításait és kijelölöm a téma további lehetséges kutatási irányait.

Disszertációmban azoknak a cigányoknak az identitását vizsgáltam, akik kiemelkedtek a cigány társadalomból vagy hatalmi vagy pedig kulturális tőkét szerezve a nem cigány, többségi társadalomban. Kutatásom célja annak feltérképezése volt, hogy vajon ezen kiemelkedett cigányok identitása hogyan alakul, milyen összetevőkből áll.

A kutatást, mely interjú adatgyűjtésre épített, két országban végeztem: Angliában és Magyarországon. Az angliai adatgyűjtés során 22 interjúalanyt, a magyarországi során 25 interjúalanyt kerestem fel. A két helyszín biztosította annak vizsgálatát, hogy az eltérő kulturális, társadalmi és politikai közegben milyen hasonlóságok és különbségek figyelhetők meg a cigány identitás megtartásának/megtarthatóságának szempontjából.

Disszertációm elméleti háttérének felvázolásakor kitértem az általam használt legfontosabb fogalmak, koncepciók „tisztázására”, az azokkal kapcsolatos elméletek, kutatások áttekintésére. Így kristályosodott ki az, hogy az identitás fogalmát úgy kell tekinteni, mint ami komplex, szituatív jelenség (pl. Pataki 1986, Csepeli 1997, Garai 1993). Az adott helyzettől függ, hogy mely elemei lesznek fontosak, mely elemei tűnnek hangsúlyosabbnak, illetve mely elemek azok, amik adott pillanatban, időszakban inkább „elrejtőznek”. Az identitás fogalmának ilyen felfogása tette lehetővé a kettős identitás problémakörének bevezetését, vagyis annak vizsgálatát, hogy a kiemelkedett cigányok identitása, mint komplex jelenség, milyen arányban tartalmaz többségi és kisebbségi elemeket. Lehet-e ezeket az elemeket sikeresen egyensúlyozni, vagy pedig nem.

Az etnikai identitás, mint fogalom elemzésének végeredményeképpen azt úgy tekintettem kutatásom során, mint ami szabad elhatározás, választás eredménye (Bindorffer 2001, Niedermüller 1989, Turner 1975). Vizsgálatomban tehát azt

tekintettem cigánynak, aki önmaga annak vallotta magát. Emellett felhasználva Niedermüller (1989) elméletét azt is megnéztem, hogy a cigány csoport melletti szubjektív elköteleződés mennyiben nyilvánul meg a csoporttal folytatott napi interakciók során.

Arra is kíváncsi voltam, hogy hogyan jellemzik maguk az interjúalanyok a cigányságot, mint etnikai csoportot, azaz vannak-e és ha igen, milyen attribútumai.

Az elméleti keretek sorában tárgyaltam azt is, hogy milyen lehetséges (túlélési) stratégiákat alakíthat ki egy kisebbség az adott többségi társadalomban. Ennek kapcsán az elméleti koncepciók (pl. Korzeny 1997, Horowitz 1975, Rose 1956) áttekintésének végén öt lehetséges stratégiát vázoltam fel a többség/kisebbség viszonyában: asszimiláció, kettős identitás, marginális identitás, disszociativitás és identitásválság.

Az ötös kategóriarendszert végül kiegészítettem a rejtett (Kwiek 1998, Hancock 1997, Okely 1983, Silvermann 1988, Sutherland 1975) és az „újra felfedezett” identitás (Bindorffer 2001) fogalmának beépítésével. Így vált teljessé az a rendszer, melynek mentén az egyes interjúalanyokat elhelyeztem.

A fentiek mellett tárgyaltam a cigány, roma, Gypsy és Travellers fogalmát.

Az elméleti keretek kialakítása során dolgozatomban reflektáltam az egyes elképzelésekre, kutatásokra és ezek segítségével alakítottam ki a kutatás hipotéziseit és kérdéseit.

Az egyes kérdésekre és az azokkal kapcsolatos hipotézisek vizsgálatára a IV. 2 - IV. 5-ig terjedő fejezetekben került sor.

A kutatás lényeges megállapításai ezek alapján a következők:

- Igazolódott az az hipotézisem, hogy mind az angol, mind a magyar vizsgálati alanyok *etnikai kategóriaként tekintenek a cigányságra*. A hazai interjúalanyok esetében ez az elképzelés abban manifesztálódott, hogy az önálló cigány kultúra meglétének képzele domináns volt körükben. Ugyanakkor halványan megjelentek olyan elképzelések is, hogy a cigány kultúra kizárólag a magyar kultúra részeként képzelhető el, önállóan nem bír létjogosultsággal. Az angol interjúalanyok is etnikai

dimenzióban gondolkodtak a cigányság kapcsán. Ez megnyilvánult abban is, hogy egyértelműen elhatárolódtak a New Travellers csoporttól (akik életformájukban ugyan az angliai cigányság egyik fő attribútumát, a vándorlást hordozzák ugyan, de nem tekinthetők a cigány, mint etnikai csoport részeinek).

- *Mindkét csoportban előkerült ugyan, de inkább az angolban fogalmazódott meg markánsan a „ki az igazi cigány?” – problémakör.* Angliában talán ez azért játszhat nagyobb szerepet az interjúalanyok életében, mert nincsenek külső rasszjegyei a cigányoknak, melyek alapján valamilyen formán azonosíthatóak lehetnének. Az angol interjúalanyok sokszor igen hevesen érveltek amellett, hogy ők igazi cigányok, szemben a New Travellers csoporttal vagy a kelet-európai cigányokkal. Egy harmadik csoport, mellyel szemben szintén kifejezésre juttatták igazi cigány mivoltukat a vegyes házasságból származó „fél cigányok” (zömében azok érveltek emellett, akik maguk állításuk szerint „tisztá” cigány ősöktől eredeztették magukat). További érdekesség az volt az angliai alanyok kapcsán, hogy a letelepedett interjúalanyok többször is megfogalmazták, hogy ők nem „igazi cigányok”, mert nem élnek vándorló életet. A vándorlás, mint cigány jellegzetesség képzete igen hangsúlyosan jelen van az angliai alanyok fejében. Mivel többnyire letelepedett életformát élnek, a vándorlást szimbolikusan értelmezve beépítik életükbe (erről még részletesen lesz szó). A magyar alanyok körében ennek a kérdésnek nem volt olyan nagy jelentősége. A romungró csoportból származók vetették fel ezt esetenként utalva arra, hogy őket nem minden esetben tekintik igazi cigánynak, mivel erőteljesen integrálódtak és „elvesztették a nyelvüket”.

- *A Silvermann (1988) által is leírt cigány/nem cigány határmegvonás főképp az angliai alanyok körében jelentkezett.* Ebben az almintában az önjellemzésben domináns volt a többségi társadalomtól való elhatárolódás, mely kifejezésre jutott az olyan cigánynak tartott vonások hangsúlyozásában, mint a vándorlás, a függetlenség hangsúlyozása, a tisztaság fontossága stb. A magyar almintában nem annyira a többségi társadalomtól való határmegvonás dominált, mint inkább az az elképzelés, hogy bár a cigányság jellegzetes szokásokkal, vonásokkal leírható csoport, de emellett a magyar társadalom integráns része. Ez feltételezhetően köszönhető azoknak a történelmi, politikai hagyományoknak és törekvéseknek, melyek során a hazai cigányság integrációja elindulhatott. Úgy tűnik, hogy Okely

(1983) illetve Barth (1970) etnikai csoportokkal kapcsolatos határmegvonásáról szóló elméletei főképp az angol cigányok esetén tarthatók.

- *A rasszjegyek meglétére/hiányára is reflektáltak mindkét almintában.* Az angliai alanyok utaltak ezek hiányára annak kapcsán például, hogy a kelet-európai cigányok ezért nem tartják őket is a cigánynak. A magyar almintában érdekes módon a rasszjegyek megléte miatt az a kép rajzolódott ki, hogy a cigány mivoltot nem lehet „letagadni”, mert az úgyis „látszik”. Úgy tűnik, hogy a „cigány az, aki annak látszik” - koncepció hallgatólagosan elfogadott az interjúalanyok körében.
- *Igazolódott az az elképzelésem, hogy a hazai kiemelkedett cigányok önjellemzésében a kettős identitás vállalása lesz az öt lehetséges stratégia közül az egyik domináns.* Lényegében azt találtam, hogy a hazai almintában ez a legdominánsabb identitásforma. Úgy tűnik tehát, hogy Magyarországon a cigány és magyar identitás megfér egymás mellett; úgy is fogalmazhatunk, hogy a magyar cigányok nem kevésbé cigányok azáltal, hogy a többségi társadalomban is sikeresek. Ez az eredmény hasonló Silvermann (1988) és Sutherland (1975) kutatásainak eredményeihez. A kettős identitás megléte talán egyrészt annak is köszönhető, hogy a rasszjegyek eleve nem teszik lehetővé a cigány identitás „eltitkolását”. Másrészt pedig annak, hogy a Magyarországon kialakult - tehetséges cigány fiataloknak szóló - ösztöndíjrendszer, illetve egyéb támogatási formák segítik a cigány identitás tudatos vállalását és annak magyar identitással való „megbékítését”. Harmadrészt talán az is szerepet játszhat ebben, hogy kialakulóban, formálódóban van (illetve részben már kialakult) a cigány értelmiség, amely vonatkoztatási csoportként szolgálhat a cigány fiatalok számára (erre utal az a tény is, hogy az interjúalanyok sokszor jelöltek meg cigány közéleti személyt, művészt, mint olyant, aki példát mutat számukra).
- Másrészt viszont arra utaló jeleket is találtam (mint ahogyan ezt korábban feltételeztem), hogy *a hazai interjúalanyok egy része bizonytalan önmeghatározásával kapcsolatosan.* Ezek az esetek utalhatnak identitásválságra, a „se ide, se oda” tartozásra. Ebben az aspektusban az eredmények hasonlóak a Csepeli és társai (2001) által végzett kutatás eredményeihez, akik kimutatták, hogy minél magasabb az intergenerációs mobilitás mértéke, annál inkább konfliktusokkal teli lehet az identitás. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy nem a tartós

identitásválság, hanem az imént említett kettős identitás volt a jellemző identitásstratégia a hazai alanyok körében.

- *A kutatás egyik fontos fejleménye az, hogy kimutatta: vannak olyan „sikeres” cigányok, akiknek identitása a disszociatív identitással írható le.* Ez a fejlemény beilleszthető abba a - világon egyre több helyen tapasztalható - tendenciába, hogy a nemzetiségi és etnikai csoportokhoz tartozó emberek szabadon választják meg identitásukat, újra felfedezik, újra átélik azt.
- *Nem igazolódott az az elképzelésem, hogy az angliai alanyok körében az asszimiláció gyakori jelenség lesz.* Egyes esetekben ugyan előfordult mint identitásminta, de ez nagyon ritka volt és semmi esetre sem lehet tipikusnak tekinteni.
- Feltételeztem, hogy *a kettős identitás* lesz a másik domináns identitásminta Angliában a vizsgálati alanyok körében. A kutatás során valóban fény derült arra, hogy ez az identitástípus az angliai almintában is jelen van. Azonban az bizonyossá vált, hogy ez az identitásmodell *ritkább az angliai sikeres cigányok között, mint Magyarországon.*
- *A legtipikusabb identitástípus Angliában azonban a disszociatív modell, mely az etnikai identitás vállalásával és a nemzeti elutasításával írható le.* Ez a modell az angliai almintában tiszta típusában jelentkezik. Ennek markáns megjelenése talán annak köszönhető, hogy ebben az országban a cigányság igen erőteljesen elkülönül a nem cigány társadalomtól. Szinte nincsenek jelen az oktatásban, a nem cigányoktól elkülönült telepeken élnek, nem képezik a társadalom integráns részét. Számárányukat tekintve sem tekinthető a cigányság jelentős csoportosulásnak az etnikailag tarka Angliában (illetve szigetországban). Úgy tűnik, hogy a kiemelkedett cigányok is megőrzik ezt az elkülönülésüket a társadalomtól. A nem cigány társadalomban élnek, és ha hatnak is rá annak értékei, normái, nem azonosulnak vele olyan mértékben, mint a magyar almintán esetén. Talán azért nem tudnak/akarnak azonosulni a nem cigány értékrenddel, mert az nagyban különbözik a cigány szokásoktól, világlátástól, életmódtól. *Élnek a társadalom adta eszközökkel, adaptálódnak elért pozíciójukból fakadóan annak feltételeihez (pl. letelepednek, munkát vállalnak, stb.), de nem élnek benne a társadalomban.* Markánsan kifejezésre juttatják a cigánysághoz való kötődésüket nem csak az azzal

való erőteljes érzelmi azonosulás mentén, hanem a barátságok, kapcsolatok tekintetében is. *Őrzik a csoport határait* abban az értelemben is, ahogyan azt Okely (1983) illetve Barth (1970) elméletükben kifejtették.

- *Érdekes módon a - korábban már említett - vándorló életvitel sajátos formában történő megőrzésében is kifejezésre juttatják a cigánysághoz, a cigány mivoltához való kötődésüket az angol cigányok. Azt egyfajta köldökzsinórként kezelik, mely összeköti őket a cigány csoporttal letelepedettségük ellenére. A vándorlás megőrzését egyfajta gondolkodásmód kifejlesztésén keresztül teszik meg. Egy olyan gondolkodásmódon, melyben nem az a fontos, hogy valaki ténylegesen vándorol-e, hanem hogy szabad, szellemi szabadfoglalkozású, „lélekben szabad ember”.*
- *A tartós identitásválság az angliai alanyok egy (nem túl jelentős) részére is jellemző, mint ahogyan azt feltételeztem. A „se ide, se oda tartozás” élményének háttereként az angliai alanyok érdekes módon azt jelölték meg, hogy az iskolázottság és a vele járó életforma váltás esetenként a cigány csoporttól való eltávolodást hozza maga után (ez a magyarázat a magyar almintában nagyon kis mértékben jelent meg). Ez úgy értelmezhető, hogy az angliai alanyok egy kisebb részének életében a „pozicionális identításelemek” nem férnek össze az „antropológiai identításelemekkel” (Pataki 1998).*
- *Azt gondoltam, hogy a marginális identitás mind az angol, mind a magyar almintában jelen lesz elenyésző arányban. Azonban a marginalizált identitás (a se nem kisebbségi, se nem többségi elemek mentén, hanem más elemek hangsúlyozása mentén való önmeghatározás) egyértelmű vizsgálata nem bizonyult lehetségesnek annál fogva, hogy az interjúalanyok az interjú jellege miatt a cigány/nemzeti dimenziók mentén gondolkodtak identitásukról. Ezek mentén helyezték el magukat, elfogadva vagy elutasítva az egyiket, a másikat, vagy mindkettőt.*
- *Nem bizonyult igaznak az az elképzelésem, hogy a szubjektív elköteleződés a cigány csoport mellett (vagy annak hiánya) nem esik egybe a „cselekedetek szintjén” megnyilvánuló elköteleződéssel (vagy annak hiányával). Vizsgálatom alapján úgy tűnik tehát, hogy aki kifejezte elköteleződését a cigánysággal kapcsolatosan, az cselekedeteiben, a csoport tagjaival folytatott interakciókban is kimutatta ezt és fordítva.*

- *Igaznak tűnik a kutatás kezdetén megfogalmazott előfeltevés, miszerint a cigány csoporthoz tartozás néha hátrányos lehet a kiemelkedett cigányok számára.*
- *Bebizonyosodott a vizsgálat során az is, hogy a minta alanyai mindkét országban alkalmanként arra kényszerülnek, hogy elrejtsek, eltitkolják cigány származásukat (pl. Angliában munkahely-keresés, Magyarországon inkább párkereséskor, ismerkedéskor). Disszertációmban az identitás úgy közelítettem meg, mint ami szituatív, rugalmas jelenség (és amelynek bizonyos elemei fontosabbak, hangsúlyosabban jelennek meg egyes szituációkban mint másokban. Az identitás ilyen felfogása hasznosnak bizonyult, különösen a „rejtett” identitás vizsgálatakor. Ezen megközelítés alkalmazásával lehetett értelmezni azt a jelenséget ugyanis, hogy néhány szituációban a cigány identitás nem bír jelentőséggel (sőt, jobb azt eltitkolni) máskor pedig hangsúlyozottabban van jelen. Pataki (1986) aktualizált identitás fogalmával lehet leírni azt a jelenséget, hogy mindig az adott szituációnak, helyzetnek megfelelő identitáselemek kerülnek aktív állapotba. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a többi identitáselem nem lenne ugyanolyan fontos az egyén számára, csak adott szituációban nem mindet „teszi terítékre”.*
- *Kutatásom során fény derült arra, hogy az angol cigányoknak nem kerül semmilyen erőfeszítésbe az etnikus identitás elrejtése. Vizsgálatom ezen a ponton Hancock (1999) és Okely (1983) kutatásaihoz hasonló eredményre vezetett. Az angol cigányok számára az, hogy cigányok egy magánjellegű információ, mellyel „tetszés szerint gazdálkodhatnak”. A cigány mivolt egyfajta játékteret ad tehát nekik: adott szituációban hivatkozási alap is lehet, máskor pedig még csak erőfeszítéseket sem kell tenni „eltüntetésére”.*
- *Magyarországon már nem volt ilyen egyértelmű a cigány identitás elrejthetősége. Az „egzotikus külső” azonban nemcsak hátrányos lehet, hanem időnként előnyös is: fiatalabb interjúalanyaim (és fiatalabb korukban az idősebbek) beszámoltak arról, hogy néhány szituációban, mint görögök, olaszok, vagy mexikóiak jelennek meg. Ezt Silvemann (1988) már ismertetett kutatásában is kimutatta.*
- *Nem bizonyult igaznak az a feltevés, hogy a cigány identitás elrejtése akkor sikeresebb Magyarországon, ha az illető vegyes házasságból származik, tehát*

rasszjegyei nem látszanak. Inkább úgy tűnik, hogy a magyar társadalomban él egyfajta olyan kép a cigánysággal kapcsolatban, hogy aki tanult ember, az már „nem is cigány” (a rasszjegyeitől függetlenül is akár), „nem él cigány életmódot”. Így az iskolázott cigányok sokszor mint „nem cigányok” jelennek meg nem cigány környezetük szemében. *Itt tetten érhető az, hogy a többségi társadalom inkább szociális kategóriaként kezeli a cigányságot.*

- *Az a feltevés, miszerint a diszkriminációtól való félelem motiválná a cigány identitás elrejtését nem tartható.* Úgy tűnik inkább, hogy mind Angliában mind Magyarországon a nem cigányok részéről érkező előítéletek még inkább a cigányság tudatos vállalása felé tereli az interjúalanyokat.
- *Ugyanakkor az a feltevés, hogy a cigány mivolt felfedésének esélye akkor nagyobb, ha az előnyökkel jár az egyén számára bebizonyosodott.* Mind Angliában, mind Magyarországon a cigánysággal kapcsolatban alkalmazott pozitív diszkrimináció előnyös a cigány identitás vállalása/vállalhatósága szempontjából. Különösen nálunk van erre lehetőség, ahol a cigánysággal kapcsolatos támogatási rendszer jól kiépített.
- *Igaznak tűnik az az elképzelésem, hogy az asszimilált családból származó interjúalanyok valamely életszakasztól kezdődően „újra felfedezik” cigány identitásukat.* Az „újra felfedezés” Angliában és Magyarországon is kétfajta életérzést szülhet. Az egyik esetben a cigánysághoz való erős érzelmi kötődés (kettős identitás), a másik esetben az ahhoz való ambivalens viszonyulás jellemzi (identitás- válság).
- *Érdekes azonban az, hogy Magyarországon vannak arra is példák, hogy valamely interjúalany nem származott ugyan asszimilált családból, de mégis úgy érzi, hogy „vissza kell nemesednie” és újra fel kell fedeznie a cigány kultúrát.*
- *A magyar és az angol „újra felfedezett” identitás természete abban különbözik, hogy a magyar mintában ez lehet külső kényszer hatása is (nemcsak az illető saját személyes elhatározására kialakuló); az illetőt nem cigány környezete „figyelmezteti” cigány voltára. Ez betudható a külső rasszjegyek meglétének, mely jegyek Angliában nem jellemzőek.*
- *Úgy tűnik azonban, hogy (hipotézisem ellenére) az „újra felfedezett” identitás nem kedvez a disszociatív identitás kialakulásának.* A gyermekkori asszimilált

életmód inkább a kettős identitás vagy az identitás-válság felé tereli az interjúalanyokat.

- *Az az elképzelésem, hogy Angliában gyakoribb lesz az „újra felfedezett” identitású alanyok előfordulása, mint Magyarországon, nehezen vizsgálható. Azt talán mondhatom, hogy a hazai mintában lényegesen nagyobb számban fordultak elő ilyen esetek.* Ez egyrészt köszönhető annak a fentebb már elemzett jelenségnek, hogy a hazai ösztöndíjak rendszere kedvez a cigány identitás vállalásának, felfedezésének. Másrészt talán annak is, hogy a magyar társadalom integránsabb részét képezik a cigányok, mint az angolét (ahogyan azt korábban már bemutattam), így nagyobb arányban fordulhat elő, hogy az interjúalanyok olyan családból jönnek, akik szinte beleolvadtak a társadalomba.

- *A kutatás azt mutatta ki, hogy a több évszázados demokratikus hagyományokkal rendelkező Angliában a sikeres cigányok megőrzik elkülönülésüket a többségi társadalomtól* (sokkal erőteljesebben, mint Magyarországon). Ezt kétféleképpen értelmezhetjük: egyrészt mondhatjuk azt, hogy ez az elkülönülés annak köszönhető, hogy az angol multikulturális társadalom megengedi a kisebbségi csoportok tagjainak a többségtől való különállásuk megőrzését. Másrészt mondhatjuk, hogy ennek a „szabadságnak” ára van: a Gypsy/Traveller-ek markánsan őrzik (és őriztetik velük) szimbolikus határaikat. Nem képezik a társadalom integráns részét, pl. az alapfokú oktatásuk sem megoldott.

- *Magyarországon a cigányság mindig is integránsabb része volt a társadalomnak, mint Angliában. A sikeres cigányok ezért választhatnak identitásukat tekintve* (annak ellenére, hogy vannak külső rasszjegyeik) és ebben a választásban egy reális és harmonikusan megvalósítható alternatívát jelent a mindkét kultúrához való kötődés fenntartása.

- *A kutatás azt is kimutatta, hogy az értelmiségivé válás az alacsony társadalmi helyzetből indulva frusztrációt szülhet.* Ennek a változásnak a terhe részben szükségszerű mobilizációs teher, amelyre nehéz felkészülni. A cigányság körében azonban esetenként ezt még inkább megnehezíti a pejoratív etnikai identitás megléte.

Kutatásom legelején még azt terveztem, hogy a háttérváltozók (lásd Mellékletben) illetve az ugyanabban a blokkban található identitásra vonatkozó zárt kérdések vizsgálatát SPSS program segítségével fogom elemezni. A kvantitatív elemzés ily módon segíthette volna munkámat, az interjúk során kirajzolódó identitásminták alátámasztására lehetett volna azt felhasználni. Bár az említett adatokat a kutatás során elemeztem is kvantitatív módszerrel, annak eredményeinek jelen disszertációban történő felhasználást végül elvettem. Tettem ezt azért, mert a minta elemszáma (47 fő, illetve 22-25 fő) miatt a kétváltozós elemzéseknél például a χ^2 statisztika nem volt interpretálható. Nagyobb mintanagyság esetén lehetett volna például 2 független mintás T-próbát végezni annak vizsgálatára, hogy vajon van-e markáns különbség az angol és magyar al minta között az alanyok válaszait tekintve. Ugyanígy több változó használatával regresszió elemzést is lehetett volna készíteni annak kiderítésére, hogy vajon a felemelkedésben mely tényezők (változók) játszanak szerepet.

Nem állíthatom, hogy kimerítően elemeztem a kiemelkedett cigányok identitását. Azt talán igen, hogy megpróbáltam egyfajta betekintést nyújtani abba, hogy milyen lehetséges identitástípus mentén írhatóak le a magyar és az angol alanyok.

Sajnos a mintavétel és a kutatás etnikai identitással kapcsolatos koncepciója eleve magában rejtette azt a „torzítást”, hogy azokat az embereket találtam meg vizsgálatom során, akik valamilyen szinten vállalják cigány identitásukat, hiszen ezek azok az emberek, akik kapcsolatban állnak más cigányokkal (így hólabda módszerrel megtalálhatók), akikről tudja a környezetük, hogy cigányok. Nem gondolom, hogy ezt a problémát ki lehetett volna küszöbölni. Esetleg úgy, ha nem az öndefiníciót alkalmazom interjúalanyaim kiválasztásakor, hanem a környezet általi minősítést. Ez utóbbi azonban azt jelentette volna, hogy azokat kérdeztem volna meg cigány identitásukról, akik nem biztos, hogy maguk a cigány csoport felé elkötelezettek. Másrészt a környezet általi minősítés használata azért sem lett volna célszerű, mert a nem cigány környezet hajlamos az integrálódott cigányok cigány származását már nem számon tartani.

Érdemes lenne a jövőben - a minta nagyságát bővítve - azt is megvizsgálni, hogy vajon vannak-e markáns különbségek az identitás tekintetében az egyes cigány

csoportokból származó kiemelkedett cigányok között. Így például lehetne külön, nagyobb mintán elemezni a „sikeres” oláh, a beás vagy a romungró cigányok identitásának alakulását. Másrészt lehetne azt is kutatni nagyobb minta esetén, hogy a teljesen cigány környezetből jövő (gyermekkorukban cigány telepen vagy site-on élő, cigány szülőktől származó stb.) de felnőttkorukban kiemelkedett cigányok identitása markánsan különbözik-e azokétól, akiknek származási családját is az asszimiláció jellemezte.

Harmadrészt izgalmas kutatás lenne a „nem kiemelkedett” cigányokat (tehát az alacsony iskolázottságú, telepen lakó) is megkérdezni identitásukkal kapcsolatosan és ezeket az eredményeket összehasonlítani jelen kutatás megállapításaival.

VI. BIBLIOGRÁFIA

- Acton, T. - Mundy, G. [1999]: *Romani Culture and Gypsy Identity*. Hertfordshire: University of Hertfordshire.
- Acton, T. [1999]: The Revival of Romani Lobbying in Great Britain, *Patrin Web Journal*, www.geocities.com/Paris/5121/mythandrealty.htm
- Antal Z. L. [1976]: *A tartalomelemzés alapjai*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Atkinson, R. - Flint, J. [2001]: Accessing hidden and hard-to-reach populations: Snowball research Strategies, *Social Research Update* 33. www.soc.surrey.ac.uk
- Bánlaky, P. [1993]: *Cigánycsaládok vizsgálata*. Népjóléti Minisztérium.
- Bárdi, N.- Lagzi, G. [2001]: *Politika és nemzeti identitás Közép-Európában*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Barry, C. A. [1998]: Choosing Qualitative Data Analysis Software: Atlas./ti and Nudist Compared, *Sociological Research Online*, Vol. 3, no. 3.
- Barth, F. (ed.) [1970]: *Ethnic Groups and Boundaries*. London: George Allen & Unwin.
- Benez-Martinez Acculturation Scale, www.ocf.berkeley.edu/~psych/bmas.html
- Berry, R.S.Y. [1999]: Collecting data by in-depth interviewing, www.129.11.5.57/educol/documents/000001172.htm
- Bindorffer, Gy. [1997]: Being German and Hungarian at the same time, *New Community*, 23 (3): 399-411.
- Bindorffer, Gy. [2001]: *Kettős identitás*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Bryman, A. [2001]: *Social Research Methods*. Oxford: University Press.
- Bourieu, P. [1978]: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Bourdon, S. [2002]: The Integration of Qualitative Data Analysis Software in Research Strategies: Resistances and Possibilities, *Qualitative Social Research*, www.qualitative-research.net/fqs/
- Burton, D. [2000]: *Research Training for Social Scientists*. London. Sage Publications.
- Castell, M. [1997]: *The Power of Identity*. London: Blackwell Publisher Inc.

- Clark, C. [1994]: Britain and Human Rights: Should Travellers be allowed to retain their way of life, *Patrin Web Journal*, www.geocities.com/Paris/5121/identity.htm
- Cohen, A. [1974]: Introduction: The lesson of ethnicity, In: A. Cohen *Urban Ethnicity*. A.S.A. Monographs, Mayer, A.
- Coffey, A.- Holbrook, B. - Atkinson, P. [1996]: *Qualitative Analysis: Technologies and Representations*, www.socresonline.org.uk/1/1/4.html>.
- Csalog Zs. [1973]: Etnikum? Faj? Réteg? Adalékok a cigányság fogalmához. *Világosság*, 1973/1.
- Csalog, Zs. [1976]: *Kilenc cigány*. Budapest: Kozmosz Könyvek.
- Csalog, Zs. [1984]: A cigánykérdés Magyarországon 1980 előtt. In: *Magyar Füzetek*. Párizs: Dialogues Européens.
- Csalog, Zs. [1993]: Cigányság a magyar munkaerőpiacon, *Szociológiai Szemle*, 1. szám.
- Csalog, Zs. [1997]: *Cigánykérdés Magyarországon 1980 előtt*. Kisebbségsszociológia Tanszék, ELTE.
- Csepeli, Gy. [1997]: *Előítélet és antiszemitizmus*. Budapest: Jó Szöveg Kiadó.
- Csepeli, Gy. [1997]: *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Csepeli, Gy. - Örkény, A. - Székelyi, M. (szerk.) [1997]: *Kisebbségsszociológia*. Budapest: Kisebbségsszociológia Tanszék.
- Csepeli, Gy. - Orkeny, A. – Székelyi, M. [2001]: *Ambíciók iskolája*. Kézirat.
- Derdák, T. [2002]: Demográfia, életmód. In: Kállay E. – Törzsök E. (szerk.) *Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés, 2002*. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Programiroda, Budapest.
- De Vaus, D.A. [2001]: *Surveys in Social Research*. London and New York: Routledge.
- Diósi, Á. [1998]: Értelmiségi roma nők. – I. *Esély*, 5.
- Diósi, Á. [1998]: Értelmiségi roma nők. – II. *Esély*, 6.
- Diósi, Á. [1999]: Értelmiségi roma nők. – III. *Esély*, 1.
- Diósi, Á. [1998]: Értelmiségi roma nők. – IV. *Esély*, 4.

- Diósi, Á. [1998]: Értelmiségi roma nők. – V. *Esély*, 5.
- Diósi, Á. [2002]: *Szemtől szemben a magyarországi cigánysággal*. Budapest: Pont Kiadó.
- Earle, F. - Dearling, A. - Whittle, H. – Glasse, R. – Gubby, A. [1994]: *A Time to Travel?* London: Enabler Publications.
- Erdős, K. [1958]: A magyarországi cigányság. Törzsek, nemzetségek. *Néprajzi Közlemények*, 1958/4.
- Erős, F. - Kovács, A. - Lévy, K. [1985]: Hogyan jöttem rá, hogy zsidó vagyok?, *Medvetánc*, 2-3.
- Erős, F. [1996]: *Azonosság és különbözőség*. Budapest: Scientia Humana.
- Erős, F. (szerk.) [1998]: *Megismerés, előítélet, identitás*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Faugier, J. - Sargeant, M. [1997]: Sampling hard to reach populations, *Journal of Advanced Nursing* 26 (4): 790-797.
- Fichter, J. H. [1957]: *Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Fielding, N. and Thomas, H. [2001]: Qualitative Interviewing. In: Gilbert N (eds.) *Researching Social Life*. London: Sage Publications.
- Fine, B. [2001]: *Social Capital versus Social Theory*. London: Routledge.
- Flick, U. [1998]: *An Introduction to Qualitative Research*. London: Sage Publications.
- Ford, K. - Oberski, I. - Higgins, S. [2000]: Computer- aided Qualitative Analysis of Interview Data: Some Recommendations and Collaborations, *Qualitative Report*, Vol. 4.
- Forray, R. K. – Hegedűs, A. [1990]: A cigány etnikum újjászületőben. Tanulmány a családról és az iskoláról. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Forray, R. K. - Hegedűs, A. [1998]: *Cigány gyermekek szocializációja*. Budapest: Aula Kiadó.
- Forray, R. K. [2000]: *Romológia-ciganológia*. Budapest-Pécs: Dialog Campus Kiadó.
- Frankham, E. [1994]: The persecution of Travellers, *Patrin Web Journal*, www.geocities.com/Paris/5121/identity.htm

- Fraser, A. [2002]: *A cigányok*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Garai, L. [1993]: *Elvegyültem és kiváltam*. Budapest: Twins Kiadó.
- Gereben, F. [1999]: *Identitás, kultúra, kisebbség*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Gyukits, Gy. [2000]: Az egészségügy vesztesei. *Beszélő* (4): 98-106.
- Gibbs, G. R. - Friese, S - Mangabeira, W. C. [2002]: The Use of New Technology in Qualitative Research, *Qualitative Social Research*, www.qualitative-research.net/fqs/
- Gilbert, N. [2001]: *Researching Social Life*. London: Sage Publications.
- Glatz, F. [1999]: *A cigányok Magyarországon*. Budapest: MTA.
- Gordon, M. [1964]: *Assimilation in American Life*. New York: Oxford University Press.
- Groger, L. - Mayberry, P. S. - Straker, J. K. [1999]: What we didn't learn because of who would not talk to us, *Qualitative Health Research* 9(6): 829-835.
- Guba, E. G. - Lincoln, Y. S. [1998]: Competing paradigms in qualitative research, Denjin, N. K. - Lincoln, Y. S. (eds) *The Landscape of Qualitative Research*. London: Sage Publications.
- Gyenei, M. [1993]: A létminimum alatt – Jajhalom. *Statisztikai Szemle*, 1. szám
- Gyenei, M. [1995a]: A cigányság közérzete a rendszerváltás éveiben Magyarországon. *A falu*, 10. 4. sz.
- Gyenei, M. [1995b]: „Survival Strategies – Unemployment and the Gypsies of Hungary.” Budapest: OTKA-OKTK kutatási zárójelentés.
- Gyenei, M. [1998]: A „stratégiai gyerek. *Népszabadság*, 1998. 11. 14.
- Hall, S. - de Gay, P. (eds) [1996]: *Questions of Cultural Identity*. London: Sage Publications.
- Hancock, I. [1997]: The struggle for the control of Identity, *Patrin Web Journal*,
- Hancock, I. [1976]: Romance vs reality: popular notions on the Gypsies. *Roma*, 2(1): 7-23
- Hancock, I. [1997]: Duty and Beauty, Possession and Truth: The Claim of Lexical Impoverishment as Control, *Patrin Web Journal*, www.geocities.com/Paris/5121/identity.htm

- Hancock, I. [1999]: The Roma: myth and reality, *Patrin Web Journal*, www.geocities.com/Paris/5121/mythandrealty.htm
- Hancock, I. [2002]: Roma[Gypsies]. *The Handbook of Texas Online* www.tsha.utexas.edu/handbook/online/articles/view/RR/pxrfh.html.
- Hann, E. – Tomka M. – Pártos F. [1979]: *A közvélemény a cigányokról*. Budapest: Tömegkommunikációs Kutató Központ.
- Havas, G. - Kemény, I. - Kertesi, G. [1998]: A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren, *Kritika*, március.
- Havas, G. [2002]: Oktatás. In: Kállay E. – Törzsök E. (szerk.) *Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés, 2002*. Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Programiroda, Budapest.
- Hazuda, H. P. - Stern, M. P. - Haffner, S. M. [1988]: Acculturation and assimilation among Mexican Americans: scales and population-based data, *Social Science Quarterly* 69: 687-706.
- Hawes, D. - Perez, B. (eds) [1995]: *The Gypsy and the State*. Bristol, University of Bristol: Saus Publications.
- Henderson, R. [1998] : Romani: Mashkar le gadjende leski shib si le Romeski zor, www.suite101.com/article.cfm/1482/9801
- Hennink, M, - Cooper, P. - Diamond, I. [2001]: *Primary health care needs of Travelling people in Wessex*, Working Paper 95-01.
- Horner, M. (ed) [2001]: *John's Story* Romany and Traveller Family History Society.
- Horowitz, D.L. [1975]: Ethnic Identity, In: Glazer, N. - Moynihan, D. P. (eds) *Ethnicity: Theory and Experience*. London: Harvard Press.
- Horváth, Á. - Landau, E. - Szalai, J. (szerk.) [2000]: *Cigánynak születni*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Hutterer, M. – Mészáros, Gy. [1967]: *A lovári cigány dialektus leíró nyelvtana*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Juhász, J. [1999]: *Találkoztam boldoguló cigányokkal is*. Budapest. Osiris Kiadó.

- Karsai, L. [1992]: A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945. Út a cigány Holocausthoz. Budapest: Cserépfalvi Kiadó.
- Kelle, U. (ed) [1995]: *Computer-Aided Qualitative Data Analysis*. London: Sage Publications.
- Kelle, U. [1997]: Theory Building in Qualitative Research and Computer Programs for the Mangement of Textual Data, *Sociological Research Online*, Vol. 2. www.socresonline/2/2/1.html>
- Kemény, I. [1974]: A magyarországi cigány lakosság. *Valóság*, 1974/1.
- Kemény, I. [1997]: A magyarországi roma (cigány) népességről két felmérés tükrében. *Magyar Tudomány*, 1997. 6. sz.
- Kemény, I [1999]: Tennivalók a cigányok/romák ügyében. In: Glatz, F. (szerk.) *A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón - Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián*. Budapest: MTA.
- Kemény, I. (szerk.) [2000]: *A magyarországi romák*. Budapest. Press Publica.
- Kemény, I. [2002]: Foglalkoztatás, munka, munkanélküliség. In: Kállay E. – Törzsök E. (szerk.) *Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés, 2002*. Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Programiroda.
- Kemény, I. – Janky, B. [2003]: A 2003. évi cigány felmérésről. *Beszélő*, 2003/október.
- Kenrick, D. - Bakewell, S. [1990]: *On the Verge: the Gypsies of England*. London: The Runnymede Trust.
- Kenrick, D. - Clark, C. [2001]: *Moving on: The Gypsies and Travellers of Britain*. Hertfordshire, University of Hertfordshire: University of Hertfordshire Press.
- Kende, A. - Szilassy, E. [1999]: Identity and assimilation of ethnic and national minorities in Hungary, www.policy.hu/ipf/fel-pubs/publications/EszterS-minority.html
- Kerékgyártó, I. [2002]: Kultúra. In: Kállay E. – Törzsök E. (szerk.) *Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés, 2002*. Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Programiroda.
- Kertesi, G. [1995]: Cigány foglalkoztatás és munkanélküliség a rendszerváltás előtt és után. *Esély*, 1995. 4.

- Kertesi, G. [1995]: Cigány gyerekek az iskolában, cigány felnőttek a munkaerőpiacon. *Közgazdasági Szemle*, XLII. Évf. 1. szám (30-65).
- Kertesi, G. [1996]: Megalázottak és megszorítottak. *Esély*, 3.
- Kertesi, G. - Kézdi G. [1998]: *A cigány népesség Magyarországon*. Budapest: socio-typo.
- Kertesi, G. [1998]: Az empirikus cigánykutatások lehetőségeiről, *Replika*, 29. szám.
- Kézdi, G. [1999]: A roma fiatalok középiskolai továbbtanulása. In: Glatz, F. (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. Budapest: MTA.
- Korzenny, F. [1998]: Acculturation: Conceptualization and measurement, *Quirks's Marketing Research Review*.
- Kovács, N. - Szarka, L. (szerk.) [2002]: *Tér és terep*. Budapest. Akadémiai Kiadó.
- Krappmann, L. [1980]: *Az identitás szociológiai dimenziói*. Budapest: Szociológiai Füzetek.
- Krémer, B. [1995]: Cigányutak a vállalkozások kalandos világában. *Esély*, 1995/1.
- Kvale, S. [1996]: *InterViews*. London: Sage Publications.
- Kwiek, G. [1998]: Mistaken identity, *Patrin Web Journal*, www.geocities.com/Paris/5121/hungary.htm
- Ladányi, J. – Szelényi, I. [1997]: Ki a cigány? *Kritika*, december.
- Ladányi, J. – Szelényi, I. [1998]: Az etnikai besorolás objektivitásáról. *Kritika*, március.
- Ladányi, J. – Szelényi, I. [2001]: A roma etnicitás „társadalmi konstrukciója Bulgáriában, Magyarországon és Romániában a piaci átmenet korszakában. *Szociológiai Szemle*, 4.
- Lakatos, M. [1975]: *Füstös képek*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Lázár, G. - Lendvay, J. - Örkény, A. - Szabó, I. [1996]: *Többség- kisebbség*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Lee, R. M. - Fielding, N. [1996]: Qualitative Data Analysis: Representations of Technology: A Comment on Coffey, Holbrooks and Achim', www.socresonline.org.uk/1/4/lf.html

- Lewis, R. B. [2002]: Atlas./ti and NUDIST. A Comparative Review of Two Leading Qualitative Data Analysis Packages, *Cultural Antropology Methods*, 10 (3).
- Liégois, J. P. – Gheorge, N. [2004]: Európa romái. Kézirat.
- Lofland, J. [1969]: *Deviance and Identity*. London: Prentice-Hall International.
- Loss, S. [1988]: „Régi-új” cigány megélhetési formák. Néhány cigány professzió, különös tekintettel a megvetetett megélhetési módokra, illetve a félig legális, illegális tevékenységekre. Kutatási zárójelentés. Miskolc: Miskolci Egyetem.
- Loss, S. [1998]: A romákkal szembeni diszkrimináció Magyarországon. In: *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzetének javítását célzó hosszú távú stratégia alapkérdéseiről*. Budapest: NEKI- Európa Tanács.
- Loss, S [2000]: Út a kisegítő iskolába. In: Horváth, Á.- Landau, E.- Szalai, J. (szerk.) (2000) *Cigánynak születni*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Marin, G. - Sabogal, F. Marin, B. V. - Otero-Sabogal, R. - Perez-Stable, E. J. [1987]: Development of a short acculturation scale for Hispanics, *Hispanic Journal of Behavioural Sciences* 9: 183-205.
- Mason, J. [2001]: *Qualitative Researching*. London: Sage Publications.
- Mayall, D. [1998]: *Gypsy-travellers in nineteenth-century society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Merton, R. K. [2002]: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Mezei, B. – Pomogyi, L. – Tauber, I. [1986]: *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban. 1422-1985*. Budapest: Kossuth Kiadó.
- Mezei, B. [1998]: Cigányok. In: Ács Zoltán (szerk.) *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon*. 45-79. Budapest: Auktor Kiadó.
- Mirga, A. - Gheorghe, N. [1997]: The Roma in the twenty-first century, www.per-usa.org/21-st_c.htm
- Montgomery, A. C.- Crittenden, K. S. [1997]: Improving Coding Reliability for Open-Ended Questions, *Public Opinion Quarterly*, Vol. 41, Issue 2.
- Modood, T. et al. [1997]: *Ethnic Minorities in Britain*. London: Policy Studies Institute.

- Moore, R. [1996]: Crown Street Revisited *Sociological Research Online*, www.socresonline.org.uk/1/3/2.html
- Nettleford, R. [1979]: *Caribbean Cultural Identity*. Los Angeles, Latin American Studies, Volume 47: UCLA Latin American Centre Publications.
- Niedermüller, P. [1989]: Kulturális etnicitás és társadalmi identitás. A néprajzi megközelítés eredményei és kérdőjelei. In: Váriné, Sz. I. - Niedermüller, P. (szerk.) *Az identitás kettős tükörben*. Budapest: MTA.
- Neményi, M. [1998]: „Két külön világ”. Cigány anyák és az egészségügy. In. Beszélő. 2. sz.
- Oakley, A. [1997]: Interviewing women: a contradiction in term, in Roberts, H. (eds) *Doing Feminist Research*. London: Routledge & Kegan Pavol.
- Okely, J. [1983]: *The Traveller-Gypsies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Okely, J. [1999]: Some political consequences of theories of Gypsy ethnicity, In: Reader two for the SUN course, Budapest: CEU.
- O'Niens, H. [1997]: The marginalisation of Gypsies, www.ncl.ac.uk/~nlawww/articles3/onions3.html
- Park R. E. - Burgess, E. W. [1961]: *Introduction to the Science of Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Pataki, F. [1986]: *Identitás, személyiség, társadalom*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pataki, F. (szerk.) [1998]: *Megismerés, identitás, előítélet*. Budapest. Új Mandátum Kiadó.
- Patton, M. Q. [1987]: *How to Use Qualitative Methods in Evaluation*. London: Sage Publications.
- Pomogyi, L. [1995]: *Cigánykérdés és cigányügyi igazgatás a polgári Magyarországon*. Budapest: Osiris-Századvég Kiadó.
- Fehfisch, F. (ed.) [1975]: *Gypsies, Tinkers and other Travellers*. London: Academic Press.
- Rézműves, M. [1992]: A magyarországi oláh cigányok szokásai gyász idején In: *Phralipe* 11. sz. 20-25.

- Rex, J. [2001]: The basic elements of a systematic theory of ethnic relations. Sociological research online, vol, 6 no. 1. <http://www.socresonline.org.uk/6/1/rex.html/>
- Rex, J. [1996]: National Identity in the Democratic Multi-Cultural State. Socresonline, vol. 1 no 2.
- Rose, A. M. [1956]: *Sociology: The Study of Human Relations*. New York: Alfred A. Knopf.
- Russell, Z. [1998]: We are Roma and not Gypsies, *The e.pica* 6(99).
- Seidel, J. V. [1998]: Qualitative Data Analysis, www.qualresearch.com
- Silverman, D. (ed.) [1997]: *Qualitative Research. Theory, Method and Practice*. London: Sage Publications.
- Silverman, C. [1988]: Negotiating "Gypsiness", *Journal of American Folklore*, 100 (101): 261-274.
- Silverman, D. [2000]: *Doing Qualitative Research*. London: Sage Publications.
- Soravia, G. [1984]: A Wandering Voice: The Language of the Gypsies, *Patrin Web Journal*, www.geocities.com/Paris/5121/mythandrealty.htm
- Solt, O. [1998]: Interjúzni muszáj. In: Uő: *Méltóságot mindenkinek. Összegejtött írások I*. Budapest: Beszélő.
- Stewart, M. [1997]: *The Time of the Gypsies*. Oxford: Westview Press.
- Szabolcs, É. [2001]: Kvalitatív kutatási metodológia a pedagógiában. Budapest. Műszaki Kiadó.
- Szuhay, P. [1999]: *A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Budapest: Panoráma Kiadó.
- Tesch, R. [1990]: *Qualitative Research*. Bristol: The Falmer Press.
- Thompson, R. [2002]: Reporting the Results of Computer-assisted Analysis of Qualitative Research Data, *Qualitative Social Research*, www.qualitative-research.net/fqs/
- Tóth P. – Kemény I. – Pomogyi L. – Kállai E. [2002]: A magyarországi cigányok története. In: Kállai E. – Törzsök E. (szerk.) *Cigánynak lenni Magyarországon*.

- Jelentés, 2002.* Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Programiroda, Budapest.
- Turner, C. W. [1975]: Social comparison and social identity: some prospects for intergroup behaviour, *European Journal of Social Psychology* 5: 5-34.
- Turner, R. [2000]: Gypsies in Britain, *Political Quarterly* 1: 68-77.
- Utasi, Á. - Mészáros, Á. [1991]: *Cigánylét.* Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Utasi, Á. [1995a.]: Középosztályok és életstílusok. *Társadalmi Szemle*, 8.
- Utasi, Á. [1995b.]: *A középosztályok nyomában.* MTA PTI.
- Váriné, Sz. I.- Niedermüller, P. (szerk.) [1989]: *Az identitás- kettős tükrében.* Budapest: TIT.
- Waterson, M. [1999]: „I want more than green leaves for my children”. Some developments in Gypsy/Traveller education 1970-96. In: Acton, T. – Mundy, G.: *Romani culture and Gypsy identity.* Hertfordshire: University of Hertfordshire Press.
- Weston, C. et. al [2001]: Analysing Interview Data. The Development and Evaluation of Coding System, *Qualitative Sociology*, Vol. 24. No 3.
- Zdravomislov, A. [1973]: *A szociológiai kutatások módszertana.* Budapest: Kossuth Kiadó.
- Zádori, Zs. [2002]: Egészségi állapot. In: Kállay E. – Törzsök E. (szerk.) *Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés, 2002.* Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Programiroda.

VII. MELLÉKLET

VII. 1. HÁTTÉRVÁLTOZÓK

1. A kérdezett neme:

1-Férfi

2-Nő

2. Családi állapota:

1-Egyedülálló

2-Férjezett/Házass

3-Elvált

4-Élettársal él

5-Özvegy

3. Gyerekeinek száma:.....

4. Melyik évben született?

5. Melyik megyében született?.....

6. A település jellege, ahol laktak születésekor:

1-Falu

2-Kisváros

3-Nagyváros

4-Főváros..... kerület

7. Milyen típusú környéken laktak gyerekkorában (ha több helyen, akkor a legmeghatározóbb helyen ezek közül):

1-Főleg nem cigányok által lakottan

2-Egyenlő arányban cigányok és nem cigányok

3. Főleg cigányok által lakottan, telepen (site-on)

4-Főleg cigányok által lakottan, nem telepen (site-on)

8. Volt-e a lakásban? (Húzza alá azt, ami volt benne)

Fürdőszoba

WC
 Villany
 Meleg víz
 Szennyvízcsatorna
 Külön konyha
 Központi fűtés
 Gáz/Villany fűtés
 Vezetékes telefon
 Számítógép
 Videomagnó
 Televízió
 Hagyományos mosógép
 Automata mosógép

9. Hányan éltek egy háztartásban gyerekkorában?

.....

A 10-es kérdés az angliai kutatásban nem szerepelt!

10. Az épület jellege, ahol laktak gyerekkorában:

- 01- Putri, kunyhó
- 02- Eredetileg nem lakóépület
- 03- Nyomortelepi, barakkszerű sorház
- 04- Kolóniaépület
- 05- Cs-ház
- 06- Régi nyeregtetős, sátoztetős
- 07- Nagyobb családi ház
- 08- Cselédház
- 09- Villa
- 10- panel
- 11-több lakásos társasház

11. A lakás alapterülete, m²:

.....

12. Szobák száma:

.....

13. Hány könyvük volt otthon gyerekkorában?

.....

14. Az általános iskolai osztályában milyen volt a cigányok/nem cigányok aránya?

- 1-Csak cigányok
- 2-Főleg cigányok gyerekek
- 3-Egyenlő arányban cigányok és nem cigányok
- 4-Főleg nem cigányok
- 5-Csak nem cigányok

15. Gyerekkorában milyen volt a nem cigány /cigány gyerekek aránya a barátai között?

- 1-Csak cigányok
- 2-Főleg cigányok gyerekek
- 3-Egyenlő arányban cigányok és nem cigányok
- 4-Főleg nem cigányok
- 5-Csak nem cigányok

16. Táblázat a felmenő rokonokról

	ÉL-E MÉG? IGEN NEM	HÁNY ÉVES /HÁNY ÉVES KORÁBAN HALT MEG?	VOLT-E KÖZTÜK NEM CIGÁNY? (*GAL JELÖLVE, HA IGEN)	HA CIGÁNY, TARTOZOTT-E VALAMELYIK NAGYOBB ETNIKAI CSOPORTBA?	LEGMAGASABB ISKOLAI VÉGZETTSÉGE?	SZERVEZETT MUNKAVISZONYBAN DOLGOZOTT-E VALAHA ? 1. IGEN 2. NEM	FOGLALKO ZÁSA /UTOLSÓ FOGLALKO ZÁSA/ ?
Apai nagyapapa							
Apai nagymama							
Anyai nagyapapa							
Anyai nagymama							
Édesapja							
Édesanyja							

17. Mi az Ön legmagasabb iskolai végzettsége?

.....

18. Volt-e valaha munkanélküli?

1-Igen:hónapig

2-Nem

19. Mi az Ön foglalkozása jelenleg?

20. A település jellege, ahol jelenleg lakik:

1-Falu

2-Kisváros

3-Nagyváros

4-Főváros..... kerület

21. Milyen típusú környéken lakik jelenleg?

1-Főleg nem cigány által lakottan

2-Egyenlő arányban cigányok és nem cigányok

3. Főleg cigányok által lakottan, telepen (site-on)

4-Főleg cigányok által lakottan, nem telepen (site-on)

22. Van-e a lakásban jelenleg? (Húzza alá azt, ami van benne)

Fürdőszoba

WC

Villany

Meleg víz

Szennyvízcsatorna

Külön konyha

Központi fűtés

Gáz/Villany fűtés

Vezetékes telefon

Számítógép

Videomagnó

Televízió

Hagyományos mosógép

Automata mosógép

23. Hányan élnek jelenleg egy háztartásban?

.....

24. A lakás alapterülete, m²:

.....

25. Szobák száma:

.....

26. Mennyi pénzből gazdálkodnak havonta? (nettó összeg)

.....Ft/ Font

27. Hány könyve van otthon jelenleg?.....

28. Önnek hány testvére van?

.....

29. Töltse ki az alábbi táblázatot testvéreivel kapcsolatban!

TESTVÉ- REK	NEME (1- FÉRFI 2-NŐ)	KORA	GYEREKEI- NEK SZÁMA	TESVÉR ISKOLAI VÉGZETTSÉGE	VAN-E HÁZASTÁR- SA? 1-IGEN 2-NEM	HA VAN, HÁZASTÁRSA CIGÁNY-E? 1-IGEN 2-NEM
1						
2						

TESTVÉ- REK	NEME (1- FÉRFI 2-NŐ)	KORA	GYEREKEI- NEK SZÁMA	TESVÉR ISKOLAI VÉGZETTSÉGE	VAN-E HÁZASTÁR- SA? 1-IGEN 2-NEM	HA VAN, HÁZASTÁRSA CIGÁNY-E? 1-IGEN 2-NEM
3						
4						
5						
6						

30. Válasszon legyen szíves a két állítás közül egyet mindhárom esetben!

- a. A két kultúra együtt él bennem (Minden helyzetben magyarnak/angolnak és cigánynak érzem magam egyszerre.)
- b. A két kultúrához külön-külön kötődöm. (Néhány helyen cigánynak, néhány helyen magyarnak/angolnak érzem magam.)

- a. Úgy érzem magam, mint aki egy kettős kultúra részese (mindkettő egyformán hat rám)
- b. Úgy érzem magam, mint aki valahol félúton van a két kultúra között. (egyik sem, másik sem igazán)

- a. Általában úgy érzem, hogy választanom kell a között, hogy magyar/angol vagyok és a között, hogy cigány.
- b. Nem érzem, hogy választanom kellene, akármi lehetek, ami akarok.

31. Végül olvassa el az alábbi állításokat és jelölje be mennyire ért velük egyet.

5- teljesen egyetértek, 1-egyáltalán nem értek egyet, 3- nem tudom

1. Úgy gondolok magamra, mint egy sikeres magyar emberre/angolra.

1 2 3 4 5

2. Úgy gondolok magamra, mint egy sikeres cigányra.

1 2 3 4 5

3. Sokszor érzem a magyar/brit nemzeten kívülnek magam.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

4. Sokszor úgy érzem, hogy többet értem el az iskolázottság terén, mint a többi cigány.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

5. Sokszor úgy érzem, hogy többet értem el a karrier terén, mint a többi cigány.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

6. Sokszor úgy érzem, hogy többet értem el, mint a többi cigány anyagiak terén.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

7. Gyakran érzem úgy, hogy sok az előítélet Magyarországon/Angliában a cigányokkal szemben.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

8. Gyakran érzem azt, hogy a nem cigányok elfogadják engem.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

9. Az életfeltételeim kitűnőek.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

10. Gyakran vagyok pesszimista a jövőmmel kapcsolatban.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

11. Saját etnikai csoportomhoz kötődöm.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

12. A többségi társadalomhoz kötődöm.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

13. Cigány módra nevelkedtem.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

14. A cigány kultúra pozitív hatással volt az életemre.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

15. Gyerekkoromban a cigány kultúra hatása alatt álltam.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

16. Jelenleg a cigány kultúra hatása alatt állok.

1	2	3	4	5
---	---	---	---	---

VII. 2. INTERJÚ VÁZLAT

Általános iskolai évek:

Kapott-e bátorítást bármelyik tanárától arra vonatkozóan, hogy folytassa tanulmányait?

A családja támogatta-e a tanulásban?

Valaki szerepet játszott-e ebben?

Ösztöndíjak, támogatások

Különórák, nyelvtanulás

Házasság:

Hány éves korában kötött házasságot, vagy létesített élettársi kapcsolatot először?

A jelenlegi társa cigány-e? (Mivel foglalkozik, iskolai végzettsége)

Fontos-e Önnek, hogy cigánypartnerrel válasszon vagy sem?

Gondolja, hogy a legtöbb cigány származású ember bánja, ha valamelyik közeli hozzátartozója nem cigányhoz akarja kötni az életét?

Ön bánná-e ezt? (Miért?)

Gyermekei jövőjével kapcsolatos elképzelések:

Hol tanulnak, milyen típusú iskolában?

Befolyásolta-e, befolyásolná-e a döntését az iskola kiválasztásánál, hogy mennyi cigány gyerek jár oda?

Bánná, ha valamelyik gyereke cigányhoz menne feleségül? (Mi a helyzet, ha házas, férjezett?)

Ha megválaszthatná a gyerekei barátait, szeretné-e ha több cigány lenne? (Milyenek a barátok?)

Fontos, hogy a gyerekei továbbtanuljanak?

Fontos, hogy ismerjék a cigány történelmet, kultúrát, hagyományokat? (Tanította-e őket, ismerik-e?)

Fontos, hogy meg is tartsanak bizonyos tradíciókat?

Büszkék arra, hogy cigányok?

El tudják rejteni, ha akarják, vagy nyilvánvaló ez?

A cigány kultúra ismerete:

Ismer cigány zenészeket?

Milyen gyakran hallgat ilyen zenét?

Követ-e valamilyen cigány ünnepet, tradíciót?

Gyerekkorában követték-e a hagyományokat?

Hallott-e gyerekkorában cigány meséket, stb.?

Olvas-e cigányokkal kapcsolatos újságot, cikkeket?

A politikában való részvétel:

Tagja-e valamilyen cigány politikai szervezetnek? Ha igen, miért, ha nem miért nem?

A nyelv ismerete:

Beszél-e valamilyen cigány nyelvet?

Mi volt az első nyelv, amit beszélt?

Gyerekkorában milyen nyelven beszéltek otthon?

Jelenleg használják-e a nyelvet?

Melyik nyelven gondolkodik?

Kapcsolatok:

A legközelebbi barátok cigányok-e?

Akikkel dolgozik cigányok-e?

Tudják a környezetében, hogy ön cigány?

Van olyan személy az életében, akit nagyra tart?

Jellemezze a kapcsolatát a szüleivel, testvéreivel.

Milyen gyakran találkoznak?

Előítéletek, diszkrimináció:

Emlékszik-e, hogy valaha diszkriminálva volt?

Előítéletekkel találkozott-e?

Önjellemzés:

Hogyan jellemezné az apja önmagát?

És az anyja?

Ha egy mondattal kellene magát jellemeznie, mit mondana?

Valaha érzett-e szégyent amiatt, hogy cigány?

Büszke-e rá?

Valaha érezte-e, hogy a cigány közösségtől eltávolodott az ambíciói miatt? Vagy, hogy nem fogadja be az?

Nem érzi-e úgy, hogy valamit elveszített azzal, hogy értelmiségi lett?

Mit jelent az az ön számára, hogy cigány?

Milyen értékeket tart fontosnak a cigány kultúrából?

Milyen értékeket a nem cigány kultúrából?

Mit tart a cigány identitás legalapvetőbb elemeinek?

El tudja-e rejteni, hogy cigány? Előfordul-e, hogy nem mondta meg? Meg tudja-e tenni, vagy nyilvánvaló?

Ki a cigány szerinte?

Vállalni kell-e a cigány származást, mit tart követendőnek?

Mennyire tudja elfogadni az asszimilációt, az ilyen jellegű törekvéseket?

Mit gondol arról, aki cigány származású de nem rendelkezik cigány identitástudattal?

VII. 3. INTERJÚALANYOK JELLEMZÉSE²⁶

1. Az angliai interjúalanyok

Név	Nem	Kor	Cigány csoport	Gyermek-kori lakóhely jellege	Származási család jellege	Jelenlegi lakóhely jellege	Iskolai végzettség	Foglalkozás	Párkapcsolat jellege
B. B.	Nő	35	English Gypsy	Nem site, letelepedett, vidék	Etnikailag homogén (cigány/cigány)	Nem site, leteleped. főváros	Egyetem (Master)	Tanár	Etnikailag vegyes (cigány/nem cigány)
B. D.	Férfi	40	English Gypsy	Nem site, letelepedett vidék	Etnikailag homogén	Nem site, leteleped. főváros	Egyetem	Művész	Etnikailag vegyes
B. J.	Férfi	29	English Gypsy	Nem site, letelepedett, vidék	Etnikailag vegyes (cigány/nem cigány)	Nem site, leteleped. vidéki kisváros	Egyetem	Újság-Író	Etnikailag vegyes
B. L.	Férfi	45	English Gypsy	Nem site, letelepedett, vidék	Etnikailag homogén	Nem site, leteleped. főváros	Középfok	Cigányügyi aktivista	Etnikailag homogén
C. C.	férfi	43	English Gypsy	Site, vándorló, vidék	Etnikailag homogén	Site, letelep. vidék	Középfok	Cigányügyi aktivista	Etnikailag homogén
G. G.	férfi	65	English Gypsy	Site, vándorló, vidék	Etnikailag homogén	Nem site, leteleped. főváros	Középfok	Cigányügyi aktivista	Etnikailag vegyes
G. S.	férfi	69	English Gypsy	Site, vándorló, vidék	Etnikailag homogén	Nem site, leteleped. főváros	Középfok	Cigányügyi aktivista	Etnikailag vegyes

²⁶ Az interjúalanyok monogramjait is megváltoztattam a teljes anonimitás érdekében.

Az egyes interjúalanyok az alapján kaptak különböző színezést, hogy mely identitástípusba voltak besorolhatók a kutatás eredményeképpen. A narancs szín jelöli a disszociatív identitásba tartozókat, a szürke, az asszimilánsokat, a kék a bizonytalankodó, identitás-válság jeleit mutatókat, és végül a csíkos a kettős identitással jellemezhetőket.

Név	Nem	Kor	Cigány csoport	Gyermek-kori lakóhely jellege	Származási család jellege	Jelenlegi lakóhely jellege	Iskolai végzettség	Foglalkozás	Párkapcsolat jellege
H.M.	nő	60	English Gypsy	Nem site, letelepedett, vidék	Etnikailag vegyes	Nem site, leteleped. vidéki kisváros	Főiskola (BA)	Titkár-Nő	Etnikailag vegyes
L. L.	férfi	60	English Gypsy	Site, vándorló, vidék	Etnikailag homogén	Site, letelep. vidék	Nem járt, analfabéta	Cigányügyi aktivista	Etnikailag homogén
L. T.	férfi	77	English Gypsy	Site, vándorló, vidék	Etnikailag homogén	Site, letelep. vidék	Nem járt, analfabéta	Cigányügyi aktivista	Etnikailag homogén
K. J.	nő	54	English Gypsy	Nem site, letelepedett, vidék	Etnikailag vegyes	Nem site, leteleped. vidéki kisváros	Főiskola	Titkár	Etnikailag vegyes
M.A.	férfi	40	English Gypsy	Nem site, letelepedett, vidék	Etnikailag homogén	Nem site, leteleped. főváros	Egyetem	Tanár	Etnikailag Vegyes
M.B.	férfi	42	English Gypsy	Nem site, letelepedett, vidék	Etnikailag homogén	Nem site, leteleped. vidéki kisváros	Egyetem	Orvos	Etnikailag homogén
M.M	nő	55	English Gypsy	Nem site, letelepedett, vidék	Etnikailag vegyes	Nem site, leteleped. vidéki kisváros	Főiskola	Köztisztviselő	Etnikailag Vegyes
O.O.	férfi	70	English Gypsy	Nem site, letelepedett, vidék	Etnikailag vegyes	Nem site, leteleped. vidéki kisváros	Középfok	Cigányügyi aktivista	Etnikailag homogén
P. P.	nő	21	English Gypsy	Nem site, letelepedett, főváros	Etnikailag vegyes	Nem site, leteleped. főváros	Egyetemi Hallgató	-	Etnikailag Vegyes
S. C.	férfi	45	English Gypsy	Site, vándorló, vidék	Etnikailag vegyes	Site, letelep. vidék	Nem járt, analfabéta	Cigányügyi aktivista	Etnikailag Vegyes

Név	Nem	Kor	Cigány csoport	Gyermek-kori lakóhely jellege	Származási család jellege	Jelenlegi lakóhely jellege	Iskolai végzettség	Foglalkozás	Párkapcsolat jellege
S. P.	nő	24	English Gypsy	Nem site, letelepedett, vidék	Etnikailag vegyes	Nem site, leteleped. főváros	Ph. D. Hallgató	-	Etnikailag Vegyes
S. S.	férfi	41	English Gypsy	Site, vándorló, vidék	Etnikailag vegyes	Site letelep. vidék	Nem járt, analfabéta	Cigányügyi aktivista	Etnikailag Vegyes
R. W.	férfi	41	Scottish Travellers	Site, vándorló, vidék	Etnikailag homogén	Nem site, leteleped. vidéki kisváros	Főiskola	Köztisztviselő	Etnikailag Vegyes
T. O.	férfi	65	English Gypsy	Nem site, letelepedett, vidék	Etnikailag Vegyes	Nem site, leteleped. vidéki kisváros	Középfok	Cigányügyi aktivista	Etnikailag homogén
T. P.	férfi	45	Scottish Travellers	Site, vándorló, vidék	Etnikailag homogén	Nem site, leteleped. főváros	Főiskola	Szociális munkás	Etnikailag Vegyes

2. A magyarországi interjúalanyok

Név	Nem	Kor	Cigány csoport	Gyermek-kori lakóhely jellege	Származási család jellege	Jelenlegi lakóhely jellege	Iskolai végzettség	Foglalkozás	Párkapcsolat jellege
A. A.	férfi	25	Rom-ungró	Főleg romák által lakott környék, nem telep, vidék	Etnikailag homogén (cigány/cigány)	Nem romák által lakott környék, nem telep, főváros	Egyetemi hallgató	-	Etnikailag vegyes (cigány/nem cigány)
A. L.	férfi	22	Rom-	Főleg romák	Etnikailag	Nem	Egyetemi	-	Etnikailag

Név	Nem	Kor	Cigány csoport	Gyermek-kori lakóhely jellege	Származási család jellege	Jelenlegi lakóhely jellege	Iskolai végzettség	Foglalkozás	Párkapcsolat jellege
			ungró	által lakott környék, nem telep, főváros	homogén	romák által lakott környék, nem telep, főváros	hallgató		Vegyes
A. H.	férfi	40	Oláh c.	Főleg romák által lakott környék, nem telep, vidék	Etnikailag homogén	Egyenlően roma és nem roma környék, nem telep, Főváros	Főiskola	Cigány-ügyi aktivista	Etnikailag homogén
Á. O.	nő	30	Rom-ungró	Nem romák által lakott környék, nem telep, vidék	Etnikailag homogén	Nem romák által lakott környék, nem telep, főváros	Egyetem	Cigány-ügyi köztisztviselő	Etnikailag homogén
Á. K.	nő	47	Rom-ungró	Nem romák által lakott környék, nem telep, főváros	Etnikailag vegyes	Nem romák által lakott környék, nem telep, vidék	Főiskola	Óvodapedagógus (jelenleg munkanélküli)	Etnikailag vegyes
B. O.	férfi	56	Rom-ungró	Romák által lakott környék, telepen, vidék	Etnikailag homogén	Nem romák által lakott környék, nem telep, főváros	Egyetem	Cigány-ügyi aktivista	Etnikailag vegyes
D. Sz	férfi	62	Oláh c.	Főleg romák által lakott környék, nem telep,	Etnikailag homogén	Egyenlően roma és nem roma környék,	Középfok	Művész	Etnikailag homogén

Név	Nem	Kor	Cigány csoport	Gyermek-kori lakóhely jellege	Származási család jellege	Jelenlegi lakóhely jellege	Iskolai végzettség	Foglalkozás	Párkapcsolat jellege
				vidék		nem telep, Vidék			
É. P.	nő	43	Beás c.	Nem romák által lakott környék, nem telep, vidék	Etnikailag homogén	Nem romák által lakott környék nem telep, vidék	Egyetem	Cigány-ügyi köztisztviselő	Etnikailag vegyes
G. R.	nő	40	Rom-ungró	Főleg romák által lakott környék, nem telep, vidék	Etnikailag vegyes	Egyenlően roma és nem roma környék, nem telep, Vidék	Főiskola	Szociális munkás	Etnikailag vegyes
Gy. N	férfi	56	Oláh c.	Nem romák által lakott környék, nem telep, vidék	Etnikailag homogén	Egyenlően roma és nem roma környék, nem telep, Főváros	Egyetem	Cigány-ügyi aktivista	Etnikailag vegyes
I. B.	férfi	30	Rom-ungró	Főleg romák által lakott környék, nem telep, vidék	Etnikailag homogén	Egyenlően roma és nem roma környék, nem telep, Főváros	Egyetem	Tanár	Etnikailag homogén
I. Sz.	férfi	32	Rom-ungó/oláh c.	Romák által lakott környék, telepen, vidék	Etnikailag homogén	Nem romák által lakott környék, nem telep, főváros	Főiskola	Köztisztviselő	Etnikailag vegyes
J. B.	férfi	28	Rom-ungó/oláh c.	Állami gondozás	Etnikailag homogén	Nem romák által lakott	Egyetem	Művész	Etnikailag homogén

Név	Nem	Kor	Cigány csoport	Gyermek-kori lakóhely jellege	Származási család jellege	Jelenlegi lakóhely jellege	Iskolai végzettség	Foglalkozás	Párkapcsolat jellege
						környék, nem telep, főváros			
K. K.	nő	42	romung ró	Nem romák által lakott környék, nem telep, főváros	Etnikailag vegyes	Nem romák által lakott környék, nem telep, vidék	Főiskola	Tanár	Etnikailag vegyes
L. F.	férfi	36	Rom-ungró	Főleg romák által lakott környék, nem telep, vidék	Etnikailag homogén	Romák által lakott környék, nem telep, vidék	Egyetem	Köztisztviselő	Etnikailag vegyes
M. L.	férfi	77	Oláh c.	Romák által lakott környék, telepen, vidék	Etnikailag homogén	Nem romák által lakott környék, nem telep, főváros	Egyetem	Író	Többféle kapcsolat, Jelenleg nem él párkapcsolatban
M. K.	nő	42	Oláh c.	Nem romák által lakott környék, nem telep, vidék	Etnikailag vegyes	Egyenlően roma és nem roma környék, nem telep, főváros	Egyetem	Szociális munkás	Etnikailag vegyes
M. N.	nő	57	Rom-ungró	Nem romák által lakott környék, nem telep, vidék	Etnikailag vegyes	Nem romák által lakott környék, nem telep, vidék	Főiskola	Tanár	Etnikailag vegyes
M. M.	nő	40	Oláh c.	Nem romák által lakott környék,	Etnikailag vegyes	Egyenlően roma és nem roma	Egyetem	Könyvtáros	Etnikailag vegyes

Név	Nem	Kor	Cigány csoport	Gyermek-kori lakóhely jellege	Származási család jellege	Jelenlegi lakóhely jellege	Iskolai végzettség	Foglalkozás	Párkapcsolat jellege
				nem telep, vidék		környék, nem telep, főváros			
M. O.	nő	45	Rom-ungró	Főleg romák által lakott környék, nem telep, vidék	Etnikailag homogén	Nem romák által lakott környék, nem telep, főváros	Egyetem	Cigány-ügyi köz-tiszt-viselő	Etnikailag vegyes
P.P.	nő	40	beás c.	Nem romák által lakott környék, nem telep, vidék	Etnikailag homogén	Nem romák által lakott környék, nem telep, vidék	Egyetem	Tanár	Etnikailag vegyes
R. R.	férfi	22	Rom-ungró	Nem romák által lakott környék, nem telep, vidék	Etnikailag homogén	Nem romák által lakott környék, nem telep, főváros	Egyetemi Hallgató	-	Jelenleg nincs párkapcsolata
T. L.	férfi	51	Rom-ungró	Romák által lakott környék, telepen, vidék	Etnikailag homogén	Nem romák által lakott környék, nem telep, vidék	Főiskola	Cigány-ügyi köz-tiszt-viselő	Etnikailag homogén
Z. M.	nő	45	Rom-ungró	Nem romák által lakott környék, nem telep, vidék	Etnikailag homogén	Nem romák által lakott környék, nem telep, főváros	Egyetem	Cigány-ügyi köz-tiszt-viselő	Etnikailag vegyes
Zs. V	férfi	30	Oláh c.	Állami gondozás	Etnikailag homogén	Nem romák	Szakmunkásképző	Művész	Etnikailag vegyes

Név	Nem	Kor	Cigány csoport	Gyermek-kori lakóhely jellege	Származási család jellege	Jelenlegi lakóhely jellege	Iskolai végzettség	Foglalkozás	Párkapcsolat jellege
						által lakott környék, nem telep, főváros			